

PETŐFI PESSZIMIZMUSA

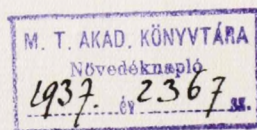
ÍRTA

KORNIS GYULA

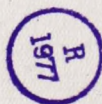
FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

1936

249893

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

Petőfi világnézetének gyökerei.

Világnézet és költészet. — A pesszimizmus fajai: érzelmi, erkölcsi, történetfilozófiai és metafizikai pesszimizmus. — Petőfi pesszimizmusának lelki forrásai.

A művészetnek, így a költészetnek is, ugyanaz a lelki forrása, mint a filozófiának és a vallásnak: az örökkévaló, az el nem múló, a végtelen után való sóvárgás. Platon ezt a sóvárgást *Eros*nak, magára az igazra, a jóra és a szépre irányuló szerelemnek nevezi. Örök értékeket hordozunk magunkban, — ez a *Symposion* lényege — melyeket a filozófiai és a művészeti Eros már ezen a földön megvalósítani törekszik. A filozófia a végső igazságok rendszerét, a világegész értelmét és célját, a művészet — akár képzőművészet, akár zene, akár költészet — a szépértékeket akarja megragadni, azt, ami a dolgokban tipikus és örök. A filozófia a különöst, az egyest az általánosnak, az ész fogalmainak hálójába akarja fogni, a művészet az általánost, a mindig egyformát az egyedinek, a különösnek alakjában ábrázolja. A művészet, így a költészet is, egyedi tárgyakat konkrét szemléletességgel ábrázol ugyan, de úgy, hogy a szemléletes egyest mégis az általános, a tipikus, a tér és idő nélkül érvényes, az örökkévaló ragyogja át. Az igazi művészetben az egyedinek mindig általános jelentősége van: az egész típus képviselőjeként áll előttünk. Bármily jelentéktelen is a tárgy: egy falevél, pásztorfiú, kocsmai jelenet, patak, havasi táj, emberek kis öröme s bánata: a valódi művészet a nagyot, az egészet, az általánost a legkisebb dologban is megláttatja és megéretteti, az örökkévalóhoz s az univerzumhoz való közvetlen

viszonyunkat megélelti velünk. Az igazi művészet ezért örök jelen, mely sohasem avul el: Homeros ma is olyan fiatal, mint háromezer évvel ezelőtt; Lionardo da Vinci *Utolsó vacsorájának* szemlélése közben magunkat alakjainak meleg közelségében érezzük; Shakespeare egy-egy jellemformájával az életben mindig lépten-nyomon találkozunk.

Költő és filozófus ikertestvérek: költészet és filozófia a világgal és az élettel szemben elfoglalt álláspontnak, azaz világnézetnek kifejezései, csak hogy az előbbi konkrét, szemléletes, az utóbbi elvont, fogalmilag igazolt formában. Csak az a nagy, időtálló, klasszikus költő, aki a lét és az értékek örök problémáit mélyen átéli, akinek művei egyetemes világfelfogást is tükröznek. Vajjon a nagy görög tragikusok, Vergilius és Horatius, a középkori himnusz-költők, Dante, Shakespeare, Goethe, Byron, Shelley, Leopardi, Longfellow, Thackeray, Dickens, Tolsztoj, Carducci, Ibsen, Kipling, Tagore stb. jelentős művei, mint az egész emberiség közkinccsei, tágabb értelemben nem mind valamely világnézetnek a lelkükből önkéntelenül kisugárzó művészi kifejezései?

Petőfi is ebből a csillaghalmazból való: mint lényeglátó költő filozófus is a maga művészi módján. Nem rendszeres, hanem intuitív gondolkodó, aki megérzi a létezés és az emberi élet nagy értékkérdéseit; elvileg, egészben is lát; sokszor áthatja annak érzése, sőt tudata, hogy az egyes ember nem elszigetelt lény, hanem be van szöve a többi ember társadalmába, a környező természetbe, a nagy kozmoszba, a világ-egészbe s csakis ennek szögéből lehet az élet értékéről komolyan ítélni. Szereti a magányban való elmélkedést az életről, a nemzetről, az emberiségről, a történetről és a természetről. Több, mint aminek először nézték, több, mint népies költő: nagy értelem is, aki állandó gondolatfájásban szenved, aki fiatal kora és hiányos iskolázása ellenére folyton töri magát, hogy szilárdabb elvi világfelfogást dolgozzon ki a maga számára.

Óriási ismeretvágy feszíti hányatott, rövid életében elméletét. Nem folytat rendszeres filozófiai tanulmányokat, bár beszerzés végett tőle összeírt francia és angol könyvek jegy-

zéke ilyen irányú komoly érdeklődésre is utal.¹ A világ és az élet elvi kérdéseire irányuló érdek a költővel veleszületett hajlam, amelyet a jómagát jelképező Bolond Istókban humorosan így jellemez :

Leáztathat rólam
Az eső minden ruhát,
De nem áztathat le egyet, a
Philosophiát.

Az már aztán a szabó,
Aki ezt a ruhát varrja ;
S milyen olcsó! ingyen kapni,
S mégis milyen kevés hordja.

Ez a veleszületett filozofáló hajlam inkább intuitív lényeglátásban, mint az ész fogalmi okoskodásában tör elő lelkéből. Habár világnézete olvasmányai alapján inkább a XVIII. századvégi francia felvilágosodás racionalista bölcsességéből táplálkozik, mégis mint költő, aki az intuiciónomályos, érzelmi mélységeiből merít, lenézi az ésszt, amely éppen a világ és élet legrikítóbb problémáira nézve csődöt mond :

Nyomorú ész,
Ki fénynek hirdeted magad,
Vezess, ha fény vagy,
Vezess csak egy lépésnyire!
Nem kérlek én, hogy átvilágíts
A más világnak fátyolán,
A szemfedőn.
Nem kérdem én, hogy mi legyek.
Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok
S miért vagyok? ... (*Világosságot !*)

Az ész töprengő bölcselkedése elé helyezi az élet ösztönszerű, irracionális erejét, a cselekvésnek alogikus lendületét.

¹ Azais : *Constitution de l'univers, ses conséquences philosophiques.* 1838. ; Descartes : *Méditations métaphysiques* ; Herder : *Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité* ; Spinoza : *Oeuvres* ; Montesquieu : *Oeuvres complètes* ; Montaigne : *Essais* ; Condorcet : *Mémoires sur la révolution fr.* stb. L. Havas Adolf : *Petőfi Sándor Összes Művei.* 1896. III. köt. 262. sk. lk.

Hiába lengenek, — mondja — mint valami rejtelmes szellemek a filozófus virrasztó szemei előtt az ilyen kérdőjelek : Teremtett-e a világ, vagy öröktől fogva való? meg fog-e semmisülni, vagy örökké fog-e állni? Előre meg van-e a világ folyása határozva, vagy a történet gályáját a véletlen fuvalom hajtja? Egy-e a lélek és a test? Végleg elalszik-e lelkünk a sírban, vagy újra lángralobban-e másutt életünk? Csak a balgatag világ nevezheti bölcsnek az olyan dőrét, aki örökös en ezeken a kérdéseken töpreng s életét rájuk tékozolja. A költő a gyötrő filozófiával szemben az élet primátusát szegezi szembe :

Elég, hogy élsz! mi gondod rá,
Mi volt és mi következik? . . .
Legbölcsőbb, sőt csak a bölcs,
Ki soha sem bölcselkedik.

(Bölcselkedés és bölcsesség.)

Az életnek ezt a diadalmas himnuszát a költő Koltón írja mézesheteiben, boldogságának teljében. Az élet értékének ezzel a magasztalásával és mindenek fölé helyezésével merő ellentétben áll költeményeinek hatalmas serege, amelyekben ifjú korától élte szakadtáig jómaga örökös en bölcselkedik, a világ és az emberiség végső értelmén töpreng és gyötrődik, az életértékek tábláját keserű lemondással összetöri, a megsemmisülés után vágyik : a pesszimizmus sötétsége feketéllik sokszor világfelfogásán. Petőfinek gyakran fölvetett filozófiai kérdései nem eredetiek (hisz voltakép egy nagy filozófiai probléma sem eredeti, hanem ősrégi, örök kérdés), azonban minthogy a világnézet nagy kérdőjelei nála mind a személyes szenvedések talajából görbülnek fel, erősen élményszerűek. Petőfi sokszor bölcselkedik, mert a lelki szenvedés hajtja rá. Túlfokozott érzékenysége már eleve nem a világ sorát könnyen vevő idillikus, hanem a minden en fennakadó, mindenből gyötrő kérdőjelet kovácsoló tragikus lélektípusba utalja. Filozofál, mert szenved. Problémái nem újak és eredetiek, de új és eredeti ezeknek változatos, érzéki, szemléletes en megjelenítő költői formájuk. Így Petőfi nemcsak a juhászok, csikósok, vándorlegények, betyárok, cigányok, csaplárosok költője, hanem a filozófusoké is, akik elcsodálkoznak azon,

hogyan egyesülhetett e fiatal lángelmében az érzelem forrgeteges erejével az értelem mélysége, az ihlet szemléletes művészi intuíciójával az egyetemes elvi lényeglátás képessége : a költészet és a filozófia. Ez már br. Eötvös Józsefnek szemébe ötlük, amikor 1847-ben csodálkozik azon, «miként vált Petőfi múzsa, a piros csizmájú királyleány, német philosophussá».

Három évtizeddel később Meltzl Hugó egyenest Schopenhauert fedezi fel Petőfiben : «Petőfi valódi metaphysikai lángész a nélkül, hogy valaha csak távolról lett volna eszéágában ezen a téren abstract tanulmányozással foglalkozni ; öntudatlan philosophus, kinek nem egy költeménye a Kant—Schopenhauer-féle iskolai terminusok nyelvére fordítható». (Petőfi-Könyvtár X. füzet. 160.) E szerint Petőfi a sötétlátású német filozófusnak magyar szellemi ikertestvére? Pesszimesta-e az a Petőfi, aki a szerelemnek és családi életnek oly csodálatos himnuszait zengi, aki a magyar róna szépségeibe oly mámorosan mélyed bele, aki a bor és életöröm oly víg dithirambusait énekli? Pesszimista-e az a szabadságköltő, aki naív hittel hisz az emberiségnek a forradalmak után bekövetkező paradicsomi boldogságában? akit szélső idealista világfelfogás hevít, hogy nemzetéért és az egész emberiségért ott essen el a harc mezején, hogy nemzeti szabadsággal és világszabadsággal boldogítsa őket?

És mégis, Petőfi lelke fölött minden egészséges életkedve ellenére sokszor borong a sötétlátó pesszimizmus köde. Gazdag skálájú lantján ennek valamennyi válfaja megtalálja a maga húrját.

Így az *érzelmi pesszimizmus*, amely a gyönyörök és fáj dalmak mérlegét állítja föl, s minthogy a fáj dalmak mennyiségét hasonlíthatatlanul nagyobb nak találja, mint az örö mökét, e rettenetes passzíva alapján, úgy érzi, hogy nem érdemes élni s vágyódik a halál után. Az élet sikító diszharmóniája iránt rendkívül érzékeny költők különösen hajlamosak arra, hogy a sorstól sujtva, hamarosan készen legyenek a gyönyörök és fáj dalmak egymásból való kivonásának aritmetikai feladatával : sötét megoldásuk aztán hirtelen kerekedik ki pesszimesta költeménnyé. Saját pillanatnyi fáj dalmukat egykönnyen ráegyetemésítik az egész világra : a

lét és az élet velejében rossz, a nemlétezés értékesebb, mint a létezés.

A legtöbb fájdalmat a környező társadalom, az emberek okozzák, mert túlnyomóan önzők és gonoszak : ha a túlérzékenységben szenvedő költő az emberi jóság és gonoszság egyenlegét fölállítja, ijesztő deficit tárul eléje az emberi jóság rovására. Így hajlík át az érzelmi pesszimizmus az *erkölcsi pesszimizmusba*, amely az embert radikálisan rossznak tartja és semmi reményt sem táplál javulására. A környezetével meghasonlott s iránta ressentiment-t érző egyén sívár és jogtalan egyetemesítéssel egyszer csak úgy érzi, hogy az életnek nincs olyan tartalma, amely értékessé tehetné számára : túlnyomó benne a szándékos gonoszság, a démoni elem, a gyűlölet és irigység, önszeretet és kajánság, féltékenység és örökös küzdelem, mérhetetlenül több az emberekben a bűn, mint az erény.

A *történetfilozófiai pesszimizmus* az előbbi kettőt az emberiség történetének makroszkópiájában keresztül nézi : minél inkább fejlődik a történet folyamán a kultúra, annál jobban növekszik e földön egyrésről a fájdalom és boldogtalanság, másrészt az erkölcsi rossz és emberi gonoszság. Ezért nincs az emberi történetnek magasabb benső értelme és célja : nincsen benne haladás, értékbeli fokozódás. Csak egy téren van fejlődés a történetben : a fájdalom és gonoszság növekedik. A jövőbeli javulásra semmi remény.

Végül a világ és az élet értékével szemben elfoglalt legfeketébb álláspont a *metafizikai pesszimizmus*, amely a világot mint ilyent magában véve, az ember érzelmi és erkölcsi visszahatásaitól függetlenül, rossznak bélyegzi.

Petőfi lelkét a fájdalmak iránt való nagy fogékonysága és ingerlékenysége különösen hajlamossá tette az *érzelmi pesszimizmusra*. Fokozott önérzete, tehetségének fölényes tudata, az emberek vele szemben tapintatlannak, sőt rosszindulatúnak érzett bánásmódja, bírálóinak meg nem értő, sőt gyűlölködő modora hamar belehajtja az *etikai pesszimizmusba*. Ezt aztán belevetíti a történelembe is : a magyarság és az emberiség multját és jelenét a képzeletétől megrajzolt ideális társadalmi állapotokhoz mérten merőben sívár-

nak látja. *Történetfilozófiai pesszimizmusa* azonban kevésbé vonatkozik a jövőre : hisz a történeti fejlődés haladó irányában, a jövőre nézve meliorista.

A metafizikai pesszimizmusig világfelfogása sohasem sötétül el, mert ez már elvont, fogalmi rendszert kíván. Ezen a ponton szökik legjobban szemünkbe a lírai költő s a filozófus pesszimizmusának különbsége. A filozófus fogalmilag, rendszeresen iparkodik igazolni, hogy a világnak és az életnek önmagában nincs értelme és értéke. Nem érzelmeire, hangulatára hivatkozik, hanem észkokokat sorakoztat fel, amelyeknek érvényét bizonyítani törekszik : vitatkozik, állít és cáfol. A költővel azonban nem szállhatunk vitába : sötétnek és értéktelennek érzi a világot s ezt szemléletesen kifejezi. Ez szubjektív tény, amelyet nem tudunk cáfolni : a költő így érez és értékel s érzelmeit meg a belőlük fakadó értékeléseit művészi kifejezésre juttatja. Persze az okoskodó, fogalmi rendszerben gondolkodó pesszimista filozófusra nézve is rendszerint kimutatható, hogy észkokokra támaszkodó bölcsekedése is csak eredeti alaphangulatának logifikálása, mely érzelmi, irracionális értékélményeiből táplálkozik.

Melyek Petőfi sokszor jelentkező pesszimista hangulatának s ebből folyó világfájdalmas költeményeinek forrásai?

Kora világnézetének egyik fő jellemző vonása a pesszimizmus. A fejlődése idején uralkodó költői irányzat a romantika, amelynek hangulata természeténél fogva borongós. Petőfi lelkében sokáig kavarg a XIX. század első felének sötét romantikus korhangulata s a XVIII. századvégi felvilágosodás racionalista optimizmusa, amely szerint a világ az ész alkotása, az ész a világ veleje. A XIX. századeleji romantika azért szomorú, sőt pesszimista hangulatú, mert lelki visszahatás a XVIII. század optimizmusára, amelynek a puszta ész alapján a társadalmat történeti sarkaiból kiemelő gondolatrendszere s társadalmi álma a francia forradalomban, ebben a rémes történeti experimentumban, csődöt mondott. Petőfi, fejlődésének első szakában, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza romantikus légkörében nő fel, amely a multon borong, honfibút énekel, egyéni és társadalmi eszményeit nem ésből rajzolja ki a jövőbe, hanem a régmult-

ból meríti. Petőfi, mihelyt a saját lábára áll, visszafordul a XVIII. század optimista racionalizmusához, a felvilágosodás rózsaszínű eszményeihez. Byron romantikus-pesszimista hatása is elszáll később belőle; csak a görög függetlenségért vérét ontó angol költő szabadságvágya sistereg tovább Petőfi lelkében.

Pesszimizmusának legbővebb és legőszintébb ihletforrása fiatal korának hihetetlen nagy nyomorúsága, nélkülözése és szenvedése. Amikor pedig jobbra fordul anyagi sorsa, hyperaesthesia-ban szenvedő lelke rendkívül gyötrődik, mert nem bírja el a kritikát, amelynek sokszor méltatlan és meg nem értő támadásait mind szélesebb körökben gyorsan fejlődő népszerűsége és költői dicsősége sem tudja benne kiegyenlíteni. Sokszor fogja el az ember- és világgyűlölet, amely a legzordabb túlzásokban robban ki belőle.

Pesszimizmusának egyik jelentős kútfeje — bármily paradoxul hangzik is — mélygyökerű erkölcsi és társadalmi idealizmusa. Az ettől megfestett eszményi állapotnak éppen az ellenkezőjét látja megvalósulva az emberek viselkedésében s a nemzetnek elavult politikai rendszerében és társadalmi rétegződésében, elnyomatásában, demokrácia-hiányában és szegénységében. Minthogy a rideg valóság az ő eszményeivel merő ellentétben keményedik eléje, gyakran tomboló dühvel ront a valóságnak: üti, vágja, ostromozza, hogy képzelt eszményei értelmében formálja. S ha ez nem sikerül neki s a világ régi medrében folyik tovább, akkor eszményhívó lelke egy időre a pesszimizmus komor gyűlölethangulatába csap át, magányba vonul az emberek elől s az egész világot hitványnak tartja. Azért pesszimista, mert idealista.

Petőfinek gyökerében egészséges, életkedvtől duzzadó lelke azonban mégis felülkerekedik az öröm és fájdalom aritmetikai mérlegén. A pusztá egyéni és társadalmi jólét fölött érzi az erkölcsöt, a pillanatnyi érzelmektől független örök eszményt, amelybe vetett hite fenn tudja tartani lelkét a szenvedések közepett is. Bármennyit okoskodik és sóhajtozik az egyéni és a társadalmi boldogságról, lelke mélyén mégis érzi, hogy nem pusztá élvezetre, merő boldogságra vagyunk e földön, hanem *cselekvésre*, a bennünk szunnyadó

erők kifejtésére. A tettvágy ösztönös életereje, természetes expanziója több, semhogy a szenvedés mindenkorra megtörhesse : a szenvedés is csak arra való, hogy az életerő diadalmaskodjék rajta. Az életnek végül mégis több értéke van előtte, mint a puszta hangulatnak, amelynek sötétségébe néha az egész világot belemártja. Nem a pesszimista Petőfi az igazi Petőfi : velejében nagy eszményhívó optimista. Minél megrendítőbb lelki válságok sujtják, annál szebb álmokat álmodik a jövődőről, annál erősebb hittel hisz eszményeinek megvalósulásában.

II.

Az ifjúkor pesszimizmusa.

Az ifjú Petőfi pesszimizmusa. — Romantika és pesszimizmus. —
Petőfi, mint a serdülőkor lélekébüvére. — *Tündérálom*.

Petőfi költői zsengeinek, amelyeket 16—17 éves korában ír, többnyire erősen pesszimista akusztikája van. Amikor a hűtlen Emmától búcsúzik, figyelmezteti, hogy már csak a haló porára fog lelteni. (*A hűtlenhez.*) Panaszkodik, hogy «a sors iránta oly vad, oly kemény» (*Elválás.*). Búban bejárja a széles világot, de nem lel sehol boldogságot. Léte árva, kietlen pusztaság. (*Bosszú.*) A *Triolett*ben a szent nyugalma halmot kéri, hogy rejtse ölének éjjelébe. A léten és nemléten töpreng: «E kineletnek vesződve Lánczait mért hordozom?» Többször elfogja a melankólikus tünődés a mulandóságról, az idő futásáról, ifjúságának gyors hervadásáról. (*Tünődés.*) A mulandóság sötét gondolata ihleti arra, hogy lefordítsa Schillernek *Ifjú a patakna* c. költeményét, mely az ifjúság gyors elvirulásáról sóhajt. Megkapja a várromoknak, mint a mulandóság jelképeinek bánatos romantikája: «Így enyész az élet dicsősége S hatalomnak álmoképzete!» (*Elégia egy várrom fölött*, Matthisson után.)

A pesszimista hangulat, amely ezekből a zsengekből kiárad, a pubertás korának vagy utókihangzásának tipikus vonása. A serdülő kornak erjedő-forrongó, határozatlan, kellemtelen, feszült lelki állapotában egymással ellentétes homályos ösztönök viaskodnak. Az ifjú, aki még nem férfi, de már nem gyermek, lelki zűrzavarában nem érti magát. A lelkében dúló ellentétes törekvések öneszméletre ébresztik, önmagával sokat kezd foglalkozni. A külön egyénné válás, a saját én-nek

a világgal való éles szembehelyezése, az individuáció nagy titka kínos élmény számára. A saját én-re való koncentráció természetes következménye az ifjú kérdése : miért élek? mi létemnek értelme és célja? A serdülő lelkének ösztönös műfogása, hogy az önmagával való örökös foglalkozástól szabadulni akar, mintegy menekül jómagától, aki annyi ellentétből feszül. Innen a fiatalság nagy vándorhajlama, kóborló vágya, új, változatos környezet keresése, ami megszabadítja önmagától s otthoni milieujétől, amellyel a kamasz fokozott érzékenysége miatt rendszerint hadilábon áll.

Az ifjúban a férfiválevés homályos, magatudatlan ösztöne dolgozik. Lelki állapota a feszültség, sóvárgás, várakozás, kellemetlen nyugtalanság hangulata : ez a boldogtalanságnak, a pesszimizmusnak érzelmi termőföldje. Élményeinek több a kellemetlen, mint a kellemes koefficiense. A fájdalmat a feledés általában csökkenti, a serdülőkorban fordítva : az ifjú legjobban a fájdalmakra emlékszik. A jövőre nézve viszont gyakran tele van illúzióval : szereti a magányt, ahol álmodozik. Ábrándozó sóvárgása vegyes érzelem : a gyönyör és fájdalom oszcillációja. Majd a gyönyör, majd a fájdalom kerekedik felül. Az ifjú szinte kéjeleg ebben a vegyes érzelemben, váltakozó hangulatban. Sőt egyenest erőt és akaratot érez a szenvedésre. A szenvedés mintegy tisztító hatással van reá s ezért keresi : jólesik neki. Ez az ifjúkor szentimentalizmusa. De ebből érthető egyszersmind lemondani tudása, sőt heroizmusa, eszményekért való hirtelen nagy erőfeszítése és odaadása, rajongó hangulata és tettvágya.

Petőfi zsengei az ifjúkor lelkének mindezeket a tipikus vonásait tükrözik. Hol a magányban töpreng élete céljáról s hivatásáról, hol nyugtalan vándorlásának benyomásaival ad lelkének táplálékot s szabadul önmagától. Szentimentalizmusa szinte gyönyörködik a fájdalomban :

Ily álmokat adjatok, isteneim,
És marhat a fájdalom, a fene kín;
És túrni fogok, — valahára talán
Majd égi való jön az álmak után.

(*Álom.*)

Ez a romantikus borongós érzelgősség a kínosan erjedő ifjú léleknek természetes hajlamából fakad. Ezt a tipikus hajlamot az ifjú Petőfiben azonban még csak fokozza kora költészetének romantikus iránya: a férfikorú költők is örökösen búsongnak, érzelgősen jajgatnak. A serdülő ifjú, ha lantot ragad, minden korban, amióta a világ áll, nyugtalan és sóvárgó hangulatát, érzelgős és borús díszharmóniáját önti rá a világra. A pubescens született romantikus, aki holdvilágos éjről, csillagos égről, csobogó patakról, síri esti csendről, komor alkonyatról, düledező várromokról énekel. Mindez a szentimentális költői kelléktár maradék nélkül megvan Petőfi serdülőkori verseiben is. Mindezt mint pubescens őszintén magából adja. De ha utánoz, akkor is Bajza-féle mintái ugyanarra a költői receptre utalják. A serdülőkor természetes lelki depressziója találkozik nála az uralkodó romantika mélabús fájdalom-kultuszával.

Az ifjúkor ellentététől feszülő, homályos, magát meg nem értő, örökösen nyugtalan s ezért pesszimizmusra hajló hangulatát a tizenkilenc éves Petőfi önmegfigyelése már nagyszerű lélektani pontossággal jellemzi. Szinte az ifjúkornak két évtized óta annyira fellendült pszichológiájába kíváncsoznak e sorai:

Küzdő gerjedelmek... fény... homály... csapongó
Vágyak és remények tarka serege!
Melyek majd borongva, majd derengve kelnek,
Indulat-csatáit a zajló kebelnek
Ah! ki festi le?

Mért e láng, e hullám dagadó eremben?
Honnan e feszítő érzet keblemen?
S szomjazó hevőkben a zajongó vágyak
Lenge képzeletnek karján merre szállnak,
Merre szüntelen?

(Ideál.)

Az ifjú idealizmusa ezt a kinnal teli földi világot, «a bús valónak hervatag körét» nem érzi a maga igazi hazájának: a sóvárgott eszmény fenn, elérhetetlen égmagas tetőkön ragyog. S ha nem tudja is az ifjú elérni, elég, ha fénye szépségével összeforr lelke: eszmény nélkül az élet kín és kárhozat.

Az első szerelem a serdülés korában csak mint magatudatlan homályos gerjedelem jelentkezik : tárgyaltalan érzélemés sóvárgás. Jóideig nem a sajátyszerű sexualitásra vonatkozik, hanem az örök nőire, az idealizált *Ewigweibliches*-re. Az ébredő ösztönnek a tisztalelkű ifjúnál mintegy ellensúlya az égi Eros, az ideálteremtő erő, vagy ahogyan Platon nevezi a *Symposion*ban : Ἀφροδίτη ὁρᾶνία a közönséges, csak nemi kielégülést kívánó szerelemmel, az Ἀφροδίτη πάνδημος-szal szemben. Az ifjúkor egyik legnagyobb lélekbúvára, Spranger Eduard (*Psychologie des Jugendalters*. 1924. 84—104. lk.) finoman megkülönbözteti a serdülőkorban a sexualitást és az erotikát. Az előbbi alapja a testi-érzéki természetű nemi gyönyör, az utóbbié elsősorban az esztétikai szükséglet. Az ifjú lelke szemléletes tárgyra vágyik, akár valóságosra, akár képzeletire, testi élvezetre való sóvárgás nélkül. Az ifjúkori erotika szeretet, beleézés, egy más lélekkel való eggyéválás, amit a külső testi jelenség szemlélete csak közvetít. Az ártatlan erotika gyökere az az elragadtatás, amelyet a fiatal lélek az idegen test szépségén, erején és báján érez. A lényeg a testben kifejezett lélek : a pubeszciens szemében öntudatlanul a lélek csillan keresztül a testen s teszi ezt széppé. Az ifjúság különösen fogékony erre a szebb értelemben vett erotikára : ez a hamvas idealizmus csakis az ő kiváltsága. Az első, ú. n. tiszta szerelem magasan a durva érzékiség fölött lebeg. Az ifjú képzelete megtermékenyül egy konkrét női ideálban : két léleknek ez a vágynélküli egymásszemlélete, *unio mysticája* az életnek csodálatosan nagyszerű titka. A serdülő lelkében a természet még különtartja a szerelem ideális és reális oldalát, a tiszta erotikumot és az érzéki szexualitást ; akkorra hagyja a testi egyesülés vágyát a természet bámulatos célszerűsége, amikor a testi érettség bekövetkezett. Az ártatlan Eros nem a forró vérnek, a bírás ösztönének vágya, hanem az eleven szépnek szeretete, amelyben a lélek formája tükröződik ; az ifjú lélek első megrendülése, «szent érzelme», az idealizált lényt a földről a magasba, az égbe emeli, mint Dante Beatricét.

Platon már jól látja, hogy a fiatalkori Eros lényegében alkotási vágy, a nemző-teremtő ösztön átszellemített formája,

amely az ifjúságot emeli, fölfelé sarkallja, erőit tevékenységre koncentrálja. S ez a tiszta Erosnak a fejlődés éveiben igazi benső objektív jelentősége s immanens célszerűsége. Az Eros teszi lehetővé az ifjú számára, hogy megélje közvetlenül, mi az ideál, mi a nemes célokért való önzetlen küzdelem. «Az Erosban az alkotó, formáló, fölfelé törő világerő szunnyad, amely a fiatal lélekből először tör elő». Az ártatlan Eros apollói napfénye csak később süllyed a dionysosi éjbe: a tisztafényű Eros az önző sexualitásba. Az Eros az ifjú önkiegészülési ösztönének ébredése, az a gyökerében biológiai törekvése, hogy magát kiegészítse. Az ösztön először leplezett formában tör elő: mint barátság, esztétikai jellegű rajongás, lelki egybeolvadás. Innen van, hogy az Eros először egészen ártatlanul mint barátság fiúra is vonatkozhatik.

Petőfi *Tündéralom* c. költeménye az ifjúkori Erosnak, mint első szerelemnek a világirodalomban páratlanul finom pszichológiai elemzése. Csodálatba ejtő, hogyan tudja «hal-dokló hattyúja, a szép emlékezet», a serdülő kor lelkét s ennek lírai indítékait oly híven, elégikus merengéssel föltárni. Az ifjú lélek mélyéről mindazokat a jellemző jegyeket, örökhű vonásokat költői formában már felhozza, amelyeket a serdüléskor modern tudományos bűvárlata csak nemrég tárt föl. A legsötétebb pesszimista költeményciklusa, a *Felhők* nyomában írja 1846-ban a *Tündéralmot*. A *Felhők* komor hangulatának mintegy lelki utófodrozódása a bevezetés: a költő életének sajkáját a sors haragos dajkája szilaj kezekkel ide-oda dobálja. A költő csak hánykódik a folyó nagy árján: ki sem köthet, meg sem halhat. Egyszer csak serdülőkorának emlékei szállnak fel a multból:

Nem voltam többé gyermek, s nem valék
Még ifju. Ez az élet legszebb éve,
Mint legszebb perc, midőn a hajnalégről
Az éj kárpitja félig van levéve.

Sötétség volt még egyfelől szívemben,
De másfelől már pirosan kelének,
Mint a közelgő nap szemeiből
Kilőtt sugárok, a vágyak s remények.

Nyugtalan lelkét egy hű barát egészíti ki : az ilyen ifjú barát még hű és önzetlen, mert a rejtett önérdek mindent elrágó hernyója ekkor még nem kelt ki a baráti hűség virágos kertjében. Nagyralátó lelke, ifjonti becsvágya lelkesen szövögeti a ragyogó életterveket, nem a pillanatnak él már, mint a gyermek, hanem érezni kezdi az idő nagy folytonosságát hátra és előre : a jövőről álmodik, életeszményét formálja. Egyszer csak hézag támad keblében, ennek legmelegebb részén : s ez az úr napról napra nőttön nő. Serdülő lelkét nyugtalan feszültség szállja meg : meghasonlik a világgal, nem érti önmagát, a magányt keresi, előtör benne az erjedő ifjúkor tipikus pesszimizmusa :

Nem kelle semmi, még a jó barát sem,
Magam magamnak voltam terhire,
S futottam, mint kit rémek serge üldöz,
Az életzajtól messzi-messzire.
Csendes magányban keresék tanyát,
Sötét erdő völgyébe telepedtem ...
Óh e magányban milyen alakok
Lengtek körülöm s szálltak el fölöttem!

Forrongó lelkét elfogja az ábrándozás, képzelete felajzódik, tündéri lények lebbennek elé, szépségük megragadja, de hiába kiált rájuk, illúziói szertefoszlának, szíve emésztőn sóvárog utánuk. A szerelem magatudatlan ébredése szomorú hangulatba kergeti és sorvasztja. Barátom

Mi lelt? kérdezte; én nem felelék,
Mert hisz magam sem tudtam, hogy mi lelt.
Szomjas valék s vizet hiába ittam,
Nem enyhíté víz a tikkadt kebelt.

A pubertás korát jellemző életúntság szállja meg : megúnja a földi életet, mely szemében elvesztette szépségét, a másvilágba készül, a legmagasabb bérc szélére hág, már-már a mélységbe ugrik, hogy szabaduljon e világból, amikor egy kéz visszarántja. Ráismer arra a leányra, akinek alakját, mint legszebbet, idealizáló képzelete maga teremtetten. A tiszta Eros, mely lelkét feszíti, esztétikai rajongással szemléli a dicső égi alakot :

Sötétkécs csillag volt az ő szeme,
 És szemöldöke fekete szivárvány,
 S vállán úgy úsztak barna fűrtői,
 Miként az éj egy rózsatenger árján.

S amikor képzeletben megcsókolja, egyszerre megváltozik körülötte a világ, életkedve visszatér: kékebb az ég, sugárosabb a nap, hűvösebb az árnyék, pirosabb a rózsa, illatosabb a lég, a halálos bérc most trónussá szépül, amelyen a boldogság ifjú királyi párja ül. Aztán jó ismét a kegyetlen élet, mely szétrebbenti

Ábrándjaidnak édes üdvösségét,
 Oh tündérálom, első szerelem!

Hiába utalnak az összehasonlító irodalombúvárok a *Tündérálom* egy-egy lírai indítékára, hasonlatfoszlányára, szóképére, amely Shelley *Alastorjában*, *Epipsychidionjában*, *Hymn to Intellectual Beautyjában*, Byron *Manfrédjában* s *The Dreamjében*, Vörösmarty *Csongor és Tündéjében* mint «áruló nyom» hasonló: itt a serdülő kor lelkének párját ritkító, merőben eredeti és igaz jellemzése áll előttünk a leg-hívebb lírai beleélés keretében. Az első szerelem, a tiszta Eros legfinomabb lélektana ez, minden tudatos, módszereskedő, logikai-fogalmi díszlépésekben gondolkodó pszichológizálás nélkül. A költő a maga ifjúkori lelki fejlődésére visszapillantva s ezt az emlékezés elégikus hangulatán átszűrve, a serdülő lélek örök és egyetemes vonásait halhatatlan költői művészzel rajzolta meg. A szomorúan merengő költemény klasszikus értékét maga Petőfi is érezhette: *Összes költeményei* első kiadásának első darabjává avatta.

III.

Érzelmi pesszimizmus.

Petőfi lelki depressziói. — *Cipruslombok.* — A fájdalomban való kéjelgés, mint ihletpótlék: *luxury of pity.* — *Felhők.* — Petőfi és Nietzsche. — Pesszimizmus és fantázia. — Pesszimizmus és emlékezet. — Pesszimizmus és mámor. — Pesszimizmus Petőfi népdalaiban.

Petőfi *érzelmi (emocionális) pesszimizmusának* legfőbb forrása hihetetlen nagy nélkülözése és nyomorúsága: hol kegyelemkenyéren élő diák, hol nyomorgó vándorszínész, hol betegeskedő közkatona, hol meg pár krajcárért az országgyűlési tudósításokat másoló földönfutó. Örökös vándorlása és élettelengetése közepett azonban világos tudatában van lángelméjének és nagy elhivatottságának. Nem csoda, ha kemény sorsának és lelkét feszítő feltétlen hivatástudatának sötét ellenértéke gyakran a pesszimizmus fekete birodalmába hajtja: fájdalmai és örömei mérlegét fölállítva, az élet értékét sokszor tagadja s a halál után vágyik.

A húszéves ifjú a sír és a koporsó után sóhajt, mert a föld alatt már nincsenek érzelmei és gondolatai. Mi értelme van életének, ha eszményeit még csak meg sem tudja közelíteni? Ha semmiben sincs öröme?

Mért a vágy e lázas agyban,
Szállni csillagok fölé?
Hogyha őt a sors haragja
Földön csúszni rendelé.

(*Halálvágy.*)

Az ismeretlen színészfiú nagy jövőről álmodik: szárnyai nőnek, átröpüli a végtelent, mint költő lehozza bűvös énekével az égről a hír csillagát. De azért a «szenvetések gyermeke» marad, kit a földön az élet fájának csak kis ága tart.

A rideg valóságnak ezt a sötét hangulatát is áttöri a biztos elhivatottság álma :

Anyám, az álmok nem hazudnak ;
 Takarjon bár a szemfödél :
 Dicső neve költő fiadnak,
 Anyám, soká, örökkön él. (Jövendölés.)

A szülői háztól messze idegenbe szakadt nyomorgó ifjú könnyben úszó szemei elé édesanyja képe varázslódik : miért is röpítette ki őt vágyainak sólyomszárnya a szülői házból, mikor édesanyja esdeklő szóval marasztalta? Ha akkor úgy ismerte volna a világot, anyja nem marasztalta volna hiába. Reményeiben végleg csalódott, bolygó lába száz tövisre hágott. Ha anyja tudná, milyen nyomorban él fia, megrepedne a szíve szegénynek.

A sötétlátás melankóliája a költő lelkialkatának nem veleszületett sajátsága, hanem csak a sors csapásainak velejárója. Mihelyt Pesten egy kicsit jobban megy sora, már vígan humorizál szívéről, amely mellét majd meggyógyítja, majd megrepeszti : a fájdalom és az öröm közt vibrál *(Szemrehányás)*.

Az örömnnek ilyen hirtelen szökőárját az újabb nyomor és szenvedés csakhamar elapasztja. Hiába hangolja fel lantjának idegeit, hogy az élet kellemes oldalát is megzengje, hiába csalogatja ki belőle a dalt az élet mézével :

Mélázva örömtelen hangjaival
 Mindenkor a sírban, a sírban enyész el.

A költő a közeli halál után vágyik : elbúcsúzik az égi virágtól, a szerelemtől s a föld hajnali csillagától, a dicsőségtől. *(Temetőben)*.

A Debrecenben ínségeskedő, egészen csontvázzá lesóványodott ifjú magát élő halottnak érzi, aki már teljes apatiába, az érzelmi nihilizmus sáppadt egykedvűségébe merül : ege ki nem derül, ha jó a kikelet, ege be nem borul, ha látja a telet ; mint őszi alkonyon a félhomályú köd, fásult egykedvűség mereng szíve fölött ; nem törődik már sem ellenséggel, sem jóbaráttal, senkit sem gyűlöl, senkit sem szeret ; nincs

semmi öröme, nincs semmi bánata, érzelmeit s vágyait mind elaltatta. Csak egy vágya maradt: minél előbb a föld alatt aludni (*Élő halott*). Betegsége halálsejtelmét egyre elevenebbé fokozza: boldogtalan lesz koporsója zártáig, amint boldogtalan volt teljes életében. Csak az vigasztalja, hogy már nem hosszú az útja a sírig (*Boldogtalan voltam . . .*). Ha temetésre szóló éneket hall, a halottat, aki már nem földi rab, magánál százszorta boldogabbnak érzi (*Temetésre szól az ének . . .*).

A nyomorúságokozta tompa lemondás megrázó hangja sír ki abból a legsötétebb kis költeményéből, amelyet akkor ír, amikor betegségéből fölépülve a Hegyalján keresztül gyalog vag neki a pesti útnak:

Keresztúton állok,	Akármerre megyek,
Merre tartsak?	Mindegy nekem.
Ez kelet felé visz,	Mindenütt szomorú
Az nyugatnak.	Az életem.

Mért nem tudom, hol vár

A halál rám?

Hogy egyenesen azt

Választhatnám.

(*Keresztúton állok . . .*)

Halálvágyó pesszimizmusát megértjük, ha Kerényi Frigyeshez írt Űti leveleinek (XI.) idevágó sorait olvassuk: «Egyes-egyedül mentem itt a Hegyalján; egy lélekkel, egy élő lénnel sem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél havasesőt szórt reám. Éppen szemközt jött. Arcomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és a nyomorúság fakasztott . . . Egész életem sanyarúságait végig gondoltam, amint a Hegyalján jöttem. Oh az én életem dúsgazdag volt a sanyarúságban. Hat esztendeig voltam istentül, embertül elhagyott földönfutó; hat esztendeig volt két sötét árnyékom: a nyomor és a lelki fájdalom . . . és mikor? Ifjúságom kezdetében, az élet legszebb szakában, mely csupán az örömöknek van teremtve, tizenhatodik esztendőmtől a huszonkettedikig». De azért a szenvedés nagy kinyilatkoztatás is volt számára: az élet mélységei és magasságai megnyíltak előtte.

Amikor jobbra fordul élete sora, akkor meg az bántja, hogy szülei nyomorognak s nem tud rajtuk segíteni. István öccsének panaszkodik, hogy milyen örömet fölmentené apja agg napjait a gondoktól, ha lenne módja hozzá :

És akaratlan ilyen fekete
Lett gondolatjaimnak menete ;
S ha még tovább fonnám e fonalat,
Szívem repedne a nagy kín alatt. *(István öccséhez.)*

Petőfi költői egyéniségének egyik legvonzóbb s kora érzélgősen szenvedő lírájával szemben egészen meglepő új vonása : abszolút őszintesége. Csak úgy dalol, ahogyan érez : mindig magát adja. Csak egy kivétel van : a búbánat, amelyet gyakran lelki alkatával s igazi érzésével szemben túloz, s ezzel költészetének pesszimista zománcot ad. Csapó Etelka iránt nem érez égő, szenvedélyes indulatot : a fiatal lányka iránt való szerelmé még csak rügyezőben van. Mikor a lányka hirtelen meghal, fájdalomát képzeletben úgy felfokozza, mintha minden boldogsága rombadőlt volna. A tragikumon érzett meghatottságát fantáziája utólagosan elképzelt sestet szereztem égető fájdalomává avatja. A lélekmarcangoló gyászdalok egész koszorúját rakja Etelke sírjára *(Cipruslombok Etelke sírjáról)*. Ez a túlzó fájdalom, úgy látszik, lelkének önkénytelen műfogása ; képzeletének érzelmi koefficiense, hogy a lesújtó bánatból új és erős ihletforrása fakadjon.

Ennek bevallott igazolása a XX. Cipruslomb : leveleiről szinte leolvashatjuk a költőnek a bánatra, mint szükséges dalforrásra való vágyát, hozzá való szinte mesterkélt ragaszkodását. Barátainak vigasztalása csak még jobban szomorítja, mert a bú az egyetlen kincs, amelyet a szerelemtől örökölt :

S e kincset híven őrzí szívem,	E kincset el nem tékozolnám
(Mert e szív üresen nem állhat,	A föld minden gyönyöreért sem,
Kell, hogy mindig legyen lakója,	Minden darabja dallá olvad
Akár öröm, akár búbánat).	Lelkemnek titkos műhelyében.
	<i>(Barátim, csak vigasztalással...)</i>

Jellemző Petőfi feltétlen őszinteségére, hogy amikor érzelmeit szinte mesterségesen túlozza s ihletpótlékot keres, ezt is nyíltan megvallja.

A *Cipruslombok*, később a *Felhők* annak tanúságai, hogy a költők lelki típusához (nemcsak a nyávogó kisméretű, hanem a legnagyobb szárnycsapású költőkéhez is) hozzátartozik a *fájdalom gyönyöre*: saját szenvedésük tetszik nekik. Ez a Herbert Spencertől *luxury of pity*nek nevezett lelki jelenség nemcsak a magaúnt, fásult, túlfinomult műveltségű egyéneknek mutatkozik, hanem, — mint Th. Ribot kimutatja (*La psychologie des sentiments*. 1908) — az egyszerű, a hypercultura túléltségében még nem szenvedő, egészséges lelkeknek is. Nemcsak Lucretius és Seneca, hanem már Homeros is emlegeti, hogy az ember néha «a maga könnyeinek örül». Szerelmesek, költők, művészek sokszor tetszelegnek lelki fájdalmukban, álmelancholiájukban, keresett szomorúságukban. Petőfi is néha szinte kéjeleg a boldogtalanságban. Még költői hivatása s az ezzel járó dicsőség is azért tetszik neki, mert sok szenvedéssel jár:

Oh szép, oh szép a hír borostyánfája,
Nem is csoda, ha hervadás nem bántja,
Hiszen tövét a meggyilkolt boldogság
Kiontott vére és könyűi mossák.

(*Hír.*)

Petőfi nagy művész abban, hogyan tudja pesszimizmusa a maga sötét szubjektív színébe mártani az egész *természetet*: mintha ennek minden jelensége csak arra való lenne, hogy szenvedését szimbolizálja. Ha a hegyről letekint, a völgyben tévedező lassú pataokban mindjárt fáradt életének jelképét pillantja meg. A szenvedés elfárasztotta: bánata nagy árvíz, amelyen öröme csak kis sziget. Az ősz az ő szemében a legszebb évszak: a haldokló természetet szereti, amikor tarka madár már nem fütyörész az ágon és sárgapiros levelek csörögnek a fákön. Holta után vadfa szeretne lenni az erdőben, mert ezt senki sem bántja, de még inkább tűzvész, mert akkor elégetné az egész világot, mely örökké csak bántotta. (*Hegyen ülök...*). Merengő, borongós hangulata az ősz képeiben sokszor szeret felolvadni (*Ősz elején; Őszi éj; Őszi reggel járok...*).

Kritikusainak leckéztető hangja, tehetségének félreismerése a huszonekét éves költő érzékeny lelkét a legmélyebben

megsebzí. Petőfi életének olyan, igaz, hogy rövid, szakasza következik, amelyben pesszimizmusa valóságos életundorra fokozódik. Otthon, Szalk-Szentmártonon szüleivel tölti a telet s Byron és Shelley olvasása sötét hangulatának erejét és pesszimista ihletét csak növeli. Az egyik zord téli éjszaka különösen gazdag ihletforrás bánatos lelkének (*Téli éj*). Sűrű hópelyheket kerget a vad szél. De valóban hópelyhek-e ezek? Nem egy örült gondolatai-e vagy összetépett lelkének rongyai? — kérdi a költő. Éjfélkor három kísértet jár nála : a hit, a remény és a szeretet. Ezeket már régen meggyilkolták : csak éjfélkor szállnak ki sírjokból, mint a régi szép idők halványképei. A felhők megszakadnak, az égen sötétpirosuló csillagok láthatók, mintha vércsepp volna mindegyik.

S ki mondja meg : nem vércsepp-e a csillag?

Hisz itt a földön oly sokat gyilkolnak.

Ábelszívek fölfreccsent vére ez,

Mit a zsvány föld csillagnak nevez. (*Téli éj.*)

A szél tovább tombol s a költő hajába markol, mintha ki akarná tépni fűrtéit. Petőfi arra kéri, hogy inkább szívét tépje ki, amely keblébe mint valami koporsóba, elevenen van eltemetve. Közben a vihar elűl, béke és holdfény lebeg a vidéken. A költő haza siet lefeküdni : «mert béke és fény nem való nekem». Máskor komoran dalolja, hogy a jövőbe vetett minden reményét már elvesztette. Hisz a remény förtelmes kisleány, ki minden embert egyaránt ölel. Ha rá-pazaroljuk legjobb kincsünket, ifjúságunkat, akkor hagy el.

Huszonharmadik életévének küszöbén keserű mosollyal búcsúzik el ifjúságától, amely mindig csak tüskén-bokron át úszította-korbácsolta, mint kutyát az ura. Csak néha dobott oda neki egy-egy száraz csontot.

Távozzál hát, ifjúságom.

S halld hozzád végszavamat :

Vidd magaddal emléked, vagy

Vidd magaddal átkomat. (*Távozol hát ifjúságom ?*)

A magány zord hangulatában sebzett szívvel írja meg a *Felhők* pesszimista világnézetet lehellő gnómáit. Felhőknek nevezi maga ezeket az apró filozofáló költeményeket, mintha

előre érezné, hogy ezek lelkének nem kiérlelt, szilárd világ-felfogást képviselő reflexiói, hanem csak gyorsan tovaillanó, mulékony keserű kitörései, melyeket sorsának jobbrafordulta, kedélyének újabb hullámozása csakhamar szertekerget. Sokat szenvedett fiatal szíve újabb gyötrelmeket alig tud már elbírní: innen nagy pesszimista válsága, amelyben lelke egy ideig örvénylik. Ezek a kavargó lelki hullámok azonban számos örökbecsű igazgyöngyszemet is vetnek fel, amelyeknek szomorúan opalizáló fényét az irodalombúvárok szeme sokszor ma sem látja meg.

Kétségkívül a világot fájdalmanak homorú tükrében eltorzítva s túlkomorán látja. Azonban három szempontot kell figyelembe vennünk. Először is, hogy Petőfi még nagyon fiatal, akiből természetszerűen hiányzik a világot minden oldalról mérlegelő tapasztalt életbölcse ség vagy beható filozófiai tanulmány. Másodszor: költő, aki gondolatainak és érzelmeinek úgy ad szemléletes kifejezést, ahogy éppen a világot megéli; nem észokokkal bölcse lkedik, amelyekkel a filozófus vitába szállhat; egyszerűen értéklményeinek, mint tényeknek ad hangot. Nem az első sorban a jelentős, vajjon objektíve igaz-e, amit mond, hanem vajjon szubjektíve igaz-e s ezt hogyan fejezi ki? Harmadszor: lelke nem a közönyös, nyugodt filiszteré, hanem a tűzhányóé, mely belsejéből mindent sokszorosítva, tömegesen dob ki: fájdalmit és örömet mindig többszörökre felfokozva érzi:

«Viseld egyformán jó s bal sorsodat!»

Így szól, kit a bolond világ bölcse nek nevez.

Az én jelszóm nem ez;

Én örömit és fájdalmit

Érezni akarom... *kettősen érzem.* (*Viseld egyformán...*)

Épen, mert ilyen magas hőfokú érzelme kkel hat lelke mindig vissza a világ kellemetlen ingereire, nem jól érzi magát a világban, fájó életuntsággal gyakran szabadulni iparkodik belőle, főképp a magányba, a természet ölébe, ahol sötéten látó szeme éppen azokat a jelenségeket pillantja meg, amelyek hangulatának megfelelnek:

Szeretném itt hagyni a fényes világot,
 Amelyen oly sok sötét foltot látok.
 Szeretnék rengetegbe menni,
 Ahol nem lenne senki, senki!
 Ott hallgatnám a lombok suttogását,
 Ott hallgatnám a patakok zúgását
 És a madárnak énekét,
 S nézném a felhők vándorseregét,
 Nézném a nap jöttét s lementét...
 Míg végre magam is lemennék.

(Szeretném itt hagyni...)

Ezt a kis pesszimista remekművet Meltzl Hugó németre fordította a hatvanas években Lipcsében Nietzsche számára, akivel együtt ült az egyetem padjain. Az akkor még Schopenhauer világfelfogásának varázskörében élő Nietzsche anynyira föllelkesedett Petőfi sötéthangulatú költeményén, hogy megzenésítette; kottái a weimari Nietzsche-Archiv-ban ma is láthatók. A *Felhők*nek ez a harmadik darabja természet-szerűen ragadta meg a plasztikus, képekben csodálatosan gazdag, a gondolkodás és értékelés minden árnyalatát nagyszerűen kifejezni tudó Nietzsche-t, aki nemcsak erőteljes gondolkodó, hanem elsőrangú művész is volt. Későbbi heroikus optimizmusa, amelynek eszménye nem a világfutó, hanem a világot diadalmasan legyűrő emberfölötti ember (Übermensch), aligha lehetett volna összhangban Petőfi pesszimizmusáért rajongó fiatalkori lelkesedésével.

Azt az embergyűlöletet, amely a *Felhők*ből kiárad, Petőfi erkölcsi pesszimizmusának elemzése során vizsgálom. Most csak érzelmi pesszimizmusának néhány komoran gomolygó «felhőjét» veszem szemügyre, amelyeknek sötét színe az élet fájdalmának és örömének mérlegelése után a boldogság nagy deficitjéből támad. Mert hisz

A bánat? egy nagy óceán.
 S az öröm?
 Az óceán kis gyöngye. Talán
 Mire felhozom, össze is töröm.

A Petőfi zord hangulatának ezidőtájt megfelelő életfilozófia az emberi boldogságnak igen lesújtó elmélete. Az

ember vágyai olyanok, mint a futó folyam hullámai : perc hozza őket, perc ragadja el. A sors azért nem szokta teljesíteni a vágyakat, mert jól tudja, hogy ha az egyiket kielégíti, akkor az ember már régen egy másik teljesítéséért esdekel, miközben már el is felejtette, hogy az elsőt kérte (*Futó folyam hullámai . . .*). Ezért hiába lőt-fut az ember a boldogság után : ez soha sincs a jelenben, hanem csak vagy előttünk, vagy mögöttünk, minden bizonnyal pedig ott alattunk a sírban (*Mint lőt-fut a boldogság után . . .*). Ha dicsőség éri az embert, ebbe is sok fájdalom vegyül : a dicsőség csak «tündöklő szivárvány, A napnak könnyekben megtört sugára».

Csak a boldogtalanságnak mesterkéltsé és túlzó költői fantáziával való elképzelése hitethette el pillanatnyilag a költőt, hogy fejében éjek éje van, tele kisértetekkel ; agyában egymást szülik a gondolatok s egymást tépik szét, mint vadállatok ; szíve vére lázasán úgy forr, mint bűvös víz a boszorkány üstjében ; fellobbanó képzelete mint meteor ragadja magával át a világon ; lakótársa a kétségbeesés, szomszédja a megőrülés (*Fejemben éj van . . .*). A *Felhők* utolsó darabja egyenest a költői paroxizmusnak kiáltó példája. A költő átkot szór a földre, ahol az a fa termett, amelyből bölcsőjét készítették ; a kézre, amely ezt a fát ültette ; az esőre és napsugárra, amely ezt a fát felnövelte. De áldást esdekel a földre, ahol az a fa termett, amelyből majd koporsója készül ; a kézre, amely ezt a fát ültette s az esőre és a napsugárra, amely ezt a fát felnövelte (*Átok és áldás*).

Ennek a kétségbeesésnek nemsokára, már a *Felhőkön* túl, maga bukkan rá mélyebb pszichológiai gyökerére, csupán szubjektív, az ő lelki alkatát jellemző természetére. Fölveti a kérdést : *Mért vagyok én még a világon ? . . .*, amikor már a szenvedések minden fajtáját átélte, amikor már mindent látott : a jónak örökös bukását, a rossznak örökös diadalját ; amikor már mindent hallott : az éhezők nyögését, a dorbézolók kurjantásait, a csalogány dalát s a rabláncok csörömpölését. Ezzel be is végezte pályáját, «mert hiszen az ember, hogy szenvedjen, csak azért született». S ekkor fölcikázik elméjében a kérdőjel, vajjon nem csupán ő látja-e

szubjektíve ily sötéten a világot? nem ő benne rejlik-e a világ-
utáló pesszimizmus lelki forrása?

Vagy tán valólag a világ nem ilyen?
Ily szomorúnak én látom csupán?
Én látom így csak, keresztülnézvén a
Kétségbeesésnek sötét fátyolán?

Petőfi lélekbölcsessége, ösztönös pszichozófiája észreveszi, hogy a világ az ember számára olyan, amilyenek ő látja. S ez éppen elég neki, hogy kétségbeessék, ha mindjárt valójában másmilyen is a világ. Az ő lelkét égő körmeikkel örökösen tépik-szaggatják a rossz angyalok. Nincs hát más menekvése, mint a halál: jöjjön a fergeteg, mely sírhalmát is elsöpri s szétszórja porlott csontjait s ezekkel együtt hírét-nevét, hogy senki se tudja, hogy élt valaha ilyen megátkozott teremtmény.

Ilyen sötét hangulati kitöréseinek két lelki tényezője van: az egyik a fájdalom iránt való rendkívül nagy érzékenysége, a másik pedig csodálatos képzelőereje, amelyet fájdalom aránytalanul hoz mozgásba. Az érzelem a lökő indíték, amelyet száguldó fantáziája túlzó képkombinációkban megsokszorozót: az eredeti fájdalmas emóció így a képzelet közegén keresztül önkénytelenül hatalmas arányokban megnövekszik, s a sokkal csendesebb lelki állapot érzelmi hullámfodrozódása egyszerre csak tomboló vihar képét mutatja. A fantáziának ezt az aránytalanul megnagyító erejét ihlete folyamán maga Petőfi is megfigyeli. (*Az én képzeletem nem...*). Úgy érzi, hogy képzelete nem a por magzatja, hanem mennydörgés volt az apja s villámlás az anyja, csecsemőkorában sárkánytejet szopott, ifjú korában oroszlánvért ivott. Ezért nem bír vad képzeletével, amely a tenger zúgásával keveredik, majd mint üstökös, sivatag pusztákra, kék hegyek ormára nyargal, tölgyeket szaggat, sziklákat ingat.

Ez a hatalmas őserejű képzelet fokozza fel sokszor a költő komor hangulatát egyenest a legsötétebb kétségbeesés szemléletes kifejezésének fokára s avatja Petőfit (gyakran csak látszólag) a pesszimizmus zord lantosává.

A Szendrey Júlia iránt fellobbant perzselő szerelme fényé-

nél a világot ragyogó színben kezdi látni. De nem egy csapásra. Szerelmének akadályai nyomán támadt gyötrelmei vissza-visszazökkentik régebbi sötét hangulatába: megint csak életének kevés örömét és töméntelen fájdalmát kezdi mértékre venni. Az élet pohara, amelyből örömet szűresölt, cseréppé törött. De az a pohár is, amelyből keserű bűt ivott, cseréppé zúzódott. A mult nagy temető, amelyben a költő mint árnyék járkál letűnt napjai sírja fölött, az emlékezet bolygó tüzének kísérteties világánál. Hűvös fuvalom éri, mely fülébe ezt a kérdést suttogja: «Nem legjobb-e soh'sem élni?» (*Édes öröm, ittalak már...*)

Az emlékezet általában optimista műfogással dolgozik: a valamikor kellemetlen érzelmektől kísért emlékeket kihulatlítja s inkább csak a kellemes emlékképeket idézi fel. A kínos élményeknek kisebb bevéső erejük van, amit a fájdalom csökkentésének célszerűsége magyaráz. A fájdalmas élményeket átlag hamarabb felejtjük el, mert felidézésükkel önkénytelenül az az ösztönszerű törekvés száll szembe, hogy *ne* emlékezzünk rájuk. Innen érthető az emlékezet optimizmusa: az időnek kibékítő, a lelki sebeket begyógyító, a multat idealizáló hatalma, «a régi jó idők» dicsérete (laudator temporis acti). Amint a legtöbb egyén gyermekkorát tartja legboldogabbnak, az emberiség kollektív emlékezete is az ősidőkbe helyezi az «aranykort», a «paradicsomot», amely után csak rosszabb korok következtek.

Petőfi pszichológiája nincs összhangban ezzel az átlagos lelki törvényszerűséggel. Ifjú korában többet és mélyebben szenvedett, semhogy az emlékezetnek a kellemetlen benyomásokat elhalványító ereje egészen kifakíthatta volna gyötrelmes emlékképeinek fekete színét. Szerelmi mámorának tetőpontján is, amikor már gyűrűt váltott Júliával, «fényes napvilágával», néha arca elsötétedik s kísérteties halványság lepi el: egy vissza-visszajáró szellem martaléka, amelytől nem tud szabadulni. Sokszor, ha már-már a kéj legédesebb nedve érinti ajkát, ez a szellem egyszer csak megjelenik: a költő keze ijedve megreszket s a telt poharat a földre ejti. S ki ez a rettegett szellem?

E szellem a mult! mult időm emléke,
A legvadabb, legborzasztóbb alak,
Mit egy pokoli bor hevétül égve
A sors vizzályi kigondoltanak.

Ezen szellemnek vagyok oda vetve;
Fel-feltör hozzám sírja mélyibül,
S míg súgja rémes ígét fülembé,
Lelkem lelketlen sziklává kövül.

Arra kéri jegyesét, hogy ilyen révedezése közben ne szóljon hozzá, mert hangját meg sem értené, hanem várja meg békében, míg a jelenésnek irtózatos órája eltelik. *(Ne bántson az meg...)*

Ugyanaz a Petőfi írta e sorokat, aki még néhány héttel azelőtt eljegyzése napján a boldogság mámorában a túlradó optimizmus ilyen örömköltésébe tör ki:

Én vagyok hát az az ember,
Aki annyit szenvedék?
Akinek szívében ahány nap,
Annyi átok feküvék?

Én vagyok hát az az ember,
Ki most a legboldogabb?
Ki, míg a világ világ lesz,
Boldogságban párt nem kap.

(Bírom végre Juliskámat...)

Ugyanahhoz a Petőfihez jár vissza a mult marcangoló kísértete, aki még nemrégiben utirajzában a maradéknélküli boldogságnak ilyen tomboló dithirambusát zengi: «Boldog vagyok. Mind örökre. Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz... csak egy csalogány dalol... szívem. Dicső, dicső leány! téged kerestelek ifjúságom kezdete óta... Te vagy az édes csepp, ki meggyógyítod lelke-met, melyet méregkeverő sorsom oly sokáig öldökölt a kárhozat italával. Hála istennek, még nem jött későn az ellen-méreg... Nézd, megint róla írtam, és csak róla. Hiába, szívem oly tele volt, hogy ki kellett ömlenie, különben meg-repedt volna. Értesz-e valamit levelemből vagy semmit?

Képzelem, mily zavart. Az öröm úgy jár keblemben és fejemben, mint a részeg ember a szobájában; hánya-veti a bútorokat, asztalt fordít föl, székeket tör, ablakot ver be s mindenképpen garázdálkodik. Bolond szilaj fiú az a váratlan öröm. Még fejem óráját: eszemet is majd a földhöz vágta». (*Útirajzok*, VI. levél. Erdőd, május 26. 1847.)

A Júlia iránt érzett szerelme és házassága után Petőfi ihletének szárnycsapásait kétségkívül túlnyomóan az életöröm serkenti: ez a szerelem annyi boldogságot dob élete mérlegének pozitív serpenyőjébe, hogy a fájdalom mennyiségevel össze sem hasonlítható. De azért a mult gyötrő kísértete is többször csontos kezébe veszi a mérleget: ilyenkor a gyönyör a fájdalommal felváltva oszcillál. A költőnek most életvidám optimizmusába régebbi pesszimizmusának ürmecsepei vissza-visszacsorognak.

*

Petőfinek sokszor bánattól terhelt lelke orvosszert keres, s ezt a borban találja meg. Innen bordalai. Jómagá — amint barátai, Orlay és Jókai tanúsítják — nem volt borivó: soha sem látták még csak mámorosnak sem. Mégis szereti dicsőíteni a bort,

Mely keservet és bút martalékul

A felejtés örvényébe hord.

(*Felköszöntés.*)

De ahogyan maga komolyan nem iszik, épp úgy a bor komolyan nem is felejteti a sorsüldözött ifjú fájdalmát. Csak mintegy játszadozik a bor búfelejtető lelki hatásával: bordalai gyakran sötét pesszimizmusban hangzanak ki. A *Felköszöntés* utolsó sorai ellentétathatással is csak fokozzák a pápai iskolának búcsút mondó diák önmarcangolását:

Éljen a szív biztató vezére,

A varázsdalt pengető remény:

Éljen a menny, a pokol és minden,

Minden éljen... oh csak vesszek én!

Máskor azért akar inni, hogy a búval birokra keljen: vagy a bú, vagy ő, de egyiküknek bele kell halnia. Mert

amennyi sokat rövid életében már szenvedett, az éppen elég arra, hogy kedve menjen az élettől. Ő úgysem gyökeres, virágzó fa, hanem csak letörött, fonnyadó ág. A bor sem vidámítja föl; a halál után vágyik:

Én előttem ilyen élet nem élet,
Hol az ember de semmit sem remélhet.
Volna bár e pohár borban halálom,
Hogy lehetne bajaimtól megválnom.
(*Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad...*)

A bordal-műfajt maga is megsokallja. Mentegetődzik, hogy a bort oly sokszor énekli meg. De kénytelen keservét a bor mámorával enyhíteni. Amikor az emberek ezeket a tréfás dalait olvassák, nem is sejtik, hogy szíve majd megszakad. Gyakran a szőlőnedv, mint jótevő orvosság, mentette meg bús életét. Nélküle már pókháló vonná be versíró tollát s teteme a föld hideg porával vegyülne:

Ne haragudjatok hát,
Leánykák, lelkeim!
Hogy oly sokszor beszélnek
A borról verseim.
(*A leánykákhöz.*)

*

Petőfi népdalaiban nemcsak a magyar nép ajkán született dalok egyszerű hangját, ritmusát, természeti hasonlatait, kép-ellentéteit találja el, hanem melankólikus hangulatát is, annál könnyebben, mert népdalaiba jómagá lelkének bűját is beleöntötte. Milyen remekül hallja ki a sokat szenvedő tizennyolc éves ifjú a galambok bűgásából a maga árvaságának keservét:

Csak ne volna galambok bűgása —
Ebben fakad bánatom forrása;
Mert ha látom szép páros voltokat,
Megsiratnom kell árva magamat!
(*Járnak, kelnek sokan a zöld erdőben...*)

Micsoda csodálatos melankólikus hangulategység vonul végig a *Kis furulyám szomorúfűz ága* ... négy versszakán!

Kis furulyáját a temetőben egy sírhalmon szomorkodó fűzről metszette : nem csoda hát, hogy oly siralmasan szól. A sírba kedves szép csillaga húnyt el, ezért oly sötét a világ körüle, hogy nincs kedve élni. Estefelé nyájával a temető felé ballag ; fölkel a hold halovány arca, megszólal furulyája epedő nótája :

Addig epeszt a bánat engemet,
Addig, addig nyögöm keservemet :
Mig egyszer a hanggal egyetemben
Lelkem is a más világba reppen.

A szomorú halálvágy erejét milyen szemléletesen tudja fokozni a népdal gondolatellentétével! Buzdítja a kikiricset, hogy csak virítson, mert ő úgyis hervad-szárad. Most a nap sugara még halovány arcára süt, de nemsokára már sírja keresztfájára (*Virít a kikirics . . .*).

Petőfi a népdalt is túlnyomóan egyéni szomorú hangulatának körébe kapcsolja s az érzelmi pesszimizmus sötét-színű zománcával vonja be.

IV.

Erkölcsei pesszimizmus.

Petőfi túlzott érzékenysége. — Embergyűlölete. — Az emberi gonosz-
ság költészete. — *Az örült* pesszimizmusa. — Petőfi lelki egészsége. —
Goethe és Petőfi egyetemes humanizmusa.

Az érzelmi pesszimista az életben a fájdalmat az örömmel szemben túlnyomónak érzi s ezért szerinte az életnek nincsen értéke. Minthogy azonban a legtöbb fájdalmat embertársainak gonoszása s hűtlensége, rosszakarata s irigysége okozza, az érzelmi pesszimizmus rendszerint együttjár az *erkölcsi (etikai) pesszimizmussal*: az emberek erkölcsileg oly alávaló ragadozó állatok (*homo homini lupus*), hogy nem érdemes köztük élni.

Petőfi annyit csalódik az emberekben, hite szerint oly rossz bánásmódban részesítik őt, kritikusai oly igazságtalanul és rosszakarattal üldözik, hogy lelkét sokszor a legsötétebb embergyűlölet szállja meg, menekül előlük, ki akarja iktatni magát az emberi társadalomból. Pedig egészséges, romlatlan szíve gyökerében erős társas hajlandóságú. Szereti barátait, akikhez serdülő korától mély érzésű ódákat ír. Családi érzése, szülői és testvére iránt való szeretete, az emberek jóságának és önzetlenségének megbecsülése egész sereg remekbe készült költeményének valóban mélyen átélt ihletforrása. Az emberekben való súlyos csalódása azonban életének egy-egy keserű szakaszában szigorú értékítéletét egyes emberek gonoszágáról könnyűszerrel hajlamos ráegyetemesíteni az egész emberi társadalomra.

Ifjú korában a világot még Isten kertjének nézi, amelyben az emberek virágok is, meg gyomok is (*Én*). Később már csak a gyomokat látja bennük. Barátaival szemben illúziói

sorban szertefoszlának. A magányba kívánczik, mert a nagyvilágban nem boldog: itt sem napja, sem éje nem biztos; az emberek vad hiúz-szemekkel mindig támadásra készen leselkednek rá (*Magány*). Számos versében itt szeretné hagyni a világot, amely úgy sem más, mint csatatér, ahol örökösen harcol s jutalma legfeljebb egy kis babér. De ezért érdemes-e örökké küszködni, lelkét vagdaltatnia? A babér csak elfödi sebét, de nem gyógyítja meg (*A világtól elvonulva...*).

Minél jobban érzi költői hivatása erejét, minél jobban feszül benne lángelméjének biztos tudata, lelke annál érzékenyebb az emberek rossznak vélt bánásmódja iránt, annál nagyobb szakadékot érez én-je és a világ között. A Versek című füzetéről 1844 végén megjelent lesújtó bírálat egyenest a legszélsőbb embergyűlöletbe kergeti:

Megvetésem és utálatomnak
 Hitvány tárgya, ember a neved!
 A természet sőpredéke vagy te,
 S nem király a természet felett.
 A teremtés legutolsó napján
 Alkotott az isten tégedet,
 Elfáradt már ekkor a munkában,
 S így jelessé nem teremthetett.

Valamikor szerette az embert, de most már fenékgig átlátja gonosz szolgáló-természetét: vagy más talpát nyalja, vagy mással nyalatja talpát. De bármint gyalázza vagy dicséri a költőt a világ, lelke egyenest azon az úton megy, amelyet maga választott (*A világ és én*). Maró gúnnyal kérdi magától, miért nem ír mindig jó verseket. Azért, mert főerénye az emberszeretet. Ha mindig csak jót írna, mivé lennének a kritikusok? Kell nekik hulladék, amit gyönyörrel fölfalhatnak. Szegények csak rágódjanak-élősködjének rajta, hiszen — emberek (*Rossz verseimről*).

Az emberiség viharzó gyűlölete szinte a költői paroxizmus fokán, Dante Poklának színeivel tombol *Az utolsó emberben*, ebben a világ megvetésében és utálatában Schopenhauer képzeletét és stilisztikai erejét is felülmúló költeményben. Ami bűne van az emberiségnek s ami jogos igazolása pusztulásának, mindazt itt néhány borzalmasan szemléletes

képben, a romantika sírbolt-motívumaiban sűríti össze a költő. Szinte Szodoma pusztulásának kénköszagát érezzük nyomában. Az ég nagy sírbolt, mely alatt a föld, mint valami óriási koporsó fekszik. A nap csak sírbolti lámpa, melynek bágyadtan pislogó sugara a síri éj sötéttségét piros-sárgára festi. A némaságot megtöri egy hang. Madárszó vagy leánydal? Oh nem! A férgek rágják a koporsó hideg lakóit, kiknek most már behúnyt szemeiben valamikor a gyűlölség szikrája lángolt s valaha belőlük nézett ki a gőg, irigység, elbizottság, megvetés, alázatosság. Szívük is hideg: ez a kis pokol száz meg száz ördögnek volt tanyája. De most már mindennek vége: alszik már bennük a becsületorzás, a barát-és honárulás s ami ezeket valaha nyomon követte, a lelkiismeret marása. Minden alszik: meghalt az emberiség. Csak még a költő él, mint utolsó ember a világon, a sírbolt-nak ebben a roppant üregében. Ő is a késedelmező halálra vár.

Az emberektől való megundorodás nyomán támadt halálvágyban Petőfi többször szinte kéjeleg:

Percenként jobban-jobban el-
Sötétül láthatárom;
De én éltemnek éjjelét
Nem rettegem, sőt várom...
Nem hiszek én már senkinek,
Nincs senkiben bizalmam,
Mert életemben sokszor, ah,
Oly sokszor megcsalattam. (Jókay Mórhoz.)

Kérdezi: miért nem akasztják fel a világ rengeteg gazemberét? Azért, mert nincs a világnak annyi fája, hogy valamennyit rá felköthetnék (*Hogy van, hogy azt a sok gazembert...*).

Az emberiség erkölcsi romlottságának borzasztó képeit, mint etikai pesszimizmusának indítékait megrázó álmokképek keretébe illeszti. Rém rém után vonul el előtte: az emberi élet szörnyű igazságtalanságának jelenetei. Itt mély árokban egy koldús rágja botját, hogy a fogai törnek belé. Amott egy öreg cigányt deresen ütnek-vernek, cafatokban lógnak róla a húsdarabok, s mint a kutya, ugat fájdalmában. Itt

egy lenyakazott ifjú véres fejét üstökénél fogva beveti a bíró ablakán s kiáltja : «nem én, de te vagy a zshivány». Amott egy leány : két béka ül szemén, nyúzott patkány van orra helyén, fürtjei hosszú férgekből vannak s félkígyó-ember öleli (*Álmos vagyok és mégsem alhatom . . .*). Álmában lázas képzelete bíborban látja a bűn hőseit, kiknek tiprott erény lábuk zsámolya. Kiszáradt sárga arcokat pillant meg : minden arc az éhség éjének egy-egy holdvilága. Mellettük fényes arcok ragyognak, mint a jóllét napjai, bokáikon arany-sarkantyúk, olyan sárgák, mint az éhezők arca. Halotti ágyon egy férfi tűnik eléje, kinek szíve táján mély seb tátong : saját fia ölte meg, felesége pedig a másik szobában új szeretőjével bujálkodik. Amikor már eltemették, atyafiai feltörik sírját s halotti ruhája kincsén osztzkodnak. Dúlt országok képe tárul a költő elé, ahol kész halál a polgárerény, majd ledöntött, rab országoké, ahol a rabok jaját felülhaladja a zsarnoki hatalom gúnykacaja. De mindez igazában nem álomkép, hanem a valóság mása :

Meddig tart még ez iszonyú világ?

Miért nem jössz, te rontó égitest,

Te üstökös, mely arra rendeltettél,

Hogy tengelyéből a földet kivesd? (*Álmaim.*)

Petőfi, hogy keserű gyűlöletének vitriolát az egész világra ráöntse, nemsokára már a lázas álomképek költői kere-téből is kilép s emberútálatát egyenest *Az örült* ajkára adja. Ez nagyszerű költői fikció, mert ennek rendellenes lelki kere-tében gyűlölete és fantáziája korlát nélkül kitombolhatja magát. Pathopszichológiai jellemzésének hűségéhez és igaz-ságához a világirodalomban csak Shakespeare *Hamletjének* és *Learjének*, *Titus Andronicusának* és *Timonjának* egyes részei foghatók, melyek hatással is voltak Petőfire (Horváth : *Petőfi S.*, 176.). A figyelem folytonosan ellentétes ugrándo-zása, a gondolatszökdelés beteges gyorsasága, a képzeteknek állandóan az érzéki szemlélet elevenségi fokára való emelése, a hangulat folytonosan exaltált emelkedettsége és csapongása, a szaggatott drámai elmejárás, amelynek egy összekötő rö-g-eszme mégis a logika látszatát kölcsönzi, Petőfinek ezt a

lélektani szempontból páratlan költeményét a lángelme egyik legcsodálatosabb művévé avatja.

Az őrült kusza elmeállapotának nagyszerű rajza azonban csak költői műfogás : a szinte érzékelhető lélektani felület alá a költő erkölcsi értékítéleteket rejt el, a világ gonoszságáról való megvető meggyőződését, az emberiség iránt érzett undorát. Az őrült napsugarakból lángostort fon, hogy megkorbácsolja vele a bűnös világot. Ez most jajgat, míg ő kacag. De ilyen az élet : jajgatás és kacagás, míg a halál nem mondja : csitt. Micsoda ellentétekben jellemzi az őrült az emberi gonoszságot! Egyszer már meghalt, mert mérget öntöttek vizébe azok, akik borát megitták. De milyen az emberi képmutatás! Hogy a gyilkosok gaztettüket leplezzék, tetemére ráborultak és könnyeztek. Szeretett volna felugrani, hogy orrukát leharapja. Azonban meggondolta : jobb lesz, ha rothadó testét szagolják s a bűztől megfulladnak. De ő maga is olyan gonosz, mint a többi ember, mert ember : egy hiéna kiásta sírjából, de ezt az egyetlen jótevőjét is megcsalta, mert combját akarta megenni a hiéna s ő a szívét adta oda ; az azonban olyan keserű volt, hogy a hiéna megdöglött tőle. Így jár az, aki emberrel jót tesz. Mert mi az ember? Azt mondják, hogy gyökere a virágnak, amely fönn a mennyben virul. Pedig az ember olyan virág, amelynek gyökere lenn a pokolban van. Egy bölcs tanította erre, ki mégis nagy bolond volt, mert éhenhalt, a helyett, hogy lopott volna.

Már-már úgy látszik, hogy itt Petőfi az őrülttel összetörteti a hagyományos erkölcsi értéktáblát : ezentúl rossz lesz, ami eddig jó volt s jó lesz az, ami eddig rossz volt. Az értékek fejkürtetjére állítása illenék is az őrült etikájához, hisz lelki élete rendellenes. Azonban az őrült egyszer csak az ősi erkölcsi értékek őrévé emelkedik, aki siratja az emberi gonoszságot :

De mit kacagok, mint a bolond ;
Hisz sírnom kellene,
Siratni, hogy oly gonosz a világ.
Az isten is felhő-szemével
Gyakran siratja, hogy megalkotá.
De mit használ az ég könyűje is?

A földre hull, a ronda földre,
 Hol az emberek lábbal tiporják,
 S mi lesz belőle,
 Az ég könnyéből? .. sár.

Az őrült képzelete a felhő képét most kiszakítja a hasonlatból, disszociálja s belőle új, csodálatos képkombinációt sző, hogy az emberi hálátlanságot jelképezze. Az eget mint vén kiszolgált katonát szólítja meg, kinek mellén érdemjel a nap s rongyos ruhája a felhő. Ilyen hálátlanul bocsátják el a vén katonát is: hosszú szolgálatának jutalma egy érdempénz és rongyos öltözet.

S most a gyilkosság, képmutatás, rosszakarat, hálátlanság ostromozása után hirtelen az emberi élet és emberi történet egyik legfőbb, erkölcsi színezetű mozgó erejét, a szerelmet veszi össze-vissza beszélő, de mégis igaz nyelvére az őrült. A fűj pittypalattya emberi nyelven ennyit jelent: kerüld az asszonyt! Az asszony a férfiakat úgy vonzza magához, mint a folyókat a tenger. Miért? Hogy elnyelhesse őket. A szerelem aranypohárban méregital: egy harmatcseppnyi édesebb belőle, mint egy mézzé vált tenger; de ugyancsak egy harmatcseppnyi gyilkosabb is belőle, mint egy méreggé vált tenger.

Az őrült kapkodó, de következetesen erkölcsi pesszimizmust szétszóró gondolatszökdélése biztos logikában végződik: ha ilyen gonosz, romlott a világ, akkor mint rothadó gyümölcsnek le kell hullania fájáról s el kell pusztulnia. Éppen itt az ideje a végső ítéletnek. Ha ez mégis késik, az őrült be akar ásni a föld közepéig, oda lőport vinni, hogy levegőbe röptse a világot.

Petőfi *Őrültjében*, épp úgy, mint néhány előbb elemzett sötét költeményében, nem szabad valami kiérlelt, mélyebb világnézetet, rendszeres filozófiát keresnünk. Mindez a világra haragvó fürgeteges léleknek valóban őszinte keserűséget érző, de ezt fantáziájával túlzásba és pőzba fokozó, szélső retorikába átcsapó kitörése.

A *Felhőknek* világyűlölettől tajtékzó reflexiói *Az őrült* hangulatának vulkanikus lelki talajából sarjadtak ki. Az emberiség erkölcsi romlottságának sötét képei még egyideig

rajban szállnak föl a költő elméjéből. Homályosan lobogó gyertyafénynél, füstölgő pipával szájában, föl és alá sétál; a füst árnyékát szemléli a falon — és a barátságról gondolkodik (*Gyertyám homályosan lobog . . .*). Boldog, hogy barátai megölelik, szívöket szívéhez nyomják; később jön rá, hogy ölelés közben azt tapogatták, hol van keblének legfájóbb része, hogy törüket odadöfjék (*Barátaim megölelének*). Izgatja a költőt az ártatlan természet esztétikai fönségének s az ember gonoszságának ellentéte: az égen tündökölve ballag a nagy hold s a kis esti csillag, a harmat csillog a gyeper bársonyán, bokorsátrában zeng a csalogány — s e fönséges éjben most megy gyilkolni a zsvány (*Fönséges éj!*). Az emberi irigység nem tudja megbecsülni az emberi nagyságot. A szárnyas, óriási lelkeket, akik a föld porából a naphoz emelkedtek, a törpe világ mindig kicsinyeknek kiáltja ki. Miért? Mert a tölgy a bérceken kisebbnek tetszik, mint a fűzfa ideleenn (*Kik a föld alacsony porából . . .*). Az ember a földön való megjelenésétől kezdve velejében gonosz. Amikor még csak ketten voltak, már Ábelt megölte Kain. Amikor újra csak ketten lesznek a földtekén, akkor is egymásnak rontanak. Amelyik közülök életben marad, egy vadállatot fog nőül venni: talán e vadállatnak méhibül a réginel szelídebb emberfaj támad (*Midőn a földön*) . . .

Petőfi egészséges lelke maga is csakhamar megcsömörlik az ember erkölcsi természetének ilyen túlzott pesszimista felfogásától: ez csak külső hangulati gerjedelme, fantázia-kéjelgése, de nem lelke mélyéből fakadó eredeti ihletforrása. Észreveszi, hogy törpe költőtársai seregestől utánozni kezdik embergyűlöletét s minden bokrban egy világfaló támad, akiből úgy dől az emberiségre szórt átok, mint rothadt szag a sírok nyílásából: ettől a pesszimista költői divattól útálattal fordul el s a maga világgyűlölete értelmetlenségének is tudatára ébred. A sötétlátó Petőfi most maga ragad ostort az ál-pesszimisták ellen: ezek gyűlölnek, pedig sohasem tudtak szeretni; átkozódnak, pedig sohasem imádkoztak az emberiség boldogságáért; a világnak sohasem adták oda lelküket, most pedig keservesen jajgatnak, hogy az emberek széttépik szívüket. Hisz nincs is szívük, csak gyomruk és

zsebük, s mivel ezek nincsenek tele, azért olyan rút a világ előttük. Petőfi hitt az abszolút erkölcsi értékekben s azért gyűlölte a világot, mert ez nem iparkodott megvalósítani őket. De most, amikor látja, mint vágnak az önző kis költők Byron-képeket s mint mázolja az életet oly feketére, egyszerre csak szeme mind több fénypontot kezd észrevenni a világon, embergyűlölete kezd csökkenni, az álköltőktől megrágalmazott emberiséget pártfogásába veszi, fekete pesszimizmusa fehér optimizmusba színesedik át :

Valóban szép, igen szép a világ,
Van minden évben rajta kikelet,
S van szép leánya minden falunak,
S ha itt egy ember sír, ott más nevet.

Mily tréfás még maga a bánat is!
Szív- s fejre mily különbözöleg hat :
Sötétre festi a fehér szívet,
S fehérre festi a sötét haját. (Világgyűlölet.)

Lehetett volna-e lelke gyökerén embergyűlölő pesszista az a Petőfi, aki könyörög a Sorshoz, hogy «nyisson neki tért, hadd tehessen valamit az emberiségért»; aki úgy érzi, hogy «minden szív-ütése egy imádság a világ boldogulásáért»; aki egy nem üres beszéddel, hanem tettel is meg akarja vallani, ha mindjárt jutalma «új Golgotán egy új kereszt»; aki a legboldogabb halálnak tartja : «meghalni az emberiség javáért»; aki, ha tudja, hogy így hal meg, örömet készít el saját kezével azt a keresztfát, amelyre fölfeszítettetik (*Sors, nyiss nekem tért...*). A *Felhők* külsőszerű, költőileg nagyzó embergyűlölete így tisztul át szinte perzselő emberszeretetté, az univerzális humanizmus önfeláldozó vágyává, a nemzet és az emberiség vétkeit megváltani akaró áldozatkészséggé.

Petőfi érzelmi és etikai pesszimizmusának lelki nyitja szívének villámszerűen visszaható érzékenysége, amelyet a szabadságharc zivatara közepett legjobban maga jellemez : «Ki hinné, hogy egyfolytában ennyit képes megbírni az emberi szív, kivált ilyen szív, mint az enyém, mely *nagyítóüveg módjára jót és rosszat óriási alakban tüntet vissza, mely a rengeteg visszhangjaként egy kiáltásra száz kiáltással felel*» (1848. szept-

tember 17.). Petőfinek minden kis benyomást százszorosan megsokszorosító és forrón értékelő szíve, amely nemzetéért s ezen keresztül az egész emberiségért lángol, mélyen megveti a hideg tárgyilagosságot, a feltételeket sok oldalról mérlegetlő, szenvedélytől mentes értékelést. Innen a sajátyszerű látvány, hogy az egész emberiség javáért rajongó humanista Petőfi milyen kevésre becsüli a másik nagy egyetemes humanistát : Goethét. «Ennek az embernek — úgymond — gyémánt volt a feje, de szíve békasó . . . eh, még ez sem! hisz a békasó szikrát hány. Goethe szíve agyag volt, komisz agyag; nem egyéb; nedves, puha agyag, mikor ostoba Wertherjét írta, azontúl pedig száraz, kemény agyag. Előttem minden ember annyit ér, amilyen értékű a szíve. Előbb meg tudnék azzal barátkozni, ki valami szenvedélyében ezer rosszat követett el rajtam, mint a hideg emberrel, ki ezer jót tenne velem. Lángoló szív, lángoló szív! vagy a fagyos sir! . . . Oh, istenem, ha az én meleg, forró szívem egykor kihűlne . . . de nem, ez nem lehet. Az én szívemet még a halál sem hűti meg. Temessetek el éjszaka, s ültessetek sirom mellé narancsfát; meglátjátok, hogy ott is virít, mert szívem megmelegíti a földet, melyben fekünni fog» (*Űti levelek*, IX.).

Ez a lángoló szív csak költőnek születhetett, akinek szemében a költői hivatás az emberiséget megváltó szenvedés. Már húszéves korában így fogja fel életküldetését : a költőnek csak két hű barátja van, «a koldúsból és a sorsharag» (*Az utolsó alamizsna*). Ellenállhatatlan kényszere van a költőnek, hogy az emberiségért küzdjön, noha «a dalt ember nem érti meg». Néha a költő hivatásával szemben is elszorítja lelkét komor pesszimizmusa : átkozza a pillanatot, amikor költőnek, «a kín emberének» szülte az anyja. Már-már megfogadja, hogy a mindennapiság széles folyóján fog nyugodtan úszni : ennek csendes folyása nem vágja sziklák közé. De nem tud elnémulni, mert hallgathat-e a tenger, midőn hullámain szélvésznek rohannak? Az igazi költői hivatás a szívből ki nem téphető :

Nem, költészet, nem hagylak el soha,
Mert nem hagyhatlak el!
Táplálni foglak a gyötört kebelnek
Legforróbb vérivel.

Nem bánom : tépj, eméssz,
 Másoktól meghallgattatást sem várok,
 Azért éneklek, költök,
 Míg végső csepp vérem ki nem szívárogo.

(*Költő lenni vagy nem lenni.*)

A költő eszményalkotó küldetését, minden gyötrelmet okozó életfeladata ellenére, a legmagasabbra értékeli : az anyaggal szemben a költészet képviseli legméltóbban a szellemet. Ebben a kalmárkorszakban pénzdarabnak nézik a világot. S ha a világ pénz : mi a költő rajta? Egyesek szemében csak a hangtalan penész. Másokéban a királyi kép a világ tallérján. De ez sem! A költő a tallérnak csengő, tiszta hangja, «szép szellemrésze a hitvány anyagnak». Büszke lehet az, ki költőnek született (*A. B. emlékkönyvébe*). A költő szelleme előtt nincs tér- és időbeli távolság : mint a bűvár, súlyed a legmélyebb tenger, a szív fenekére, majd felszáll a légbe s mint pacsirta énekel ; aztán rendre megkergeti a sasokat s amikor ezek elfáradnak, egy utat kezd a legmagasabb felhővel, majd ezeket is túlszárnyalva, az ég boltjáig tör, s ha napfogyatkozás van, megkerülve a nap elveszett pompáját, a legfelső csillagzaton terem : s itt «új világot alkot mindenhatósága». (*Képzetem*).

Lehet-e valóban fáradt, magába roskadt, a világ és ember értékét tagadó pesszimista az a költő, aki hivatásának új, eszményi társadalmi rend alkotását tartja, ideálokat, mint messzefénylő csillagokat tűz ki az emberiség égboltjára, azért, mert hisz abban, hogy az emberek ezeket a maguk erején megvalósítani íparkodnak?

V.

Politikai pesszimizmus.

Világnézet és politika. — Költészet és politika. — Petőfi és a francia fölvilágosodás politikai eszméi. — Szabadság és boldogság. — A jelen pesszimizmusa és a jövő optimizmusa. — A magyarság történeti hivatása. — Hazafias pesszimizmus és szatíra. — Erkölcsi pesszimizmus, mint a politikai pesszimizmus alapja. — Az ifjúságban való csalódás. — Pesszimizmus és cselekvésvágy. — *Az Apostol* politikai radikalizmusa. — A demokrácia optimizmusa.

A világnézetnek nem tényeket elvileg megállapító, hanem értékelő és normatív oldalához természetszerűen tartozik hozzá a hagyományos társadalmi renddel szemben új társadalmi felfogás kialakítása s ennek megvalósítására irányuló törekvés: a *politika*. A világnézetét mélyen és bensősegesen átélő költő különösen izgalmas szenzórium a kor politikai áramlatai, az új politikai ideológiák és értékelések, ezek szélső módon eszményített, utópisztikus formái számára: a költők sokszor az erkölcsi, társadalmi-politikai átalakulások első álomlátói, prófétái és apostolai, szemléletes kifejezői és leghatékonyabb agitátorai. A magyar nemzeti léleknek a tespedtségből való fölrázói Zrinyitől kezdve a szabadságharcig s ez után Adyig a költők és írók: a politika sokáig a nemzeti lelket ébresztő költészet. Európa legtöbb szabadságvágyó nemzetének lelkét a negyvenes években a forradalomra a költők sugallják. A költészetnek, mint politikai hitvallásnak és proféciónak apostola Petőfi szikrázó egyénisége is. A költő hivatását sem abban látja, hogy a maga fájdalma s öröme eldalolja, hanem hogy, mint hajdan a pusztában bujdosó zsidók előtt a lángoszlop, úgy világítson népe előtt s mutassa meg az utat Kánaán felé (*A XIX. század költői*). A költő igazi hivatása a nép fölemelése, a jog

asztalához ültetése. Ezért üdvözli Aranyt, mint a nép költőjét a *Toldi* megjelenése alkalmából, hangoztatva meggyőződését, hogy «ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék». Petőfi, a népies tárgynak, hangnak és formáknak bevezetője, most az ösztönszerű irodalmi népiességnek tudatos politikai színezetet kölcsönöz. A nép szörnyű nyomorban tengeti életét; a költőnek az a küldetése, hogy a népben a lelket tartsa:

Nagy fáradalmaít ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára!

(*Arany Jánoshoz.*)

A költészet egyedüli politikai hitvallása Petőfi szemében a demokrácia. A költészet nem nagyúri, díszes, tündöklő terem, hová csak fénymázás cipőkben lehet bejárni illedelmesen, nem a kiváltságos cifra nép helye, hová fecsegni jár a társadalom szemenszedett paréja, hanem olyan épület, mely nyitva van boldog-boldogtalannak, mindenkinek, ki imádkozni vágyik, szentegyház, ahová belépni bocsorban, sőt mezítláb is szabad (*A költészet*). A XIX. század költőjének a népért kard és ágyú helyett eszméivel kell küzdenie, a költő verseivel csatázik: minden dala egy-egy harcos legyen. Lehet, hogy ezek a vitézek is elesnek a csatában; de a költő verseskönyve, hol meghalt eszméi nyugszanak, a hősök temetője lesz, akik a szabadságért haltak meg (*Rongyos vitézek*). A kor gyakran nem érti meg költőjét, aki népét az eszmék olyan magaslatára viszi fel, ahonnan ez leszédül. De a költő egyelőre megbukott eszméinek föltámadását később a világosabban látó századok ünnepelni fogják. Jól látja a költő Petőfi régebbi színészi hivatásának tragikumát: a színészt a jelen rövid bilincse köti, a jövőhöz semmi köze, elmegy nevével az idő hajója (*Egressy Gáborhoz*).

Mi a viszonya a költőnek a politikushoz? A politikus elbízott, kevély úr, aki a megye- és országgyűlésen fényesen szónokol, hintón jár, amely majdnem eltíporja a mellette kopottan ballagó költőt, aki éhen tengeti életét. A politikus

magát százszor fontosabbnak tartja az emberiség mérlegén, mint a haszontalan verselőt. Pedig a politikusok csak az apró napi események mulandó pásztortüzei :

Hozzátok képest, mikor égtek,
A költők kicsiny csillagok,
E messze csillámló szikránál
Százszor nagyobbak lángitok ;
De hamvatokat is midőn már
A szellők régen elvivék,
A távolságban a kis csillag
Még akkoron is egyre ég.

(A magyar politikusokhoz.)

A költőnek eszméebresztő küldetését Petőfi az idő széles kategóriájának szögéből nézi. De a maga aktív politikai hivatását is nagy történeti távlatokba vetíti bele : magát már 1846-ban nemcsak eszméket hirdető költőnek, hanem cselekvő forradalmárnak, a világ nagy szabadsághősei utódjának érzi. Költői műfogással még a lélekvándorlásban is hisz, csak hogy magát a nagy szabadsághősökkel azonosíthassa : emlékszik, hogy Rómában Cassius volt, Helvéciában Tell Vilmos, Párizsban Desmoulins Kamill... (*Halhatlan a lélek*).

Petőfi egész politikai ideológiája : szélső demokratizmus, lelkes köztársasági eszméje, a szabadság, egyenlőség és testvériség doktrinér hirdetése, mind a francia forradalmi eszméknek vagy ezek Shelley-n átszűrt formáinak mélyen átélt, de sokszor naív fiatalos utánzása. Politikai meggyőződéseinek forrását 1848. március 17-én, forradalmi dicsőségének tetőpontján, naplójegyzetében a lelkesedés költői túlzásával maga tárja föl, egyben azt az élményhátteret, amelyből politikai költészetének és jövőmondásának ihletét merítette : «Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez az új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti ígét. Minden szavát, minden betűjét szívembe véssem, és ott benn a holt betűk megelevenedtek, és az élethez jutottaknak szűk lett a hely, és tomboltak és őrzöngtek ben-

nem! A tűzokádó hegy közepébe kellene tollamat mártanom, hogy napjaimat, napjaim gyötrelmeit leírhassem! Így vártam a jövendőt, vártam azt a pillanatot, melyben szabadsági eszméim és érzelmeim, szívemnek ezen elkárhozott lelkei elhagyhatják a börtönt, kinszenvedésük helyét . . . Vártam e pillanatot; nemcsak reméltem, de bizton hittem, hogy el fog jőni. Tanubizonyosságaim erre a költemények, melyeket több mint egy év óta írtam. *Nem okoskodás után, de azon prófétai ihletből*, — vagy ha úgy tetszik, nevezzük állati ösztönnek — mely a költőben van, világosan láttam, hogy Európa naponkint közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkódáshoz. Ezt többször leírtam, még többeknek elmondtam. Senki sem hitte jövendölésemet, sokan kinevettek érte, átaljában ábrándos golyónak neveztek, de azért folyvást élt bennem ama hit, s úgy voltam, mint az állatok a földindulás vagy napfogyatkozás előtt. Politikai életünket távolról néztem, vagy rá sem néztem, amiért részint egyoldalúsággal, részint bűnös egykedvűséggel vádoltak. A rövidlátók! Én tudtam azt, amit ők nem tudtak, és azért szánakoztam a napi politika kurjogató hősein, s mosolyogtam a fontosságot, melyet magoknak tulajdonítottak; tudtam, hogy az ő fényes tetteik és fényes beszédek nem egyéb, mint homokra rajzolt kép, melyet a bekövetkezendő viharnek első lehellete elsöpör; tudtam, hogy ők nem azon nagy színészek, kik a világ színpadán az újjászületés óriási drámáját eljátsszák, hanem csak a dekoratorok és statisták, kik a függönyöket aggatják s a színpadra székeket és asztalokat hordanak. Magamba zárkoztam, mint elzárkózik tornyába a csillagász, s a földről az égre vettem szemeimet, a jelenből a jövőbe. Egyszerre leszakadt az ég a földre, jelenné lett a jövendő . . . a forradalom kitört Olaszországban! Amint nézték a jövendőmondók a gyermek Jézust a jászolban, oly lelkesedéssel és áhitattal néztem én ezen új meteort, ezen délifényt, mely születésekor is nagyoobyszerű volt minden éjszaki fénynél, s melyről meg volt írva lelkemben, hogy be fogja utazni a világot. És úgy lőn. Olaszországban tölté gyermekségét, vándorolt fölfele, egyszerre Párizsban termett, mint férfi, s onnan kikergette Lajos Fülöpöt, miként Krisztus az adóvevőket Jeruzsálem

templomából... Egy Pesttől távoleső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte, rohanta meg e hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet. — Vive la republique! kiálték föl, aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop. Amint eszméletemet visszanyertem, egy aggodalom kezdett bántani — a jelszó ki van kiáltva, gondolám, ki tudja, mi nem történt vagy történik, míg én haza érek! nélkülém kezdődjék a forradalom? Hah! Nyakrafőre siettem a fővárosba... reszketve, lélekzet nélkül értem haza».

A francia forradalmi eszmének az új társadalmi rendet a történeti fejlődés folytonosságának erőszakos megszakításával pusztán észből szerkesztő racionalizmusa egynemű lélekre talált Petőfiiben. Mert fiatal, eleve *racionalista*, sőt a politika terén páratlan fantáziája alapján egyenest utópista, aki merőben figyelmen kívül hagyja a hatalmi erők valóságos hálózatát. Ez a fiatalos racionalizmus politikai optimizmusának forrása a társadalmi fejlődés jövődjére nézve. A XVIII. század francia felvilágosodásának *elvont* ember-szeretetét, egyetemes filantropizmusát, *l'humanité*-kultuszát Petőfi meleg, szemléletes élmény tárgyává avatja. A francia gondolkodók absztrakt sápadtságú «emberisége» Petőfi lelkében nem észből szerkesztett fogalom, hanem egészen mélyen, szinte az élnék szemlélet fokán átélt tárgy. Ő, a csodálatosan szemléletes, magát mindig a konkrétum legkisebb részébe befűrő szellem most nem az egyes embert nézi, hanem az embert általában, az emberiség ideáját a maga egyetemességében. Túláradó érzelme és csodálatos fantáziája az absztrakt emberiséget is, mint valami egységes konkrét tárgyat, szemléli és éli meg. Úgy, ahogy világgyűlölete korszakának erupciói közepett sokszor gyűlöli az embert, mintilyent, most forrón magához öleli, mint valami kollektív egységet, az emberiséget.

Nemcsak költői, hanem politikai hivatásának is tartja, hogy küzdjön az emberiség «boldogságáért». Ez az újabb absztrakció mint naív társadalmi eudaimonizmusának célja, valójában megint nehezen megfogható fogalmi szerkesztmény, azonban az ő mindent szemléletesen látó lelkének kohójában vakító fényben izzó s forrón perzselő élmény tárgya. Az össz-

emberiség «boldogságának» eredetileg elvont fogalmi anyaga Petőfi lelkében a szabadság, a jog, az emberi méltóság, a jólét szemléletesen megélhető elemeiből áll. Petőfi nem rendszeres fogalmi gondolkodó, nem gondosan absztraháló filozófus, hanem költő, heves alkatú lélek, aki az elvontságokat is fantáziájával azonnal megismerésért s szemléletesen megéli: számára az «emberiség» is hatékony lírai inger.

Petőfi naiv eudaimonizmusa hisz a társadalom eljövendő Kánaánjának egyetemes boldogságában, amikor teljes egyenlőség, szabadság és testvériség uralkodik, amikor a társadalmat mindenben a fejlett jogérzés és az emberi méltóság tudata vezeti, amikor mindenki teljes jólétben él. Ennek az *eljövendő* eszményi társadalomba vetett hitnek politikai optimizmusa Petőfi lelkében a *jelenre* nézve a legfeketébb *politikai pesszimizmus* forrásává sötétedik. Mennyire elmaradt, mennyire igazságtalan és elkorcsosult a magyar nemzetnek s a világ sok-sok rabságban szenvedő népének állapota a Petőfítől a francia forradalmi eszmék nyomán elképzelt ideális társadalmi rendhez képest! Az, akinek a francia társadalmi utópiákban szárnyaló racionalizmusa ilyen paradicsomot képzel az emberiség számára, milyen megvetéssel fordulhatott el az akkori magyar társadalom jobbágyrendszerétől, nemesi kiváltságaitól, az egyes néprétegek jogegyenlőtlenségétől, Bécs elnyomó hatalmától, az elemi szabadságjogok hiányától!

Petőfi a nemzet jelenére nézve komor politikai pesszista már akkor is, amikor még tüzetesebben nem ismeri a francia politikai ideológiát. Mint Széchenyi reformkorszakában élő magyart az általános politikai légkör, amely az országgyűlés nemzeti mozgalmainak sikertelenségéből árad, egy magában is sötétlátásra és szigorú kritikára sugallja. Mint a nép fiát pedig lelke mélyén elkészeríti a nép jognélkülisége, egyoldalú gazdasági kihasználása, minden köztehernek vállára rakása s hozzá a nemesi rétegnek sokszor az emberi méltóságot lealázó bánásmódja a dolgozó néppel szemben. Amikor a francia forradalmi eszmevilággal tüzetesebben megismerkedik, a szörnyű ellentét, amely ennek eszményi mértéke és a magyar társadalom valósága között tátong, politikai pesszimizmusát még csak jobban fokozza.

A hazafias érzés keserűsége már korán kitör belőle. Bordalaiban azon búslakodik, hogy elvirult már a magyar történet tavasza : hosszú gyáva tespedésben sínylődik a haza. Kérdés, vajjon visszajő-e még az elszállt kikelet? (*Egri hangok*, 1844). A magyar társadalmat szertezüleszti a pártoskodó szenvedély:

...magyarok vagyunk,
A párt, a párt és mindörökké csak párt
Sok század óta átkos jelszavunk. (*Egressy Gáborhoz.*)

Az 1844-ik évet nem akarja oda írni, ahol boldog évei vannak följegyezve, noha ebben az esztendőben vetett rá sugárt először a hír csillaga s Etelke iránt égő szerelmével a mennyország küszöbén áll. Miért? Mert hiába vetette bágyadt szemét a nemzet erre az évre, az 1844. évi országgyűlés, amelynek nagy reformterveihez a nemzet annyi reményt fűzött, eredmény nélkül oszlott szét (*Bucsu 1844-től*).

A dicső multon borongó, romantikus szent honfibú Petőfinek csak inkább utánzó, semmint személyes jellegű fiatalkori költeményeiből sír elő. De csakhamar a jelent szigorúan bíráló és tette rázó hazafiság lírikusa. Az elégia mélabús lantja helyett a szatiraszeges ostorát ragadja kezébe; a ragyogó hajdan magasztalása helyett a jelen pesszimista kritikusa, a kíméletlen önismeret s az erkölcsi-társadalmi újjászületés türelmetlen követelője. Nem hisz a nemzet hajnalhasadásában : a sors szemfedeleit sző a magyarság számára. Nem is meri kérni Istent, hogy ezt a nemzetet gyógyítsa meg, mert életet nem érdemel. Miért? Mert önző : nincs benne egy szív, egy akarat ; minden ember itt önbálványának emel oltárt. Hálátlan : nagy szellemeit, kik mindent a hazáért tettek, maga a hon végezte ki. Elkorcsosult : másutt híven őrzik mindazt, ami nemzeti, a magyar nép azonban ősi kincsét megveti : szégyenli, hogy magyar. «E nemzet életet nem érdemel» kétségbeejtő öt refrénje után, amely szinte nemzetgyalázás számba megy, a költő hon-szerető lelke maga kérdi, miért is sorolja elő e szegény honvétkei? A nagy Isten kegyelmétől várja a nemzet olyan megújódását, hogy halált mégsem érdemeljen (*A magyar nemzet* 1845).

Egy esztendő múlva már történetfilozófiai magaslaton kutatja a magyar nemzet világtörténeti küldetését: Mikép felelt meg a magyarság eddigi ezeresztendősi történeti hivatásának? mi a kulturális jogcíme arra, hogy ezt a viruló országot birtokolja, mely olyan szép, hogy «Ha a föld isten kalapja, Hazánk a bokréta rajta»? Rónaságain a kalászkok óceánja ringatózik, hegyeiben rengeteg kincs rejlik. S a nemzet mégis rongyos, éhes, közel áll az elveszéshez. De nemcsak anyagi, hanem szellemi kincsei is rejtve maradnak. Ha ezek a szellemigyöngyök mégis napfényre jutnak, akkor vagy itthon elzülленnek, vagy a külföldre vándorolnak s idegen nép kincstárában ragyognak. S ekkor szemünket-szánkat rájuk tátva, büszkélkedünk, hogy honunkból valók, pedig szégyenkez-nünk kellene, hogy nem nálunk ragyognak. Ezer esztendeje, hogy itt a magyar hazát szerzett. S ha most elpusztulna, miről tudná a jövő világ, hogy itt hajdan a magyar nemzet élt? A világtörténet könyve csak ezt jegyezné fel: «Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán, gyáván». A nemzet pesszimista történetbölcseleljének szíve elszorul s dorgáló, de szerető aggodalommal kérdi hazájától, vajjon mikor fogja megrozsdásodott nevét kifényesíteni? mikor ébred önrzetre? (*A magyar nemzet* 1846).

Ez a nemzetnek multját és jelenét lebecsülő s jövőjében nem bízó hazafias indulatkitörés, amelynek eruptív magja a vulkanikus lelkű költő türelmetlen tettvágya, egyre fokozódik, ahogy a forradalom közeledik. Hazugság nálunk — így tör ki 1848. januárjában — az az örök-igazság is, hogy az oroszán nem szülhet nyúlfiat, mert, íme, őseink bajnok oroszánok voltak s most satnya maradékaik vannak:

S ez a faj dicsekszik őse érdemével,
Híres hajdanával úgy hetvenkedik...
Hát majd a jövő világ fog-e dicsekedni
Mi velünk? vajjon nem fogja emlegetni
Orcapirulással e kor gyermekit?

A magyarság teng, mint az állat, megelégszik azzal, hogy van kenyere, messze elmarad a haladó világ mögött, amely kitörölte már a nagy nemzetek sorából: «Élni nem tudunk s halni nem merünk». Most leghátul állunk, semmit

sem jelentünk; akik egykor térdepelve lábunkat ölelték, most arcul csapkodnak.

Az elkeseredett költő maga is érzi, hogy kart emel saját szülő hona ellen, hogy megostorozza, mint gyermek az anyját. De őt még jobban égeti a seb, amelyet rajta vág. S mégsem hagyja abba az ostromozást, ha még százszorta nagyobb fájdalmat kell is éreznie s ha megveri is érte az Isten. Addig ostromozza nemzetét, míg végre vagy földobog a szíve, azaz forradalomba tör ki, vagy a költő szíve megszakad. (*Van-e egy marok föld...*)

A nemzet jelenén és jövőjén kétségbeeső hazafias pesszimizmus hangja nem új Petőfinél. Herdernek, a költő-filozófusnak történetbölcséleti profeciája (1791) a magyarság közeli pusztulásáról és a szlávság fényes jövődjéről évtizedekig rágódik a magyarság legjobbjainak szívéen. A magyar költői romantika történeti melancholiája reménytelennek érzi a nemzet jövőjét. Kölcsey Zrinyi szimbolikus alakjának ajkán szólaltatja meg a magyarság jövődjén való kétségbeesését, a szörnyű herderi jóslat visszhangját, amely szerint «Más hon áll a négy folyam partjára, Más szózat és más keblű nép». (*Zrinyi második éneke*). S Bajza kebléből is feltör a *Sóhajtság*: «Multadban nincs öröm, Jövődben nincs remény». De nemcsak a költő-vatesek történeti intuiciója retteg előre a magyarság pusztulásán, hanem a Széchenyi prófétai sasszeme is, szemlét tartva a jövő száz év történeti láthatárán, előre meghúzza a nemzet közeli és távolabbi tragédiájának körvonalait. És Wesselényi pesszimista lelke is a nemzetiségi aspirációk boncolása alapján már maga elé idézi az Alföld síkjára zsugorított Magyarország csonka testét. Széchenyi, látva a nemzet súlyedt állapotát, a szatira éles ostorát pattogatja: önismeretet és ennek alapján erkölcsi megújhodást követel. Petőfi eleinte ugyanezt az utat járja, de nyugtalan s tettvágyó szelleme csakhamar tovább száguld: a nemzettől forradalmat követel. Mintha minden túlzó politikai-társadalmi pesszimizmusa csak arra való lenne, hogy a magabaszállásra való kényszerítés lelki terrorjával a tétlennek csúfolt nemzetet a cselekvő forradalom hangulatába kergesse.

Először jobbra a szatirának önérzetre ébresztő szurkalásait alkalmazza. Nagyszerű politikai rajzban gúnyolja *A magyar nemest*, aki nem ismer erkölcsöt, mert szemében a munkátlanság az igazi élet, sem jogot, mert a parasztot agyondolgoztatja, sem kultúrát, mert büszke arra, hogy nem ír s nem olvas, sem magasabb életcél, mert előtte az evés-ivás gyönyöre a legfőbb érték, sem gazdasági életet, mert nem vagyonával, hanem adósságával büszkélkedik, sem hazát, mert ennek bajaival nem törődik.

A történeti romantika hatásos eszközeivel dicsőíti az ősokeket, hogy ellentétképp annál silányabbnak tűntethesse fel a jelen magyarját. Éjfél utött. Mécse körül a nemzet őseinek dicső szellemei tündökölnek, kik mint földetrázó viharok hajdan Európa homlokán tomboltak. Oly régen volt ez, hogy nagyságuk híre talán már csak mese. A magyar dicsőség hulló csillag volt. Vagy talán üstökös, mely még visszatér? (*A hazáról.*) Hogy visszatérjen, a költő felajánlja — a kihagyott három záró versszakban — saját életét. Itt először jelentkezik cselekvésre ágaskodó forradalmi láza; megdorgálja tétlenségeért a nemzetet:

A nemzetek mind zajlanak
Európa hangos színpadán;
S mily csendes a magyar! hazánkat
Ők híréből sem ismerik talán.

Nem hisz a nemzet jövőjében, mert saját gerinces kiváló fiait nem becsüli meg: e hazában olyan sok jeles sírján ingatja vándor fuvalom a feledésnek túskebokrait. Így Vajda Péterén, a függetlenség hőséén, aki nem tudott e görnyedő időkben a hatalomnak térdet hajtani. A népjogokért küzdött a keleti páriák szimbolumaival költészetében. A magyar jobbágyi kasztrendszeren érzett fájdalma az indus buddhaista pesszimizmusba menekült. S a *Felhők* világfájdalmas hangulatában hánykódó Petőfi most különösen érzékeny a Vajda Péter világnézetének politikai pesszimizmusa iránt. (*Vajda Péter halálára*). De ugyancsak a hálátlanság kainbélyegét süti a nemzet homlokára, mert a pusztulás szellemének engedi át Kazinczy Ferenc sírját, aki hét esztendeig

szívta nemzetéért a börtönök dögvészes levegőjét, aki fél-századig tartotta vállán, mint Atlas az eget, a magyar nemzetiség ügyét; aki nélkül a magyar már nem volna magyar. S most sírja olyan elhagyott, mint idegen földben elveszett száműzötté. A nemzet ily égbekiáltó hálátlansága láttára megfogadja a költő, hogy ha gyermeke lesz, aki a hazáért készül élni, e sírhalomhoz fogja vezetni — buzdításul (*Szép-halmon*). S ki gondol ma Rákóczi-ra? A messze tengerparton csak a sírján nőtt vadbokor gyászolja. Ha a sors hűtlen volt hozzá, aki utoljára rántott kardot hazája szabadságáért, miért legyen hazája hű iránta? Azért ment száműzetésbe, hogy ne lássa gyáva nemzetét. Mert ha látná, megátkozná, míg így a messzeségből csak néma fájdalommal néz rá. A távol idegenben szemlélteti a szülőföldéről feléje ballagó felhőket, amelyeken az estfény mint honának szégyenpirja ég. Itthon mindenki elfeledte: egyedül a költő emlékszik rá, a szabadságnak ez az örök lámpása (*Szent sír*).

Ez a nemzet hálátlan a mult nagyjai iránt, de porban csúszik-mászik s hízelkedik a jelen hatalmának törpe birtokosai előtt. A nagykárolyi vármegyeház termében a főispáni beiktatáson annyi szolgáló hízelgő beszéd hangzott el, hogy megszenstelenítette a helyet, ahol Kölcsey nagy szavai hangzottak el. Nem félnek-e az aljas hízelgők, hogy sírjából kikel a megbántott halott s csontkezeivel szorítja össze torkukat, hogy hallgassanak? Ha már «az aljasságnak sarába süllyedt nemzet» fiai kutyákká aljasodtak, miért nem járnak négykézláb? A mértéktelen személyi kultuszon való erkölcsi felháborodás rémes átkot szökönt a költő ajkára:

Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába,
Kézére bilincset, nyakába
Jármót, hátára kancsukát.

(*Nagy-Károlyban*, septemb. 7. 1846.)

A nemzet romlottságán érzett erkölcsi pesszimizmusa mindinkább politikai pesszimizmusának alapjává szélesedik. Hosszú távolléte után 1846. november végén Pestre visszatérve, újra kezébe veszi lantját, melynek leglélekrázóbb húrját

keresi. Messze járt, sokat látott. Sokat? Nem, csupán egyet, azt, hogy e hon ereje fogy, hogy elfajult a magyar nemzet:

Alkotmányunk egy vásártér,
Melyen lelket adnak-vesznek,
Adnak-vesznek olcsó pénzért,
Egy kis címért, egy ebédért ...
Jó éjszakát ily nemzetnek.

A nemzet nem úgy megy a másvilágra, mint a madár, amelyet a felhő közeléből lőnek le a mély tengerbe, hanem mivel az alacsony úti por szülötte, mint az emberi méltóság híjján csúszó-mászó férget fogják eltiporni (*Haza tértem*).

Az ifjú Petőfi nemzeti pesszimizmusának indulathullámai még sötétebbre tarajosodnak, amikor a nemzet jövőjét képviselő ifjúságban is csalódik. Az idősebb nemzedék lelkében az ifjúság kíméletlen bátorságát, fokozott önértetét és becsvágyát, cselekvésben kirobbanó szenvedélyességét már felváltja a sok élettapasztalat csapadéka, amely óvatossá és kritikussá, könnyen megalkuvóvá s a meglévőhöz ragaszkodóvá teszi. De az ifjúság lelkét friss, hamvas idealizmus feszíti, amelyet az élet szenvedése és csalódása még el nem hervasztott. Az ifjúságnak a nemzeti szabadságért és társadalmi reformokért könnyen hevülő lelke mindig természet-szerűen a radikalizmust képviseli a politikában: a hagyományos rend ellen lázadozik, világboldogító politikai hivatást érez, gyűlöl minden korlátot, amely eszméinek diadalmas előrenyomulásában gátolja, naív és tapasztalatlan racionalizmussal új értéktábláért harcol, amelynek alapján új, mindenkit boldogító társadalmi rendet akar teremteni a régi romjain. S az ifjú Petőfi, akinek lelki szerkezetében ezek a fiatal kort jellemző összes vonások felfokozva feszülnek, azt kénytelen látni, hogy már az ifjúság is fásult, koravén, óvatos, a hagyományok történeti kátyúinak kultuszát űzi: nem radikális, hanem konzervatív, nem csatlakozik a forradalmi mozgalomhoz, hanem Gyűlde néven maradi csoportba iparkodik tömörülni. A heves Petőfi ezt rögtön a hon zászlaja elhagyásának bélyegzi: «az ifjú oroszlán rókák fészkebe tér». Nem lelkesednek az ifjak a szabadságért, pedig aki a szabadságot elárulja, a hazát árulja el:

Nem jó idők! ... a féreg eddig a
 Vén fákat rágtá csak,
 Ti ifjak vagytok, ifjú csemeték,
 És a férgek már is belétek hulltanak.

(A gyűldei ifjakhoz.)

Az ifjúság ellen viharzó lelke felhő szeretne lenni, amely sötétszendesen a hon fölött nyugattól keletig szállna s mennyköveket szórna a tétlen, megalkuvó ifjúságra. Mert egész nagy csillagok voltak őseik, ők pedig most csak parányok. Ne adja a balsors, hogy a haza valaha bajában rájuk szorulna. Szívöknek alig van egy szöglete, ahol magát titkon csak, mint a pók, szövi be a hazaszeretetet. De ha az önérdék azt kívánja, ezt is mint hitvány szemetet lesöprik. S a költőt, mint annyiszor, ismét a megváltás hangulata fogja el: a saját vére árában szeretné megmutatni nekik, mi a hazaszeretet:

Ti bálványimádók, hiúság rabjai!
 Jertek, gyilkot fogok szivembe mártani.
 Hadd feccsenjen vére
 Szét fejetekre ... tán sikere leszen,
 Tán megtértek tőle ... jertek hozzám ezen
 Új keresztelésre!

(A magyar ifjakhoz.)

A negyvenes években a francia forradalmi eszmék a szabadságmozgalmak különféle formáiban újra fellángolnak. A politikai koráramlat jelszava: szabadság és demokrácia. Petőfi független és népbarát lelke a leghevesebben ráhangzik ezekre az eszmékre, amelyeket, mivel nem tudtak nálunk a természetes történeti fejlődés folyamán utat törni, a forradalom erőszakával akar diadalra juttatni. Az 1846-ik évben lantján már forradalmi húrokat penget. A nemzeti szabadsággal szorosan összeforrasztja a demokráciát, a nép jogaiért való küzdelmet, amelynek középpontjában áll a jobbagy felszabadítása. A nemesi kiváltságok következtében a nép dolgozik és katonáskodik, egyik kezében az eke szarva, másik kezében kard, majd verítéket, majd vért ont. Miért hullatja verítékét? Ami kevésre szüksége van, az anyaföld magától megtermi. S miért ontja vérért? Hogy a hazát védje? De «haza csak ott van, hol jog is van, S a népnek nincs joga».

(*A nép*). Kiké most minden? A gazdag uraké, kik palotájuk fényében kevélykednek. S hol vették ezek kincseiket? Ott, ahol a kis madarat a héja, amely vigan lakomáz, míg a szomszéd bokor fészkeben a madárfiak hiába zokognak anyjuk után. De a paloták már nem soká ragyognak, meg vannak napjaik számlálva. Az urak ellen a mai szocializmus hangján lázító költő alig várja, hogy a paloták omladékait s ezek alatt hitvány lakóik összezúzott csontjait lássa. A fényes palotával szemben a kunyhók sötét kis szobáját állítja szembe, amelyben fényes sziveket talál. Szent a szalma-kunyhók küszöbe, mert itt születnek a megváltó nagyok, innen kerülnek ki mindazok, akik a világnak szentelik magukat. S a népnek mégis mindenfelől csak megvetésben és inségben van része. De nemsokára boldogabb idő következik rá: a mult és a jelen nem, de övé a végtelen jövő (*Palota és kunyhó*). Ilyen ellentét-hatásban kapcsolja össze Petőfi forradalmi demokráciája a jelen iránt érzett fekete társadalmi pesszimizmusát a jövőre ragyogó optimizmusával. Hogy az ellentétet politikai ihlete kiaknázza, a paloták lakóit vérszopó héjakká sötétíti, a kunyhók népét pedig egyoldalú parasztromantikával idealizálja.

Társadalmi pesszimizmusa nemsokára már a parasztlázadás rémével fenyegetődzik s Dózsa Györggyel példálózik. Izzó vastrónon a nemesség elégette, de szellemét a tűz nem égette meg, mert ez maga is tűz, amelynek lángja most újra pusztíthat. Dózsa korában a nép még csak állati életet élt, pusztán eledelt kívánt: ma már emberi jogainak tudátára ébredt. A kiváltságosok gőgösen azt hánytorgatják, hogy övék a haza s övék a jog. De mit tennének hazájukkal, ha az ellenség rajta ütne? Csak a jogtalan jobbagyot küldhetnék a harcba, mert ők ugyancsak csúfosan állották ki Győrnél az utolsó nemesi fölkelés próbáját. Mikor emelnek már emlékszobrot a sok hős lábnak, mely ott úgy futott? Az emberiség és a hon szent nevében kötelesek már végre megadni a nép jogait: a haza elpusztul, ha nem engedik be a népet az alkotmány sáncaiba, ha nem szabadítják fel a jobbagságot. Eddig a nemességé volt az alkotmány rózsája, tövisei pedig a népé; adják ennek a rózsának néhány levelét s

vegyék vissza a tövis felét (*A nép nevében*). A Dózsa-kultusz új hang költészetünkben. Költőink eladdig a nemzeti szabadság hőseit dicsőítették; most Petőfi egyre gyorsabban fokozódó forradalmi láza Dózsát a népszabadságnak, a parasztság fölemelésének hőroszává avatja, elkeseredett politikai pesszimizmusa a jobbággyvezért a magyar jövő eszményévé emeli.

Ezentúl már mindig «a nép nevében» beszél s önti népbarát szenvedélyének lávafolyamát a nemesi társadalomra, másfelől szeretettel simogatja a nemesség demokratikus érzelutú tagjait. A kitűnő rögtönző szónokot, Kazinczy Gábort, «Magyarország Mirabeauját» lelke rokonának, a század igaz fiának magasztalja, mert a nép jogaiért harcol. Minden sötétlátása ellenére rendületlenül hisz e harc győzelmében:

Ott fekszik, mint egy új Prometheus,
Évezred óta a bilincsre-vert nép,
És rágja máját a saskeselyű,
És vérzi lábát és kezét a lánc.
Le fogjuk rázni róla a vasat,
S elűzzük tőle a saskeselyűt...
Mert a mi fegyverünk az élesebb,
Mert az igazság a mi fegyverünk.

(Kazinczy Gáborhoz.)

A minden újjítástól rettegő maradi magyarról, akit Petőfi szemében a táblabíró-típus testesített meg, gúnyos eposzba kezd. A táblabíró annyira elfajultnak tartja a körülötte fenekestül fölforduló világot, hogy már az ítélet napját látja közeledni. Ennek oka egy rettentő kísértet, amely nem fehér lepedőben a kriptából kél ki, hanem Franciaországból: a jakobinus sapka. Ördögkezek varrták, minden rossz ebből dől szerteszét. Ez az ördög beférkőzik az irodalomba, amely eddig csak haszontalan cifraság volt az asztalon, most izgató eszköz. Sőt belebújt a politikába is. Még a táblabírák közt is vannak, akik parókájuk porának rohannak s az Isten nélkül való francia néphez szegődnek. (*A táblabíró.*) A magyar ember tétlenkedő, reformoktól rettegő, a cselekvést halogató természetének ezt a szatiráját, amely hőskölteménynek indult, de csak töredékben maradt, Petőfi a *Pató Pál úr* gúnyos

politikai rajzába sűrítette, amelynek refrénje az ősi magyar jelszó: «Ejh, ráérünk arra még».

Pedig már ütött az utolsó óra a cselekvésre, a forradalmi megmozdulásra. A költő lefojtott tettvágya komoran kérdi: «*Meddig alszol még, hazám?*» Szomszédaink már magokéhoz szántják földünk szélét, már ránk gyűl a ház, a félrevert harangok konganak s a magyarság mégsem ébredez:

Meddig alszol még hazám,
Szép Magyarországom?
Föl sem ébredsz már talán,
Csak a más világon.

S amikor a forradalom kitör, ugyanaz a Petőfi, aki nemrég a legkomorabb pesszimizmussal harsogja világgá, hogy ez a nemzet nem érdemel életet, mert nem tudta betölteni történeti hivatását, félrekergeti a kislelkűeket, akik még most is kételkedni mernek a jövőn, akik nem hiszik, hogy a magyarok istene gondosan őrzi és védelmezi atyái kezével a nemzetet. Istenkáromlásnak bélyegzi annak még csak a gondolatát is, «hogy most, amidőn már elértük a révet, az utolsó habok eltemessenek». A naív forradalmi lelkesültség egyszerre feledteti vele a magyar társadalomnak nem pillanatnyi, hanem mélyen gyökerező szerves hibáit, amelyeknek a nemzet sorsára annyira tragikus következményeit még nemrég nemcsak kegyetlenül hideg logikával jómaga vontale, hanem amelyeket forró szenvedéllyel támadott is. A forradalom előtt büntetést, most diadalmas optimizmussal egyenest jutalmat követel nemzete számára:

A magyar nemzetnek volt nagy és sok vétké,
A büntetéseit már átszenvedte ő;
De erénye is volt, és jutalmat érte
Még nem nyert ... jutalma lesz majd a jövő.

(*Magyarok istene.*)

Amint azelőtt társadalmi pesszimizmusa a mélységek sötét iszapját taposta, most diadalmamórában optimizmusa fejével a csillagokat verdesi és ezek fényességében lát mindent. «A magyar nemzet — írja 1848. április 22-én naplójába — fölébredt, fölemelte fejét a párnáról ... már e mozdulatában

is milyen erőt fejtett ki!... mit nem várhatunk tőle, ha talpon terem!... ne féljetekek rókák ellen eresztetni azon gladiatort, ki egykor a világ circusában oroszánokkal küzdött és diadalmaskodott!»

Politikai optimizmusa azonban a napi események hangulati hullámain gyakran átváltódik pesszimizmussá; lelkiállapota folyton oszcillál. Bécs kétszínű politikájától félti a forradalom vívmányait. A francia forradalom történetéből merített hasonlóságok elméjét óvatossá teszik. Alig két hétre március idusa után már sajnálni kezdi, hogy nem volt erőteljesebb a forradalom: forradalom vér nélkül a szabadságnak nem igazi biztosítéka. «Ne keveredtek volna csak — írja naplójában — jámbor békés Lafayettek közénk, hagyták volna azokra az ügyet, akik kezdeni mertek... Meglehet, hogy vér folyt volna, de ti vérontás nélkül akartok átalakulni? isten segítsen, hanem semmi sem lesz belőle. A földnek, hogy termékeny és virító legyen, nemcsak esőre, hanem koronként vére is van szüksége, és ha idején nem itatjuk meg, később, midőn nagyon megszomjazik, majd két annyit követel». Meg van győződve, hogy a forradalomnak nincs vége: ez csak az első felvonás volt.

Mindjobban össze kezdi tévesztetni a költő hivatását a politikuséval. Bár politikai versei mély élményekből táplálkoznak, de anyaguk természeténél fogva nem lehet mindig költői ihlet tárgya; a napi politikába keveredő költeménynek mindig az a veszedelme, hogy versbe szedett vezércikké szürkül. Petőfi márciusi sikerén felbuzdulva a nemzet politikai irányítója akar lenni. Ennek első útja az országgyűlésen vezet keresztül. Szülőföldjén, a Kis-Kúnságban lép föl képviselőnek. Magyarországot gyalumatlan deszkának nézi, amelyet a felszabadult népnek kell most meggyalulnia: magát egyik gyalúszerszámmak ajánlja föl a kiskunokhoz intézett kiáltványában. Biztos benne, hogy annyit tett a hazáért, különösen a köznépeért, hogy bizodalmaára valóban érdemes. Csakhamar keservesen csalódnia kell. A szabadszállási választáson annyira elragalmazták, a népet úgy felbőszítik ellene; a hatóságok olyan erőszakot alkalmaznak, hogy Petőfi menekülni kénytelen a nép haragja elől. «És mind

ennek — írja június 15-én kelt nyilatkozatában — ma kellett történnie, hogy engem, mint orosz spiont, mint hazaárulót, agyon akart verni a magyar nép, ma, június 15-ikén . . . ma három hónapja, hogy március 15-dike volt, midőn első valék azok közt, kik a magyar nép szabadságért szót emeltek, síkra szálltak! — De én azért nem a népet kárhoztatom, hanem ámitóit, félrevezetőit, kiket egykor a törvény és az isten egyaránt meglakoltat . . . a nép én előtttem szent, annyi-val inkább szent, mert gyöngé, mint az asszony s mint a gyermek. Dicsértessék a nép neve most és mind örökké!»

A nép fölemeléseért küzdő apostol a forradalom örömmámora után most egyidőre kiábrándultan visszahanyatlik régi pesszimizmusába : önfeláldozó küzdelméért hálátlanság lett jutalma. Indulatförfögetegéből és radikális társadalmi fel-fogásából, egyéni szenvedésének fájdalmas lírájából és forradalmi politikai emléletéből gyúrja össze *Az apostol* Szilveszterét, sötét politikai eposzának hőjét, akinek alakjában minduntalan magára a költőre, ennek művelődési vágyára, átélt nyomorúságára, szerelmére, demokráciájának szónoki patoszára, köztársasági érzületére, királyellenes lázítására ismerünk.

A márciusi szabadságmámor hangulata elszáll, Jellasics betör, a forradalom nemzeti eredményeit meg kell védelmezni. Ekkor a költő újra a vészharangokat kongatja, cselekvésre serkenti a nemzetet, ostromozza tétlenségeért, azzal vádolja, hogy márciusban csak pillanatra riadt föl álmából s aztán a másik oldalára fordult, s most újra javában aluszik. Ugyanaz a pesszimista, de cselekvésre riasztó hang jajdul fel a költő verseiben, mint a forradalom előtt :

Ébredj, ébredj, istenverte nemzet,
Aki ott az elsők közt lehetnél,
S kárhozatos lomhaságod által
Mindig hátul és alant hevertél.

Nem a külső ellenségtől kell félni, amelyet a nemzet ereje le fog verni, hanem a belső áruló testvérektől. Ezekre követel a francia forradalom véres lapjain lelkesülő költő halálos ítéletet, ha mindjárt «a házak ablakán foly is be az utcáról a kiáradó vér». (*A nemzethez.*)

A horvát és szerb lázadás nyomában Petőfi szenvedélye és haragja, a nemzetet féltő aggodalma és honvédó elszántsága az izgatottság tetőpontjára hág. Attól retteg, hogy a forradalom csak azért szakította le a nemzet kezéről a bilincset, hogy még nehezebb vas szorítsa össze. Nem a sors alacsonyítja le a porba a nemzetet, hanem saját fiainak akarata (*Forradalom*). Amikor a honvédsereg egymásután többfelé vereséget szenved s a kormány Debrecenbe menekül, a költő lelkét is a jövő rejtélyes távolából aggodalmak szállják meg, mint éji denevérek. Sötét kétség mardossa lelkét, vajjon nincs-e megátkozva ez az ország, hogy rajta a szabadság örökké csak földönfutó: jön és mindjárt megy, s a zsarnok újra kacagva tombol fölöttünk (*Veszett csaták, csúfos futások*). De aztán megint büszke arra, hogy amikor Európában mindenütt elzúgtak már a forradalmak, amikor a gyáva népek egymagára hagyták a magyart s kezükön lánc esőrog, akkor a magyar kezében kard cseng, egymagában küzd tovább a szabadságért. Abból meríthet a magyar erőt, hogy egyedül ég mint lámpafény a sötétség éjjelén, amikor a többi nép újra alszik. (*Európa csendes, újra csendes . . .*). Nemzeti büszkesége még egyszer fellángol Buda várának visszavétele után s elhessegeti a bukás árnyait. Azelőtt, hogy önértetre riassza nemzetét, mindig az utolsónak bélyegezte a népek között, most büszke arra, hogy bámulva néz az egész emberiség, mint legelsőre, a magyarra. Optimizmusának diadalmamora már azt a hitet kelti benne, hogy egész Európa utánunk jő (*Jött a halál*).

De nemsokára hattyúdalában (*Szörnyű idő*) már keserűen panaszkodik, hogy a félvilág kardja villog ellenünk. Két kézzel pusztít országunkban az enyészet: háborúval és dőghalállal. Azon töpreng, vajjon egy szálíg elveszünk-e, vagy marad-e valaki, aki le fogja írni e vad fekete időket a világnak? S ha leírja, lesz-e valaki, aki elhiszi, ami szörnyű történet, vagy ennek leírását csupán «egy őrült, rémülésteli, zavart és meséjének» fogja-e tartani?

Consummatum est. Az, amit a költő lázas cselekvésvágya prófétai ihlettel megjósolt, bekövetkezett: ott esett el a harc mezején, ott folyt ki ifjúi vére, ott nyelte el végszavát

a trombita hangja, az ágyú dőrej (*Egy gondolat bánt engemet...*) Amikor ebben a lírát és a politikát, az önfeláldozó vágyat és a szabadság eszméjét csodálatosan egyesítő rapszódiaiban jóslatát a jövőbe vetítette, önkénytes halálát a szabadságért való megváltó áldozatnak érezte: ő meghal, de optimista hite szerint a szabadság diadalmaskodik. A rideg történeti valóság, a zordon segesvári sors azonban a jóslathoz a pesszimizmus negatív előjelét illesztette: a költő ajkának nem *örömteli* végszava zendült, holttestén át fújó paripák *nem* a kivívott diadalra száguldottak. A nemzet ottmaradt a szabadságért vívott ütközetben összetiporva. Jól megálmodta a költő még 1845-ben a véres háborút, jól látta álmában az országszerte körülhordozott véres kardot s becsületesen megtette, amit álmában ígért: nemcsak a lánykát hagyta ott «menyegzője napján», hanem már többet is, a kisfiát, hogy a szabadságért ontsa véré (Háborúval álmodám...). Ott volt, amikor lelkesítve zengtek a harcok csalogányai, a trombiták, s szívéből valóban kinőtt a halálos vérvirág. De amikor ledőlt paripájáról, ajkát nem zárta le optimista jóslata értelmében az «égi lények legdicsebbike»: a szabadság. A tárgyi valóság pesszimiztább volt, mint a költőnek önmagát feláldozni kész szubjektív vágya. Az elveszett szabadság tudatának fekete szemfödélével homályosult el előtte a világ (*Ha az Isten...*) Igaza volt, amikor még jóval március idusa előtt zászlót varratott a feleségével:

Drága áru a szabadság,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen, piros véren;
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Ide már csak a forró szerelem költői optimizmusa sugallhatta a folytatást:

Ha ilyen szép kéz varrja meg,
A győzelem belé szeret,
S mindig ott lesz közelében;
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

(*Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*)

VI.

Történeti pesszimizmus.

Az emberi történet célja és értelme. — A «haladás» eszméje. — A társadalmi fejlődés fokozatossága. — Petőfi történeti boldogság-elmélete: a multa és jelenre nézve pesszimista, a jövőre nézve határtalan optimista. — Petőfi és Rousseau. — A romantika és a történeti pesszimizmus. — Széchenyi és Petőfi antihisztorizmusa. — A történet végítélete. — Petőfi és Hegel. — A világtörténet theodicaea. — A történeti optimizmus «nagy szürete».

A pesszimizmus és az optimizmus akkor emelkedik elvi magaslatra s szilárdul filozófiai életfelfogássá, ha kilép az egyénnek szűk alanyi köréből, ha nem az elszigetelt egyes embernek fájdalma vagy öröme, boldogtalansága vagy boldogsága elmélkedésének tárgya, hanem az egész emberiségé. Vajjon az emberiségnek boldogtalansága vagy boldogsága, bűne vagy erénye, gonoszsága vagy jósága növekszik-e? — erre a kérdésre a legalkalmasabban úgy adjuk meg a feletet, ha a kérdést az eddigi emberi *történet* tükrében nézzük. Ezért az érzelmi és erkölcsi pesszimizmus rendszerint *történetfilozófiai pesszimizmussá* szokott kiszélesedni.

Az emberiség történetének szemlélete közben alapvető kérdés: van-e *haladás* az emberiség multjának menetében? Az érzelmi pesszimista a történeti haladást, az értékbeli fokozódást a gyönyör, a boldogság növekedésében keresi. Ezt azonban a történetben nem találja, sőt ellenkezőleg: hite szerint az aranykor, az ősi állapot idillikus boldogságával szemben a történet folyamán a fájdalom, a boldogtalanság van fokozódóban.

De az erkölcsi pesszimista is merőben tagadja a haladást a történetben: az emberiség erkölcsi szempontból az eredeti állapot ártatlanságával szemben egyre romlik, a kultúra

«fejlődése» csak növeli a bűnt, fokozza és raffináltabbá teszi a gonosztságot. A világtörténet mérlege egyre nagyobb erkölcsi deficitet mutat. Nem előttünk a jövőben, hanem mögöttünk a messze ősi multban van az igazi erkölcsiség. Semmi remény sincs az emberiség etikai megjavulására. Az emberi történet erkölcsi tartalma lényegében változatlan: «csak a nevek és a kosztűmök variálódnak». *Eadem, sed aliter*. Így nem pillant-hatunk meg az emberiség történetében magasabb erkölcsi célt, fensőbbrendű benső értelmet: a nemzedékek hosszú sora egymásután születik, küzd, szenved és meghal. A történet csak a sors alogikus játéka, amelynek vakon egymásra torlódó fordulatait semmiféle végső cél, magasabb rendeltetés nem tartja össze.

A huszonötödik évébe lépő Petőfi, aki a gyors ritmusban forrón lüktető reformkorszakban él, már mély filozófiai élményszerűséggel döbben rá az emberi történet értelmének misztériumára. *Világosságot!* című költeménye, ez a «hamleti monolog», az egyén és az emberiség rendeltetésének logikusan föl-épített, bár költői mezű problematikája. Először az egyes ember létcélját kérdi: miért vagyok? önmagáért születik-e az ember, mint zárt mikrokozmosz, vagy csak az emberiség óriási láncának egyik szeme? Minmagunknak éljünk-e önzőn, vagy másoknak boldogságáért önzetlenül? Eljön-e az általános boldogság kora, amelyet az önző gonoszak most gátolnak, a jók pedig vágnak? De mi is az a boldogság? Minden ember ezt másban keresi és sohasem találja meg. Talán az, amit mi boldogságnak nevezünk, nem olyan új nap-e, amely még látóhatárunkon túl van, de egykor fel fog jönni? A fejlődésnek célja még ismeretlen előttünk. A költő egészséges lelke végső célt, mint abszolút értéket követel, amelyet az emberiség fejlődése folyamán megközelít. De aztán megelégszik a *haladás* problémájának puszta felállítá-sával, amelyet töprengése nem tud megoldani:

Bár volna célja a világnak,
Bár emelkednék a világ
Folyvást, folyvást e czél felé,
Amíg elébb-utóbb elérné!
De hátha úgy vagyunk,

Mint a fa, mely virágzik
 És elvirít,
 Mint a hullám, amely dagad,
 Aztán lesímul,
 Mint a kő, melyet felhajtnak,
 Aztán lehull,
 Mint a vándor, ki hegyre mászik,
 S ha a tetőt elérte,
 Ismét leballag,
 S ez így tart mindörökké :
 Föl és alá, föl és alá . . .

Mintha csak Petőfi lelkét az előtte ismeretlen G. B. Vico akkor már több mint százéztendős *Scienza Nuova*-jának pesszimizista elmélete rágta volna a történeti élet nekilendüléséről és visszalökődéséről, föl- és aláhullámozásáról (*corsi* és *re-corsi*): «A népek, miután a barbárságból a civilizációra föl-emelkedtek, újra a barbárságba süllyednek vissza, mely rosszabb az elsőnél». Petőfi visszariad attól a gondolattól, hogy nincsen a történetben értékbeli folytonos emelkedés, mely egy végső célhoz közelít. Az emberi társadalom és történet céltalanságának és ezzel értéktelenségének gondolata borzalommal tölti el. Megrázó filozófiai problematikája a töprengés, a gondolatfájás kínzó élményének nagyszerű pszichológiai rajzában hangzik ki, ami meggyőző tanúsága annak, hogy az ifjú költő milyen mélységesen élte meg az emberi lét sikító díszharmóniáját. A fejlődés-pesszimizmussal, azaz a történelmi nihilizmussal eszméért folyton önzetlenül küzdő lényének egész idealista mivolta szembeszegezkedik :

Irtóztató, irtóztató!
 Kit még meg nem szállott e gondolat,
 Nem fázott az soha,
 Nem tudja még : mi a hideg?
 E gondolathoz képest
 Meleg napsugár a kigyó,
 Mely keblünkön jégcsap gyanánt
 Vérfagylalón végigcsúszik,
 Aztán nyakunkra tekerőzik
 S torkunkba fojtja a lélekzetet — — —

Életének még egyik legpesszimizistább hangulatú szakaszában is, amidőn a szabadszállási képviselőválasztás csúfos

balsikere lelkét marcangolja, *Az apostol* egyik legkomorabb jelenetében is az emberi lét céljának kitűzésében az Isten világtervében nyugszik meg: az egyes ember és az emberiség rendeltetése Istentől függ, a történet theodicæa. Az apostol ugyanis gyermeke éhségén gyötrődve, azt kérdi Istentől, vajjon mi végre alkotta? miért nem hagyta a semmiségben, amelybe teste-lelke visszavágy? s ha már családot adott, miért nem táplálhatja saját vérével, mint a pelikán? Szilveszter hirtelen megállítja ajkán a szót, tovább nem kérdez, a létnek Istentől kitűzött ismeretlen céljában, a probléma vallásos megoldásában megnyugszik:

Az isten tudja, mit cselekszik,
Magas tervébe nem lát a vak ember,
S kérdőre vonnunk őtet nem szabad.
Rá küldje a tengerre engem,
Lelkembe tette az iránytűt,
Amerre ez vezet, megyek. —

Szilveszter, akinek lelkébe Petőfi a maga lelkét és világ-felfogását vetíti bele, az emberekben keservesen csalódva, lassankint elvadul a világtól, s mint minden pesszimistának, csak egy barátja van: a magány. Mit csinál elvonultságában? Mint a hívő a koránt, mint a zsidó a bibliát, buzgón tanulmányozza a *világtörténetet*, hogy kihámozza belőle az emberiség végső feladatát. De a világtörténet csodálatos könyv: mindenki mást olvas ki belőle. Az optimistának kardot ad kezébe s ezt mondja:

Eredj és küzdj! nem küzdesz hasztalan,
Az emberiségen segítve lesz.

A pesszimistát eleve visszatartja a cselekvő élettől:

Tedd le kardodat,
Hiába küzdenél,
Mindig boldogtalan lesz a világ,
Mint ezredévek óta az.

Petőfi a középúton jár. Hőse hisz a fokozatos, lassú társadalmi evolúcióban: van az emberi történetnek célja, de ezt csak hosszú küzdelem, sok évezredes erőfeszítés, szaka-

datlan munka útján közelíti meg. A történeti fejlődésnek, értékbeli emelkedésnek lassú folytonosságát, a XIX. század nagy evolúciós eszméjét, a világirodalomban senki sem tudta költőibb módon szemléltetni, mint Petőfi :

A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék.
A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nyár kell e nagy gyümölcsnek,
Amíg megéri? ez belékerül
Évezredek vagy tán évmiljomokba,
De bizonyára meg fog érni egykor,
És azután az emberek belőle
Világ végéig lakomázni fognak.
A szőlő a napsugaraktul érik ;
Míg édes lett, hány napsugár
Lehelte rája élte melegét,
Hány százezer, hány miljom napsugár? ...
A földet is sugárok érelik, de
Ezek nem nap sugárai, hanem
Az embereknek lelkei.
Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem ;
Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
A föld hamar megérjék? ...

S most Petőfi levonja a történeti fejlődés tudatosságának erkölcsi követelményét is, mint a világtörténet tanulmányozásának legfőlegelőbb tanulságát. A történet igazi lényege a fejlődés, ennek eszköze pedig a munka. A fejlődés kötelességet ró ránk : részt kell vennünk benne munkánk útján. Minden ember annyit ér, amennyit kifejtett munkája, mellyel a fejlődésben résztvesz. A történeti evolúció tudatossága érezteti meg az emberrel, hogy a társadalom az ő munkája által is fejlődik, ezt felhasználja, az ő tevékenységét is magába felszívja. Az ilyen ember a munkát, mint erkölcsi kötelességet, történeti jelentőségének tükrében is látja : érzi, hogy az emberi közösségnek, a nagy történeti összefüggésnek tagja, a fejlődésnek láncszeme, aki *felelős* tetteiért, akinek sajátyszerű hivatása és kötelessége van :

Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
 Amely segíti a földet megérni.
 Csak egy nap tart a sugár élete,
 Tudom, hogy amidőn megérkezik
 A nagy szüret,
 Akkorra én már rég lementem,
 S parányi művemnek nyoma
 Elvész az óriási munka közt,
 De életemnek a tudat erőt ad,
 Halálomnak pedig megnyugovást,
 Hogy én is, én is egy sugár vagyok!
 Munkára hát,
 Föl a munkára, lelkem!
 Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve,
 Nagy a föladat, az
 Idő röptül, s az
 Élet rövid.

A történeti fejlődésnek, az ebbe beleágyazott élet- és munkakedvnek, az emberi lét erkölcsi igazolásának ily egyszerű és fölemelő történetfilozófiai háttere után a költő egyszerre naív és lapos eudaimonizmusba csap át. Kérdi: «Mi célja a világnak?» Feleli: «Boldogság! s erre eszköz? a szabadság». Pár évvel azelőtt a *Világosságot!* című költeményében még kétségeskedve kérdi: «Eljő-e a kor, az általános boldogság kora?» Most már kategórikusan hisz eljövételében. Akkor még érzi «a boldogság» értékfogalmának nehézségeit: minden ember másban keresi a boldogságot és senki sem találja meg. Most, úgy látszik, a költő az «általános boldogságot» a francia forradalom ideológiája alapján utópisztikusan értelmezi: ha a «szabadság» a történeti fejlődés végpontján az emberi társadalomban majdan egyetemesen uralkodni fog, akkor mindenki boldog lesz. Eszerint a boldogság a szabadságon épül fel. Ámde a szabadság első sorban negatív fogalom: kötöttségtől való mentesség. Ez lehet feltétele a boldogságnak, de az utóbbi keretét pozitív tartalommal alig töltheti ki. A pusztá szabadság még magában nem boldogság. „Boldogság” és „szabadság” rendkívül sokrétű bonyolult fogalmak, amelyeket a költő csak megvizsgálatlan, hétköznapi, kritikátlan értelemben használ, a nélkül, hogy pontosabb fogalmi tartalmukat lemérné. Ez nem is a költő feladata, hanem a

filozófusé. Ámde ha a költő-filozófus bölcselkedik? Akkor az ő feladata is. Nemcsak azt kell mindig kérdeznie : *mitől* legyünk szabadok, hanem tovább kell építenie a kérdést : *mire* legyünk szabadok? A szabadságot mintegy öncélnak néző Petőfi e kérdést figyelmen kívül hagyja, ha mindjárt a szabadságot a boldogság eszközének tartja is.

Petőfi legtöbbször nem is a boldogság pozitív tartalmát kutatja, hanem inkább ennek ellenképét : a boldogtalanságét. Sok-sok *érzelmi pesszimizmustól* sötétlő költeményében a boldogtalanságot a nyomorúságban, a szabadság hiányában, az elnyomatásban, az egyenlőtlenségben, a jogtalanságban látja. Ebből viszont nyilvánvaló, hogy az emberi fejlődés végső állomásán tőle elképzelt általános boldogságnak összetevő elemei : jólét, szabadság, egyenlőség, jog. Ezekből az emberiségnek a fejlődés jelen fokán még alig van része : a mostani világ boldogtalan, több benne a fájdalom, mint az öröm. A világ azért oly rossz, mert boldogtalan. Ezért a költő, mihelyt kilábol a *Felhők* pesszimista hangulatából, megbékülő jobbot nyújt a világnak :

Nem volnál rossz, ha nem volnál boldogtalan ;
Boldogtalan vagy, s én sajnállak tégedet,
S akit sajnálunk, azt gyűlölünk nem lehet.

(Száműztem magamat . . .)

Sőt nemcsak hogy nem gyűlöli az emberiséget, hanem mindenét odaadná, hogy boldogtalanságának mérlegét javítsa, a világ fájdalommenyiségét csökkentse. Velejében tehát nem pesszimista, mert hisz abban, hogy a világ sorsa megjavítható. Erkölcsi idealizmusa azt követeli, hogy a maga java feláldozása árán is segítsen embertársai fájdalmának enyhítésében. Az *apostol* hőse, amerre csak jár, mindenütt oly szépnak látja a természetet, de az embert mindenütt oly boldogtalannak. Magát is szerencsétlennek érzi, de nagyon fáj neki, hogy vannak nála szánandóbbak is. Így mindig kisebb előtte a saját baja, míg végre nem is érzi a maga, hanem csak a mások baját. A kastély szép lánya ezt egyenest erkölcsi normaként sugallja bele :

Tégy másokat boldoggá, ha lehet,
 S maradj magad boldogtalan.
 Légy föld, amely gabnát terem,
 Hogy mások learassák ;
 Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
 Tulajdon életét fogyasztja el.

A *hóhér kötelének* egyik eszményített népboldogító hőse, mielőtt a bitófa alá lépne, atyja előtt ilyen társadalmi szentimentalizmussal elmélkedik az emberiség boldogtalanságáról: «Vagyonunk engem boldoggá nem tett ; mit ért nekem a jóllakás? tudva, hogy annyian éheznek embertársaim közül. Midőn segítettem azon néhányon, kiken segíthettem, csak annál jobban fájt a szívem, mert eszembe jutott, hogy még számtalanon vannak, kik szűkölködnek. Miért nincs egy szemünk és két szívünk? hogy csak felényi ínséget látnánk, s hogy nagyobb helye lenne a fájdalomnak, melyet ennek szemlélése okoz». E szerint Petőfi szemében mindenki boldogtalan : a szegény nyomorúsága miatt ; a gazdag meg azért, mert nem tud minden nyomorulton segíteni.

Petőfinek a messze jövőre vonatkozó utopisztikus társadalmi boldogságelmélete a XVIII. századi francia felvilágosodás eszméiben gyökerezik. Ezek alapján hisz a történet menetének folytonos haladásában, az emberiség tökéletesedésében. A racionalista mindig optimista : észszerűen húzza ki a társadalmi fejlődés vonalát a messze jövőbe, könnyen hajlamos társadalmi boldogság-ábrándok szövögetésére. Petőfi is a francia eszmék szellemi éghajlata alatt ilyen hajlamot mutat. Azonban olykor-olykor, mivel nincsen rendszeresen, fogalmilag kidolgozott világfelfogása, megérinti lelkét Rousseau csábító, romantikus történetfilozófiája is, amely a boldogság korát, az aranykort nem a messze jövőbe tolja ki, hanem hátrafelé a múltba, az ember ősi természeti állapotába. E szerint a kultúra fejlődése az emberiség fokozatos megromlását, az eredeti természetes állapot ártatlanságától és jóságától való eltávolodást, a boldogtalanság növekedését jelenti. Az ősember a boldog ember ; a kultúrember a boldogtalan ember. A kultúra csak a boldogtalanság lelki termőföldje. Petőfi természetes lényét is megkapja ez a regresszív

optimizmus, amely az ősi állapotban keresi a boldogságot, vagy progresszív pesszimizmus, amely a kultúra, a tudomány és a művészet fejlődésében, sokat magasztalt «haladásában» csak a fájdalom és szenvedés, a látszat és a hazugság növekedését látja. Petőfi egészséges naturalizmusa és népromantikája összhangban volt a rousseau-igondolatkörrel. Megszólítja apját, miért is taníttatta? miért nem hagyta az eke mellett? A könyvet szép, de csalfa tündér lakja: fölvisz a legragyogóbb csillagra s onnan ledob bennünket. Inkább nézzünk a napba, mint a könyvbe, mert a könyv erősíti ugyan a szemet s közel hoz mindent, de szebbnek tűnik fel a világ, ha csak távolból nézzük, ha olyan apróra nem ismerjük:

Miért tanultam? mért nem maradék
Földmívelő, aminek szánt az ég?
Nem tölteném most kínos virasztással
A végtelenbe nyúló éjszakát;
Lelkem fölött az álom víg dallással
Madár módjára ringatná magát.

Mennyivel boldogabb lenne mint juhász, aki messze kint a pusztákon legelteti nyáját, hús bokorba veszi be magát s itt saját kedvére fujdogálja kis furulyáját. Vasárnap hazajár, lánykájától csókot kap: «s ő boldog, hiszi tehát, hogy a világ is az» (*Szomorú éj*).

Ennek a természetes, idilli boldogságnak hangja árad ki a *Bolond Istókból* is, a boldogságnak ebből az epikus himnuszából, a Júliát karjaiban tartó boldog Petőfi önvallomásából. A kétségbeesett aggastyán zord pesszimizmusával, amelynek hangja szakasztott olyan, mint a *Felhők* korszakában Petőfié, szembeszegezi most a szerelemtől mámoros költő az élet optimista boldogságelméletét. Ez nem társadalmi, hanem egyéni eudaimonizmus. A sokat hánytorgatott boldogságnak Petőfi értelmében most tárul fel előttünk igazi pozitív magja: a szerelem. A teljes apátiába merült öreg az életvidám ifjú előtt az élet értelmetlenségéről és boldogtalanságáról bölcselekszik. Hosszú élte után azt sem mondhatja, hogy életfájának ágán a boldogság madara csak egyszer is megnyugodott s dalt csattogott volna, hanem mindig csak a kinszenvedések függtek rajta, mint akasztott emberek.

Nincs más vágya, mint a koporsó : ebben kívánja elfeledni, hogy azon a nagy kínpadon szenvedett, amelynek neve : világ. Megátkozza az életet, amely folyton rabszolgaként gyötörte.

S milyen az ifjú életvidám bölcsessége? Az aggnak szemére veti, hogy azért kellett annyit szenvednie, mert nagy bűnt követett el : kétségbeesett. Ez a bűnök koronája : valójában istentagadás, annak pokoli föltevése, hogy az Istennek nincs gondja az emberiségre. A világ hű gondviselő atyját minden ember megláthatja, aki nem fordul el tőle. Csakhogy mi türelmetlenek vagyunk : neki sok gyermeke van s mi azt kívánjuk, hogy mindenki másnak elébe tegyen minket. Pedig az ő jósága úgy vándorol, mint a nap a föld körül :

S nincsen, akit elkerülne,
Ha ma nem jött, eljön holnap . . .
Míg az ember boldog nem volt,
Addig meg nem halhat.

Ingerlő ellentét : az ifjú képviseli a lehiggadt, érett élet-filozófiát, az öreg pedig a természetellenes érzékenykedő melankóliát. A kérdésre, hol tanulta ezt a bölcsességet, az ifjú, aki már sok nyomorral való küzdelemre tekinthet vissza, de fittyet hány a szenvedésnek, fölényes humorral azt feleli, hogy egy bagoly oktatta erre, amikor egy vészes éjjel egy oduban hált vele. Őmaga sehoñnai ember, kinek se országa, se hazája : valamely vándormadár lehetett az ősapja :

Minél többet éhezem és fádom,
Annál több az örömem,
Mert annál szebb lesz jövődöm,
Minél rútabb jelenem.

Boldogsága hamar bekövetkezik : beleszeret az aggastyán unokájába s a lakodalom után ott marad náluk. Az ifjú persze maga a költő, az igazi Petőfi, aki szerelmi boldogsága tetőpontján, 1847 őszén, kikacagja régebbi sötét életfelfogását, amelyet most már a fáradt aggnak ajkára ad. A friss, természetes, falusi boldogság idillikus eszménye napsütésben ragyogja át Petőfi életfelfogását. Ha nem is a társadalmi, de az egyéni boldogságot most nem a messze jövőben mint ideális

fogalmi szerkesztményt látja, hanem az élő-forró jelenben, amelytől a boldogságot annyiszor megtagadta. Itt is kísért a romantikus melankóliának magányba vonult, világmegvető, boldogtalan embere, úgy ahogy a *Hóhér kötelében* «az erdei ember», aki egy negyedszázadot tölt egymagában a rengetegben. De most szembehelyezi ezekkel a költő az életet diadalmasan szerető, a Gondviselésben bízó, az élet bajait semmibevevő erőslelkű ifjú optimizmusát. Így az egyes embernek s rajta keresztül az emberiségnek és történetének mégis van célja és értelme: a világ nem *ratio vitae* híján való. Igaz, hogy ezt a költő a «boldogság» hédonisztikus értékmérője szerint tűzi ki. Azonban az érte való küzdelemben annyi önfeláldozást, önzetlenséget, önlemondást, odaadást, humanizmust, vallásos megnyugvást követel, hogy boldogságelméletét a beléje szőtt sok mély erkölcsi vonás végül is a gyakorlatban etikai idealizmussá avatja.

Egyén, nemzet, emberiség boldogsága: e körül forog Petőfi lírikus élet- és történetfilozófiája. Az egyénre vonatkozó életfelfogása, kiemelkedve az egyidőre őt fogva tartó pesszimizmusból, a Bolond Istók derült optimizmusában hangzik ki. A nemzet történeti életét először, egészen a forradalomig, mint a szenvedések örök láncolatát, szintén a legsötétebbnek látja. A sorsverte magyar nemzet világéletében mindig boldogtalan volt. Ameddig a történet csillaga a multba röpíti sugarát, a nemzet örökös sebet hordott, mely soha be nem gyógyulhatott. Egymást martuk szennyes koncért, mint szeméten a silány ebek, miközben oroszánok törtek ránk: tatár, török. Jött a Sajó-menti pusztulás, aztán Mohács. Itt készült számunkra az elesett király kardjából «a rettentő zabola, melytől most is ég és vérzik szánk». A magyar nép életét mindig csak a jó sorsra bízta. Ne csak Istenben bízunk: saját emberségünkben álljon fenn hazánk! (*Isten csodája.*)

Petőfi a nemzet multjának fürkészését csakis a nemzet történetének ilyen reális, inkább a hibákat oroszló szemléletére iparkodik korlátozni. Épp úgy ellensége tettevagyó lelke a multat egyoldalúan dicsőítő, de a jelenről és jövőről megfelelő történeti romantikának, akárcsak Széchenyi-

nek a magyar jövőt formálni hivatott, reformlázban izzó szel-
leme. Széchenyi félti nemzetét a dicső mult fényétől, mely
elvakítja s a jelennel szemben közömbössé, petyhüdtté és kis-
hitűvé törpíti, friss életakarását megtorpanítja: a borongás
előli benne a cselekvést, a multnak ragyogó éposza a jelennek
a jobb jövőért küzdő drámáját. A históriának örökös fenn-
hangon való emlegetését az öncsalás esztelenségének bélyegzi.
Megveti azt a sápadt, melankólikus történetieskedést, mely
azt hiszi, hogy «Visegrád poraiban és régi Buda falai közt
már el van temetve nemzeti díszünk». Pedig a magyar nagy-
ságnak ezek a történeti jelei egy szebb hajnal virradtára
bátoríthatnak, arra, hogy igazi fölemelkedésünk ideje még
hátra van. «Nem nézek én, megvallom — így fordul a *Hitel*nek,
nagy nemzeti programjának utolsó soraiban az egyoldalú
történeti kultusz meddősége ellen — annyit *hátra*, mint sok
hazámfia — hanem inkább *előre*; nincs annyi gondom tudni,
valaha mik voltunk, de inkább átnézni, *idővel mik lehetünk
és mik leendünk*. A *mult* elesett hatalmunkból, a *jövendőnek*
urai vagyunk». Széchenyi antihisztórizmusának nem a «hata-
lomra törő akarat» biológiai naturalizmusa a forrása, mint
félszázaddal később Nietzscheének, hanem *szellemi* kútfeje
van: az emberi haladásba, tökéletesedésbe vetett hite, ame-
lyet reformtörekvésektől és cselekvésvágytól űzött lelke
erősen félt a folytonos történeti hátratekintéstől, a multon
való ábrándozástól, a régibe való «visszaszomorkodástól»
és a tőle várt vigaszkereséstől. Ahogy az egyénnek végső
hivatása szellemi erőinek lehető kibontakoztatása, a tökélete-
sedés, akkép rajta keresztül a nemzeteké, az egész emberi-
ségé is. De, mind az egyénnek, mind a nemzetnek a jövőre,
a haladásra törő rendeltetéstudatát elhomályosítja és meg-
bénítja az örökös multon függés, természetlen kérődzs, amely
megakadályozza a jövő helyes formálásának eszközein való
fejtörést, az újító cselekvésre való szomjazást. A «rozsdá-
szerető» meddő történeti kegyelet csak akadály a ösztön-
szerű cselekvésnek, az újító váagnak, a jövőbe feszülésnek
(*L. Romantika és reformvágy* c. tanulmányomat. Kultúra és
nemzet. 1930. 108—121.).

Petőfinek reformlázban sistergő lelkét is a Széchenyié-

hez hasonló ellenszenv tölti el az egyoldalúan historizáló romantika ellen. A multba merüléstől félti a jövő alakításának vágyát. Indulatának egész viharával ront neki a holdvilágos embereknek, akik még mindig a régi kort zengik, amelyet már hullámaival elsodort az enyészet. Azt kérdi tőlük, hogy mikor rontják le már a fészket, amelyet váromokban raktak, hol versenyt huhognak a vércsékkel és baglyokkal. Ezek a multról kísértetiesen daloló költők halott-rablók: sírjából fölássák a holt időt, hogy babérokért árulhassák. Nem irigyli koszorújukat: penész van rajta s halotti szag. Mit törődnek a multtal, amikor a jelenben annyira sýnylódik az emberiség, amikor a föld nagy betegház, amelyben nem lehet tudni, hogy az elájult nemzetek ezen vagy a más világon ébrednek-e föl. Az ég megszán nagy fájdalmunkban. Orvost küld hozzánk: a *jövendőt*. Ezt kell megénekelni, csak ő érdemel meg minden dalt és könnyűt. Hallgassanak el hát az elkésett dalnokok: ezek az alkony madarai, csalogányok. Már vége felé jár az éjszaka, közeleg a hajnal:

Most a világnak
Nem csalogányok,
Hanem pacsirták kellenek.

(*Csalogányok és pacsirták.*)

Petőfi intuitív történetfilozófiája azért csüng oly hévvel a jövőn, azért küzd a korhadt mult és elfajult jelen ellen, mert ösztönszerűen érzi a nemzet közeli viharos sorsfordulását. Ebben is egy Széchenyivel. Csakhogy Széchenyi retteg a mindent felforgató fürgetegtől, Petőfi ellenben boldogan várja, hogy a társadalom újjászülessék s valóra váljék végső 'boldogsága'. Túlozza a multa s a közeljövőre nézve történeti pesszimizmusát, hogy ellentétképpen annál ragyogóbban festhesse meg a messzi 'boldog' jövőt. Mi az emberiség története? — kérdi. Vértölgym! — feleli. Ez a hajdannak ködbevesző sziklaiból ered ki s egyhosszában szakadatlanul folyik korunkig. A vérnek ez a hosszú folyója most sem szakad meg: nemsokára a vértengerbe akar ömölni. A költő rettenetes napokat lát közeledni: most csak vihar előtti csend van. A mélytitkú jövő fátyolán át nézve, eliszonyodik. Nemsokára

— e sorokat 1847. áprilisában írja — a háború istene újra fölveszi páncélját, lóra ül s végigszárguld messze a világon : a népeket döntő riadalom hívja ki. A próféta síri hangján szóló Petőfi a népeket két nemzetbe látja tömörülni : a jók és a gonoszak nemzetébe. Most végre vértenger árán a jók győznek, akik eddig mindig csak vesztek :

Ez lesz az ítélet,

Melyet ígért isten, próféták ajkai által.

Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet,

Az örök üdvesség ; s érette a mennybe röpülünk

Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.

(Az ítélet.)

Petőfi, mint mindig, most is az emberi lét és történet végső megoldását az istenségnek tulajdonítja : mind az egyes embernek, mind a nemzeteknek és az egész emberiségnek történeti sorsa az Istentől függ. Ezt a theocentrikus történeti felfogását erősen igazságérző lelkében az erkölcsi világrend eszméje táplálja : az igazságnak diadalmaskodnia kell, ennek pedig legfőbb biztosítója csak Isten lehet. Az egész történet a Jó és a Gonosz egymással való küzdelme, aminek az utolsó ítélet vet véget. Ezt a gondolatot Szent Ágoston építette ki a világtörténet hatalmas metafizikai drámájává : az emberiség története nem véletlenül alakul, hanem a létnek és törtéetésnek Istentől meghatározott törvényei alapján, azaz egy nagy *világterv* szerint, amely mind az égi, mind a földi birodalom sorsát irányítja s ezeknek a történetben váltakozó harcait és ellentéteit meghatározza. Úgy jó létre a történet az ellentétek viszályában, mint valami szép költemény, csak-hogy nem szavakból, hanem eseményekből szöve. Ennek a költeménynek strófái az évszázadok.

Szent Ágostonnak ezt a történetelméletét alakítja át a XIX. századeleji német idealizmus : a világon kívüli Istent magába a világba helyezi, immanens világszellemmé formálja. Hegel történet-metafizikája a történetben egy világterv megvalósulását, az istenségnek magának megnyilvánulását látja : a történet voltakép theodicaea. A történeti fejlődés célja a *szabadság*. Ez pedig csak az észszerű államban fejlődhetik

ki. E fejlődés kormányzó hatalma a *világszellem*, eszközei pedig a népszellemek s a nagy emberek. Valamennyi nép az egyetemes világszellem egy-egy megnyilvánulása. Egy-egy nép csak addig él a történet színpadán, amíg saját szerű hivatását teljesíti, aztán szétmállik és elenyészik. *Weltgeschichte ist Weltgericht!* Amint az egyes nemzetek, a nagy emberek, a hősök is, mint a történet cselekvő alanyai, az isteni világtervnek, az isteni eszmének csupán eszközei.

Meglepő, hogy a németek legelvontabb filozófusának, Hegelnek ezek az alapeszméi maradék nélkül megtalálhatók Petőfinek, a legszemléletesebb magyar költőnek történetfilozófiai elmékedéseiben, csak hogy poétikus ruhába öltöztetve. A XIX. század negyvenes éveiben Hegel történetfilozófiája már szétterjedt Európában: a szellemi átszivárgás eljutott Petőfigig is. Hegel szellemi sugaraival az ő lelkét is érték. Ő is hisz a történet isteni *világtervében*, amely végül is biztosítja a jók győzelmét. Ő is az egész történeti fejlődés lényegét a *szabadság* megvalósulásában látja. Hegel szerint az állam az «öntudatossá vált erkölcsi szubsztancia», Petőfi szerint a «tisza erkölcs» megvalósulása: «Nem a széttört korona, — mondja naplójában (1848. ápr. 19.) — hanem a megvesztegethetetlen jellem, szilárd becsületesség a *res publica* alapja». A történeti fejlődés fokozatosan valósítja meg az államban a szabadságot. Petőfi ilyen felsőbb fokozatnak tekinti a monarchiával szemben a köztársaságot. Ezt is a történet isteni világtervéhez tartozónak érzi: «Republicanus vagyok vallásosságból is. A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a *világszellem* fejlődését, haladását, s ez isten-tagadás. Én ellenben hiszem, hogy *fokként fejlődik a világszellem*, látom, miképp fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság». (U. o.) Hegel szelleméből sarjadt ki a «történeti eszméknek», mint a történetet mozgató hatalmaknak elmélete: Petőfi történetlátása már ezzel a «történeti eszmetannal» dolgozik: «Ha valamely eszme világszerűvé lesz, — írja — előbb lehet a világot magát megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani». (Hírlapi cikk. 1848. május 27.)

A hegelianus történetfilozófiával egészen összhangban van Petőfinek a nemzetek világtörténeti hivatásáról és érdekességéről való gondolata is. Ezért kérdi aggódva :

A jövődö mit találna,
Ki neki arról beszélne,
Hogy itt hajdan magyar éle?
S a világtörténet könyve?
Ott sem lennénk följegyezve!
És ha lennénk, jaj mi nekünk!

(A magyar nemzet...)

Akinek szívét összeszorítja a kérdőjel kígyója : teljesítette-e a magyarság a Duna-Tisza táján történeti világhivatását? érdemesnek bizonyult-e erre? nem törli-e ki a Történet gényusza az élő nemzetek sorából? — az a hegeli *Weltgeschichte ist Weltgericht*, az utolsó ítélet rémes harmonáját hallja. Petőfinek nemzetét oly izzón szerető lelke nagy történeti missziót szeretne népe számára a világszellemtől: népét e küldetés tudatára szeretné ébreszteni.

Petőfi nemcsak az egyes nemzetek, hanem az egyes nagy emberek, a hősök küzdelmes életét is a történet nagy isteni világtervébe illeszti, a világszellem fejlődési menetébe szövi be, a fejlődés eszközének tartja. Az emberiség lelkét a hosszú evolúció folyamán, mint a szőlőszemet, a napsugarak érlelik :

Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem.

(Az apostol.)

Ilyennek tartja magát is az önérzetes Petőfi: érzi történeti hivatását, érzi, hogy a magyarság és az emberiség fejlődésének nem jelentéktelen eszköze. Történeti tudatossággal ajánlja fel önfeláldozó szelleme a maga munkáját, szenvedését, sőt életét a szabadság, a haladás, a nemzet és az emberiség boldogsága eszméjéért. Történeti megváltó küldetése tudatában bántja a gondolat, hogy ágyban, párnák közt haljon meg, lassan hervadjon el, mint a virág, lassan fogyjon el, mint az égő gyertyaszál. Az ő halála csak a fáé lehet, melyet a szélvész csavar ki tövestül, vagy a kőszirté,

melyet a hegyről a völgybe eget-földet rázó mennydörgés dönt le. Miért? Mert ő a legnagyobb eszméért: a *világszabadságért*, az egész emberiségért fog meghalni, amikor az elnyomott nemzetek jármukat lerázva, pirosló arccal s piros zászlókkal egyszerre küzdenek szabadságukért. Ez a szabadság a világ szabadsága lesz, a rabságban görnyedő s ezért egymással szolidáris nemzeteké, köztük a magyaré is, amelynek ebben a küzdelemben a világsszellem különös történeti szerepet juttat. (*Egy gondolat bánt engemet...*)

Volt Petőfi lelki fejlődésének olyan korszaka, amelyben a maga nyomorúságában és fájdalomban az egész emberiség boldogtalanságát pillantotta meg. Ez az érzelmi pesszimizmus a boldogság legfőbb értékmérője szerint az egész emberiség életét és történetét is véges-végig csak a szenvedések szakadatlan láncolatának bélyegezte. Ebből a komor felfogásból kigyógyította a szerelem boldogsága, másrészt — társadalmi vonatkozásban — a francia forradalmi eszmének az emberiség eljövendő boldogságáról szőtt optimista ábrándja.

De Petőfi pesszimista korszakában az emberiséget nemcsak boldogtalannak, örökké fájdalomtól marcangoltnak látta, hanem gonosznak is: bűneivel szemben elenyészőek erényei, sőt a történeti fejlődés folyamán amazok egyre növekednek, emezek pedig, mennél tovább távolodunk az ősi természetes állapot ártatlanságától, egyre csökkennek. Az emberiséget a teljes anarchiától csak a félelem tartja vissza:

Nem süllyed az emberiség!
 Ilyen gonosz vala rég,
 Ilyen gonosz már kezdet óta...
 Hisz különben nem kellett volna
 Százféle mesét,
 Eget, isteneket,
 Pokolt és ördögöket
 Gondolni ki, hogy zaboláztassék.

(*Nem süllyed az emberiség...*)

A *Felhők* sötét hangulatában azt is kérdi:

Ki fogja vajon megfejteni

E rejtélyt:

Az emberiségnek könnyei

Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?

(*Ki fogja vajon megfejteni...*)

Petőfi tehát az érzelmi pesszimizmus boldogtalanság-elméletét még tetézi az *erkölcsi pesszimizmus* gonoszság-elméletével. Ennek az lenne természetes történetfilozófiai következménye, hogy mivel az emberiség velejében romlott s a történet folyamán nincs remény megjavulására, az életre értelmetlen emberiségnek szörnyű végítéletben dicstelenül el kell pusztulnia. Petőfi, épp úgy, mint Madách *Az ember tragédiájában*, közel is áll ennek a pesszimista következménynek levonásához, de ezt már csak *Az örült* ajkára meri adni:

Ha megérik a gyümölcs: lehull fájáról.

Érett gyümölcs vagy, föld, lehullanod kell.

Még várok holnapig;

Ha holnap sem lesz a végítélet:

Beások a föld közepéig,

Lőport viszek le,

És a világot a

Levegőbe röpittem... hahaha!

A később lehiggadó Petőfi mégis hisz az emberiség erkölcsi-társadalmi evolúciójában, tökéletesedésében (a francia felvilágosodás egyik alapeszméje a *perfectibilité*), a világ-szellem lassú kibontakozásában, a történet haladó menetében, amelynek végén «a menny leszáll a földre»: mindenütt egyenlőség és szabadság, most már 'világszabadság' uralkodik. Nem rendíti meg ebben a hitében a nép megbízhatatlanságáról, könnyű befolyásolhatóságáról és jogokra való éretlenségéről tett tapasztalata sem, melynek a szabadszállási képviselőválasztáson szomorú részese volt. Egy pillanatra kiábrándul a népből, de aztán tovább küzdeni akar érte, mert a jövőben hibáitól meg fog tisztulni:

«Ez hát a nép!» kiálta föl,

«Ez hát a nép, amelyet én imádok,

Amelyért élek s halni akarok!
 Ilyen volt ezredév előtt . . .
 De semmi, semmi, ezredév után
 Majd nem lesz ilyen ; még most gyermek ő, kit
 El lehet könnyen bolondítani.
 Majd meg fog érni, férfi lesz belőle,
 S épen mert gyermek, gyámolítani kell . . .
 Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt,
 S ha eddig küzdtem érte, ezután
 Kettős erővel fogok küzdeni!» (Az apostol.)

A demokratikus társadalmi fejlődés vége Petőfi hite szerint az egyetemes szabadság és boldogság. Az emberi történet nagy drámájának értelme feltárul előtte : a történetet jó és rossz oldalával együtt *isteni világtervnek* nézi, amely fokozatosan bontakozik ki. A világtörténet s vele nemzetének története is : *theodicaea*. Amikor nem hitt abban, hogy a világ fölött egy szellemi hatalom uralkodik, amely értékeinknek legfőbb szankciója, akkor történeti pesszimista volt, mert valóban az e világi élet, a siralmak völgye, sohasem volt és lesz a merő boldogság termőföldje. De amikor újra hinni kezdett abban, hogy az emberiség életének van célja és benső értelme, amelyet az isteni hatalom, a «világ-szellem» tűzött ki, akkor egyszerre a történet tovamorajló árjából kihallotta az örök értékek szavát is, amelyeket az emberiség küzdelmes munkájával fokozatosan ugyan, de mégis sok évezred alatt megközelít : optimista történet-filozófussá emelkedett s epedve várta a történet «nagy szüretét».

VII.

Metafizikai pesszimizmus.

Petőfi és a determinizmus. — Petőfi és a természet. — Petőfi időtudata. — Petőfi és a bergsoni *durée*. — A jövő, mint az optimizmus forrása. — Petőfi és a mulandóság érzése.

A *metafizikai pesszimizmus* fölveti a kérdést: mi a mindenség és az egyén viszonya? Komor válasza: az egyén a kozmossszal szemben parányi semmiség, amelynek sorsát minden ízében eleve az okság kérlelhetetlen vak szükségképisége határozza meg. Az ember élete mindenestül a feltételeknek szükségképi terméke. Az csak csaló látszat, mintha az ember bármikép is bele tudna nyúlni az események kényszerű láncolatába. A merő determinisztikus felfogásnak csak elméleti pesszimizmus lehet logikus következménye: az embernek nincs sajátos hangja a világ szimfóniájában, létezése eleve tragikus.

Petőfi a legtávolabb áll attól, hogy ilyen értelemben pesszimista legyen. Lehetett volna-e komolyan metafizikai pesszimista az olyan hatalmas, folyton cselekvésre szomjas individuum, mint Petőfi, akinek öntudata a csillagokat verdesi? aki a társadalom rendjét többől akarja megváltoztatni? aki örökösen reformlázban izzik? Önlétét igen jelentősnek érzi, aki szándékosan bele tud nyúlni a történet folyásába, s nemcsak a költészetben indít meg önerejéből új irányt, hanem a politikát is ki akarja forgatni sarkaiból. Ilyen magát új ok-sorok eredeti megindítójának hívó ember lehetett volna-e determinista s így pesszimista? Eszményhívó lelke a legszilárdabban hisz a világnak akarattal való megváltoztatásában, a szabadság és egyenlőség, a demokrácia és az erkölcs végső diadalában, amelyet az emberi akarat küz-

delme, akadályokat elhárító ereje valósít meg. Korlátlan művészeti és politikai individualizmusa, önlényének minden téren szabad kifejtése, egész személyiségének viharosan expanzív ereje szöges ellentétben van a metafizikai sötétlátással.

A természetet, a világmindenséget nem érzi valami lekötő, egyéniségét eleve gúzsbakötő erőhálózatnak, hanem ellenkezőleg, benső lelki kapcsolatot tart vele. Alig van a világirodalomban költő, aki a természetet jobban szeretné, szemléletesebben s nagyobb megelevenítő erővel nézné, jobban beléolvadna s vele inkább eggyé válnék, mint Petőfi. «A természettel mulattam, — írja útirajzában (1847. júl. 8.) — az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást, és azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását s a fergeteg üvöltését . . . megtanított rá a világ misztériumainak grammatikája, a költészet. Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába.» Ez a természettel való bensőséges együttérzés a kulcsa a természet tüneményeit oly csodálatos plaszticitással megelevenítő erejének, utánozhatatlan alföldi tájképeinek, metaforái kiapadhatatlan gazdagságának. A természet meglelkesítve él körülötte : a holt tárgyak is rögtön életre kapnak, ha szeme rájuk fordul. A természetnek legmélyebb lírikusa.

Fejlődésének abban az epizódszerű szakaszában, amikor a nyomorúság s az emberekben való keserű csalódása a peszsimizmusba hajtják, zord hangulatát belevetíti a természetbe is : a napsütéses, rügyfakasztó, madárdalozó vidám természet egyszerre csak komor ábrázatot ölt. A költő régebben azt hitte, hogy csak az emberek közt van irigység és kajánság ; most azt látja, hogy sem égen, sem földön nincs béke, hanem csak örökös harc van, mert itt is mindenki uralkodni akar. A nap és az éj háborút viselnek : a hajnal és az alkony a harcuk közben elfolyt vér. A hold is zsarnok király : jobbágjai

a csillagok. De ha ezek közül valamelyik jobban tündöklük, a zsarnok hold mindjárt száműzi : minden éjjel hull alá néhány. (*Azt hívém, hogy . . .*) A költő kíváncsi a föld sorsára : végül megfagy-e, vagy elég? Bizonyára megfagy : «Megfagyasztják a jéghideg szívek, Amelyek benne s bele fekszenek». (*Mivé lesz a föld?*)

Petőfi legsötétebb hangulatát is csak a természet tudja megnyihíteni, sőt szétfoszlatni. Itt szeretné hagyni a fényes világot, szeretne rengetegbe menni, ahol senki sincs. Ott a lombok suttogását, a patak zúgását, a madarak énekét hallaná, a felhők vándorseregét, a nap keltét és lementét nézné, míg végre . . . maga is lemenne. (*Szeretném itt hagyni . . .*) A költő életútságának pesszimista hangulata milyen finomsággal keresi ki a természet melancholikus képeit, amelyekben csendes megnyugvást talál! Különösen vonzódik a felhőkhöz, az ég tarka vándoraihoz, lelkének rokonaihoz, mert mindig új és új alakot váltanak s mégis a régiek maradnak, akárcsak a költő. Nekik is vannak, mint a költő szemének, könnyei és villámai (*A felhők*). Maga is megsokallja, hogy a természet jelenségeiben unostig csak a maga fájdalma szimbolumait látja, amikor a természet vidám s az embernek is vígságot kell tanulnia tőle :

Vidám vagy, oh természet!
El is csodálkozál,
Midőn körödbe léptem,
Hogy oly mogorva képem,
Hogy rajta oly köd áll.

(*Elhagytam én a várost . . .*)

Azért megy ki a városból a természetbe, hogy szíve gyászruháját levesse, a természet elűzze arcáról a ködöt s szívének sebeit szép harmatos fűvel s lágy rózsalevéllal bekösse.

A természet Petőfi lelki bajainak nagy orvosa. Ezt maga vallja kedves humorral *Várady Antal*hoz írt költői levelében :

S te rám sem ismersz, úgy megváltozám ;
A szép természet megváltoztatott,
Beteg kedélyek e hű orvosa ;
Beteg valék én ott ti nálatok,

A pesti utcák holthideg kövén,
 Hosszú, sötét árnyként vonult utánam
 A csüggedés, az életunalom.
 Ujjá születtem!... a falusi lég, a
 Sötét erdőnek zúgó lombjai,
 Lombok felett a csattogó madár,
 A fák alatt a hallgatag virágok
 Föléleszték elájtult lelkemet;
 Nem gyűlölöm, mint eddig, a világot;
 Már csak haragszom rája, csak haragszom...
 Hogy olyan gyáva, hogy föl nem kiált
 Elzárt, elorzott boldogságáért...

Hogyne gyógyította volna ki a természet életúnt pesszimizmusából Petőfit, aki a természetet pompás színpadnak nézi, amelyen a madarak, e bájos énekesnők operát játszanak, a primadonna köztük a kis fülemile. Minden bokor megannyi páholy, amelyben ifjú ibolyák ülnek s mint figyelmes hölgyek, hallgatják a primadonna csattogó dalát. Minden itt csupa fül és szem: «a kösziklák, e vén kritikuskok, maradnak csak kopáran, hidegen». (*Ki a szabadba!*)

Petőfinél a metafizikai pesszimizmusnak egyik finom árnyalata fiatal korától kezdve mégis végigkísérhető: ezt az idő kategóriájához való viszonyában éli meg. Az idő visszahozhatatlanságának, a mulandóságnak melancholikus gondolatát merengő, elmélyedő hajlama mindig, még a jelen szerelmi boldogságának tetőpontján is, táplálta. Az élmények rendjének formája, a lét időbeli oldala iránt különös fogékonyság lakozott lelkében. A mulandóság élményének páratlanul mély lírikusa.

Két lélek élt benne: az egyik a magányba vonuló, bölcsekedő, az élet célját fürkésző, az én és a világ elvi oldalába mélyülő lélek; a másik az aktív, folyton hatást kifejtő, mozgalmas, az események lomha folyását megváltoztatni akaró lélek. Az előbbi a mindenneknek keletkezésén, fejlődésén és elmúlásán merengő, az utóbbi a jövőbe feszülő, célok kitűzésével és ezek megvalósítására irányuló munkával a jövőt formálni iparkodó szellem. Hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban nála; de éppen ez a nyitja élményei s ezeken keresz-

tül lírája csodás változatosságának. A multon épp oly bensőséggel tud csüngni, mint amilyen odaadással tudja megőrgzíteni a jelent, amelyben lélezkzik s amelynek vonalát száguldó fantáziája gyakran a próféták erejével ki tudja húzni a jövőbe. Mindhármát pedig: multat, jelent s jövőt az örökkévalóság szintézisébe tudja olvasztani.

Mint lírikus, az időt élményeihez viszonyítva mindig szubjektíve fogja fel. Csak ritkán mártja bele az objektív, embertől független örökkévalóságba. «Az idő áll, — mondja *A hóhér kötelében* — de mi megyünk ... hátrafelé, mint a rák; azért észre sem vesszük, mikor egyszer hanyattesünk, bele a gödörbe, melynek neve sír, és ekkor mi is része leszünk a sohasem mozduló örökkévalóságnak». Ezzel a folyton álló, egyforma objektív idővel szemben a mi élményeinkkel kitöltött szubjektív időben «a földön minden mindegyre változik» (*Változás*). Annyira változik, hogy bár a mult és a jelen testvérek, egymást alig ismerik meg lelkünkben: egymás folytatásai az időben, mégis merőben mások. A költő például egykor tenyerén hordta szívét, csordultig tele volt barátsággal: most, ha kéri, sem adja oda szívét. Valamikor könnyen platonai szerelemre gyúlt, minden lányban a mennyország angyalát látta; most úgy érzi, hogy inkább ördög, mint angyal a lány. Régen a világ gonoszsága miatt a sírba vágyott; most éppen, mert a világ bántja, dacosan élni kíván. Híg, engedelkeny, egy újjal is átszúrható agyag volt egykor; most márvány: ha rálőnek, visszapattan róla a golyó. Élményeink az idő függvényei: tartalmuk az időben, minőségben folyton változik:

Fehér bor, szőke lány, fényes nap

Hatottak egykor lelkemig;

Vörös bor, barna lyány, sötét éj,

Kedvem most bennetek telik!

(*Változás.*)

Az élménynek az idővel való folytonos változását plasztikusan világítja meg két költeménye. A *Felhők* pesszimista korszakában a mult szép kék erdőséggel s a jövő szép zöld vetésével szembeszegezi az örökkéartó jelent, ezt a pusztavadont, amelyben csüggetegen vándorol. A mult, bár messzi

van már, mégsem hagyja el; a jövőt, bár mindig közel van, nem éri el. (*Mögöttem a mult...*) De amikor Júliával boldog, egyszerre csak a jelent szereti és dicsőíti, csak a jelennel akar töltekezni a lelke. Most egyszerre száműzni akarja lelkéből a jövőt és a multat, a reményt és az emlékezetet. Tolvajoknak kiáltja ki őket, akik incselkednek vele, s míg ő jobbra vagy balra néz, hirtelen ellopják a szép virágot, melyet a jelen tesz eléje. Ezért elhessegeti magától a jövőt és a multat s a jelent futásában meg akarja állítani, hogy tovább élvezhesse:

Te állj, te állj előttem,
Barátságos jelen,
Jó ízűen merengek
Mosolygó képeden.

(*Hideg, hideg van ott kinn...*)

Az időtartam, amelyet a költő közvetlenül megél, továbbtűnő élményminőségeinek egymásutánja, a lelkében lefolyó minőségváltozásoknak a jelenbe haladó felgöngyölődése, a multnak a jelenen át a jövőbe való folytonos tovaszűrődése. Ha a tartam nincs kitöltve minőségileg változatos élményekkel, akkor «az idő lassan jár», unatkozunk. Ha sok kellemes tónusú élményváltozás iramodik benne, akkor az idő hirtelen szalad. A tartam természete, lassú vagy gyors menete első sorban az élmények érzelmi koefficiensétől függ. Petőfi már a bergsoni *duréennek* mély lélekbúvára és költője. Az időt mint megvénhedt, béalábú, mankóját vesztett koldust aposztrofálja, akihez képest az Alföld fertőiben megakadt terhes szekér, vagy a vitorlátlan hajó a tengeren igen gyorsjáratú eszközök. De hogyan tud futni a vén idő, ez a rosszlelkű hatalom, amikor a költő nem akarja, mert vele van szeretője! Ilyenkor az idő megifjodik, vén bőrét leveti, kőszvényes lábait sasszárnyakkal cseréli föl, hogy gyorsan messze szálljon az élet örömeivel:

Mostan röpülj idő,
Mig távol kedvesem;
Midőn együtt leszünk,
Midőn őt ölelem:
Nem bánom én, ha mindenik
Órád eltart egy századig.

(*Az időhöz.*)

*durée
prolongée
éternité*

Az idő heterogén minőségi folytonosságából azonban Petőfit általában jobban érdekli a jövő és a múlt, mint a jelen. Az utóbbit, mint a múlt és a jövő kötőjelét, csak itt-ott dicsőíti kedves és naív hédonizmusa.

ne a jelen
jövő

A *jövőről* idealista lelke leggyakrabban mint a mostan hiányzó boldogságélmények beteljesedéséről ábrándozik. Először is jómagára nézve: szilárdan meg van győződve költői dicsőségének jövőendő tartós nagyságáról: «Költő-fiad neve örökre él» — mondja édesanyjának. «De már rég meg van mondva, hogy én középserű ember nem leszek: aut Caesar, aut nihil» — írja tizenkilenc éves korában Szeberényi barátjának (1842. nov. 2.). Miképpen terjedt be jelen én-je a múltból a jövőbe, megható pszichológiával jellemzi: «Mikor még nyomva sem láttam nevemet, csak magamnak firkáltam; mikor még statista voltam a pesti színháznál s hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat, s a színészek parancsára kocsmába szaladtam serért, borért, tormás kolbászáért stb.; mikor még strázsáltam vagy főztem a kukoricagombócokat közlegény társaim számára s mosogattam a vasedényt oly téli hidegben, hogy a mosogató-ruha ujjaimhoz fagyott, s mikor a káplár „menjen kend!”-je lehajtott a havat kihordani a kaszányaudvarból: mindenkor már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog, s mi meg is történt. Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán, hol — mint Manx báró — az egyik oldalmat alámtettem derékaljnak s a másikkal betakaróztam, megálmodtam itt, hogy nevet szerzek két országban, melyet az egész világ kritikusaiknak ordító csordája sem lesz képes megsemmisíteni. És álom teljesen lassanként . . . nem, sőt hamarabb, gyorsabban, mint gondoltam» (*Útijegyzetek*). De aztán jövőjét mint a csalódás várakozásélményét fogja fel: «Neked — így incselkedik finom humora Orlai Petrics Somával (1846. dec. 26) — nem mondom, hogy ne lenne szép életed egykor; de nekem? soha! Az alföld pusztáin barangol képzeletem, és nézi a délibábokat és reményeimet. Egyik oly kézzelfogható, mint másik». Mulatság közben is, mikor legvígabb a jelen, a jövőbe ragadják gondolatai. Mert a jövő kegyetlen szélvész, mely szerteszét szór bennünket, hogy soha többé nem látjuk egymást. Az élet

időtartama rövid : akkor lenne jövőnknek értelme, ha végtelen lenne :

Igen, halljuk! majd elbeszéli a hír :

Ez és ez és ez nyugszik ... oda lenn ...

Haszontalan história az élet!

Miért is van, vagy miért nem végtelen?

(Mulatság közben.)

Kritikusainak ádáz támadásai elől az Időhöz fut segítségért : tőle várja alkotásai értékének védelmét. A jövő igazságos bíró : a jelen felfújt nagyságait eltiporja :

Idő, hű gyámolóm! benned megbízhatom,

Ha úton-útfelen

Sárral dobáltatom ...

Ha senki nem lesz is, leszesz te majd velem ;

Amelyet a szennyes világ dobott rám,

Megtisztítod te majd a sártul orcám!

(Gyalázatos világ !)

Az időnek értékeket megrostáló bírói funkciója mindenki fölött ítél. Ledönti a fejedelmek magas emlékoszlopát is, mely nagyságukat hirdette. Miért?

Mert hazugsággal volt tele.

Az idő igaz,

S eldönti, ami nem az.

(Voltak fejedelmek ...)

A jövővel szemben táplált optimizmusa még csak fokozódik, mihelyt nem a maga, hanem az emberi társadalom jövőendő képe lebeg előtte. A szabadság és egyenlőség eszményeiért küzdő lelke az egyetemes jövőendő boldogságról, a világszabadság örök uralmáról ábrándozik.

A *mulandóság* szomorú gondolata Petőfinek egyik fő lírai ingere : az időnek mindent megemészítő hatalmán fiatal korától sokszor mereng. Az idő folyásával szemben tanúsított féltisztelete minden esztendő utolsó napján a tovatűnt évtől való búcsúra készíti. Elmélkedő természete ilyenkor összegezeti vele azokat az élményváltozásokat, amelyek az év tartamát kitöltötték. Melancholiával zárja le rendszerint az évet :

Egy esztendő a másik sírját ássa,
 Gyilkolják egymást, mint az emberek.
 Idő, szárnyadnak még egy csattanása,
 S a jelen év is a sírban szendereg.
 Oltsd el, haldokló, hervadt ajakadnak
 Lélekzetével életmécsedet,
 Nem foglak odaírni tégedet,
 Hol boldog évim följegyezve vannak.

(Bácsú 1844-től.)

Herakleitos bölcsesége: „minden változik és semmi sem marad meg” állandóan rágódik rajta s termékeny költői ihlet anyaga számára. A romok gyermekkora óta érdeklik mint az idő hatalmának, az elmúlásnak szomorú szimbolumai. Ebben komoly szerepe van a fiatal korában uralkodó történeti romantikának, mely a hajdan emlékeibe szeret temetkezni. «Dehogy mulasztanám el — írja úti jegyzetében, amikor Sáros várának romját, Rákóczi egykori fészket meglátja — valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejtethem. Oly jól esik ott színom a dicső lovagkor levegőjét, melyben születnem kellett volna igazság szerint». Amikor Salgó várát megpillantja, lelkét komoly merengés fogja el, mert

A századoknak döntő lábai
 Elgázolák rég e vár tornyait.

(Salgó.)

Megilletődve szemléli a szalontai csonka tornyot. Valamikor milyen kevélyen néztek le falai a rónaságra, milyen harcias élet pezsgett közöttük, s most a torony idétlén rossz, morgva váz, falai között senki sem tanyáz,

Csak a holt század fekszik odabent,
 Szemfődele a hosszú, méla csend.

(A csonka torony.)

Az idő pusztító erejétől megindított elégiai hangulata csodálatos szerves egységbe olvasztja a múlt életét s a jelen tájrajzát, a mulandóságnak gondolatát s a pusztának örök szépségét. Az időnek mindegy, hogy várnak vagy csárdának falára lép: neki semmi sem alacsony, semmi sem magas, érintésére minden omlik, ha kő, ha vas. A csárda fejről a

szél leütötte a kalapot, a födelet : s most hajdonfővel beszél urával, az idővel. Egy sas a kútgém hegyén

Fönn ül és merően maga elé bámul,
Mintha gondolkodnék a mulandóságról.

(A csárda romjai.)

A sas a költő nevében gondolkodik az időnek mindent hervasztó-emésztő munkájáról. A mulandóság az élet misztikus hatalma, a királyok királya, kinek palotája az egész világ. Sétál föl és le benne s ahová lép, ahová hág, minden elpusztul:

... körüle fekszenek
Szétszórva: eltört koronák,
Hervadt virágok, megrepedt szivek. (Mulandóság.)

Nem véletlen, hogy már egészen ifjú korában Petőfi lefordítja Schiller elégiáját (*Ifjú a pataknál*): vonzódott hozzá, mert eszméletének korai ébredésével már együttjárt fejlett időtudata, az ifjúság és élet gyors eliramlásának s visszahozhatatlanságának, az idő irreverzibilitásának mély és élénk élménye. A forrás mellett ülő gyermek virágkoszorúit a habok sorban elragadják:

Éltem így röpül, miként a
Forrás fáradatlanul,
S mint a koszorúk, sietve
Ifjúságom elvirul.

S minduntalan felbukkan Petőfi lelkében az ifjúság gyors tovatűnésének, az életerő hervadásának, a visszafejlődésnek, a fokozatos emberi elmúlásnak fájdalma. Szinte alig lenne érthető a vitalitástól annyira feszülő ifjúnál ez a természetellenes szomorúság, ha nem tudnók, mennyi szenvedés bénította erejét. Túlzott aggodalommal, az idő emésztő hatalmától rettegő pesszimizmusnak benső nyugtalanságával figyelí önmagát: hogyan merevednek ráncok arcára, hogyan kezdenek őszülni hajszálai. A földműves — mondja — földét fölshántja, aztán beboronálja, de az idő, bár képünket felshántja, soha többé be nem boronálja (*Földét a földműves...*). Hajának most még barna fűrtjét le akarja vágni, hogy ha

majd elmúlik ifjúsága és megőszül, a falra függeszse tükör helyett. Így csalja majd meg szemét, elhitetve vele, hogy még fiatal. De attól tart, hogy a szív halkabb dobogása mégis csak figyelmeztetni fogja, hogy az idő eljárt fölötté (*Hajamnak egy fűrtjét levágom . . .*). Az emberi életerő, szépség és hiúság elmúlását kedves kötekedő humorral, majd komoly írai megindultsággal szemlélteti a *Sári néni* korhadtt alakján. A vénségnek, az enyészetnek tragikumát nagyszerű pszichológiai művészettel életi meg velünk ebben a genre-képben.

De ha minden mulandó s ha az emberi élet oly szempillantásnyi rövid, hogy az Időnek egyik kezében bölcsőnk pólyája van és másik kezében máris koporsónk szemfődele: akkor a világot fitymáló kevély ember miben kevélykedhetik? Meghódít talán népeket, országokat? De hódítani csak gyávákat lehet s az ilyenek fölött való uralkodás nem dicsőség, hanem szegény. Ha az ember nagy névre, dicsőségre tesz is szert, ez vele hal meg vagy legfőlőbb pár kis századig él s aztán szertefoszlik, mert hisz a nép is elvesz, amelyhez az egyén is tartozik. Az ország, amelyben a nemzet most él, egykor tenger volt s újra az lehet, a föld maga is a semmiségbe oszlik el: «Kevély ember, miben kevélykedel?» (*Az ember.*) S ezt a csüggedt, a *vanitatum vanitas* lemondó hangulatát árasztó költeményt, amely az emberi életnek és alkotásnak semmiségén töpreng, a költő Koltón, boldogságának zenitjén, mézesheteiben írja! A mulandóság gyötrő gondolata, meringő hajlamának veleszületett tartozéka, amely minden-hová kíséri.

A mulékonyság tragikus érzése még mámoros szerelmi boldogságát is kikezdi *Szeptember végén*: attól fél, hogy amint elhull a virág, eliramlik az ő élete is s akkor felesége szerelme más ifjú felé fordul, könnyedén el fogja felejteni hűséges urát, aki még a sírból is feljő a fejfájára akasztott özvegyi fátylólért, hogy letörölje vele könnyeit s bekötözze sebeit. Amikor a leghevesebben szereti feleségét, a mulandóságnak örökké kísértő gondolatát az ősz hervatag hangulatában félt nyugtalanság-gal Júlia szerelmére is kiterjeszti.

Eltűnt immár ábrándos eszményképeket szövögető ifjúkora, amelyben a tejúton is túlröpülve, szép tündérvilágot

épített magának. Az ifjúság álmai elmúltak: a komoly férfikor prózai élete megindult, a költő mennyből a földre szállott. Elhessegetni próbálja szemének ifjúságát sirató könnyeit. S a multon mélázó pesszimizmusát egyszerre fölváltja a józan földi optimizmus reális életbölcseége:

S ha nem is oly szép ez (a föld), mint szeretnők,
Nincs is oly rút, mint az ifjú véli. . .
Nincs itt angyal, ámde nincs is ördög,
S ha van itt tél, van kikelet is. *(Menny és föld.)*

Az idő futásának, a gyors enyészetnek melancholikus ihlete mégis minduntalan megriasztja: fájdalmasan érzi szerelmi boldogságának mulandóságát is a hidegen nyugodt örökkévalósággal szemben. Az időtartam változatos élményeit ellentétbe állítja, összesűrítve hirtelen átpillantja, s ezzel az élet felhőszerűen tovasiető semmiségét plasztikusan szemlélteti. Alig volt reggel, s már este van; alig volt tavasz, s már itt a tél; alig ismerte meg Júliáját, s már régen a felesége; alig hogy apáink térdén játszottunk, s már nagyapáink mellett alszunk:

Csak annyi az élet, mint futó felhőnek
Árnya a folyón, mint tükrön a lehellet.
(Még alig volt reggel . . .)

A mulandóság mélabús titkának legvonzóbb jelképe Petőfi számára az ősz. Ezt

Tudja isten, hogy mi okból
Szeretem? de szeretem.
(Itt van az ősz, itt van újra . . .)

Csodás változatossággal sokszor énekli meg. S minél jobban közeledik fiatal életének annyszor megsejtett vége, annál mélyebb elegikus hangulattal csüng a pusztulás képén, az őszön. Az erdői parkban kiül a domtetőre s csöndes merengéssel hallgatja a lehulló falevelek lágy nesztét. A szelíd nap sugara mosolyogva néz a földre, mint a szerető anya elalvó gyermekére. A természet most téli álomba szenderül. A költő csak ujja hegyével halkan pendíti meg lantját, hogy altató-

dalként zengjen méla, csendes éneke. Mint tó fölött a suttogó szél, vonul el dala. Maga mellé ülteti feleségét, de kéri, hogy szótlan maradjon, nehogy megzavarja a természet álmának csendjét :

Ha megcsókolsz, ajkaimra
Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne keltsük álmából a
Szendergő természetet.

El-elnézi a pusztuló kertet az erdődi vár alatt s a pusztuló várat a kert felett : mindkettőn homályos-szomorún borong az őszi köd és az emlékezet. A mulandóság érzése nagyszerű ellentétre ihleti : a vár elhúnyt vitézek sírja, a kert pedig a költő élő szerelmének bölcsője ; amott a sasok, a Rákócziak tanyáztak, emitt a költő ringatta ölében kedvesét. A dicső vitézség s az édes szerelem így ölelkezett e helyen :

Ma itt vagyok még s holnap távozom,
S tán vissza többé nem is jöhetek.

(Elpusztuló kert ott a vár alatt ...)

A mulandóság nagy lírikusa távozott s nem is jött vissza többé. A következő őszi lombsusogásán már csak a jeltelen sírban merenghetett a föld alatt.

VIII.

Petőfi optimizmusa.

Petőfi lelkének gazdagsága : szélső fokú öröm- és fájdalom-kapacitása. — A pesszimizmus és optimizmus váltakozása. — Kozmikus optimizmus. — A szerelem optimizmusa.

Petőfi oly csodálatosan gazdag lélek, hogy egyéniségének merőben egyoldalú reliefje domborodnék elénk, ha csupán komorhangulatú, a mulandóságon borzongó, az embergyűlölet pesszimizmusába sötétülő verseit vennénk szemügyre. Több ember egyben : hol vidám, pajzán és humoros, hol komoly, gyűlölködő és haragos ; egyszer szelíd báránnyel, máskor haragjában mindent összetörő viharos lélek ; majd finoman gyengéd, majd a gúny ostorát pattogtatja ; most halk bölcselkedő, aztán izgató demagóg ; egyszer az egész emberiséget magához öleli, máskor gyűlölettel taszítja el magától s átkot szór rá. Majd optimista : olyan, mint a gyermek, aki naivan mindennek örülni tud ; majd pesszimista : olyan, mint a csillagász, aki a napon is foltokat keres.

Alapjában egészséges lélek, azonban túlzott érzékenységgel és fájdalom-kapacitással. Ha sok szomorúságot érez is a világban, de átéli örömeit is. Ha sokszor lávaszerűen ontja is magából a pesszimizmus kitöréseit, de lelke ugyancsak az optimizmus derűjében is sütkérezik. Lélekváltozatait maga is, mint nagy önmegfigyelő, jól ismeri. Szellőhöz hasonlítja magát, mely néma nyugalomban úszik a légben s legfeljebb a virágportól terhes kis méh veszi észre, amelyet tenyerére vesz jóindulattal s elősegíti lankadt röptését. Holnap már zúgó-bőgő vihar : szilaj paripáján járja be a tengert, melynek sötétzöld üstökét haragosan rázza s ha hajót talál,

ennek szárnyát, a lobogó vitorlát kitépi s árbocával írja a habokba sorsát, hogy kikötőben nem fog pihenni többé (*A szél*). Petőfi érzelmei, ahogyan maga jellemzi őket, mint a felhők jönnek-mennek, majd fehéren, majd feketén. Honnan jönnek, hová mennek? Maga sem tudja. Hozza s elfújja őket az örök szél: az idő. Egyszer a szerelem fellegetéből hull rá villám, máskor a barátság felhői bocsátanak rá záporosót. Aztán lelke megint olyan, mint a csendes, tiszta ég, míg nem a másik perc fuvalma új felhőt nem borít rá (*Mint a felhők a nyári égen . . .*). Dalai mindig ezeknek a váltakozó, pillanatnyi lelki fodorozódásoknak kifejezései. Hol gondolkodva elmereng a haza s az emberiség sorsán: ekkor dalai ábrándos lelkének holdsugárai. Hol magafeledten a Gondviselésre bízva sorsát: versei könnyelmű lelkének pillangói. Majd szép lány szemébe néz, mint csillag a csendes tó vizébe: költeményei ekkor szerelmes lelkének vadrózsái. Örömében is, keservében is a boros pohárhoz nyúl: énekei ilyenkor mámoros lelke szivárványai. A haza rabbilincseinek csörgését hallja: dalai ekkor bánatos lelkének fellegei. Haragra gerjed, hogy a szolgaság népe még mindig nem tépi szét láncait: versei haragos lelkének villámai (*Dalaim*).

Fájdalom és öröm, harag és szeretet, pesszimizmus és optimizmus gyorsan váltakozik ebben a minden benyomásra azonnal a maximális erővel visszaható lélekben. Feketén is, fehéren is tudja látni a világot. Ha sötétben látja, mindjárt a legfeketébb színben festi; ha meg derülten nézi, rögtön a legvilágosabb színeket alkalmazza. Az eddigiekben főképp sötét tónusú világképe tárult elénk: most hadd áradjanak felénk alapjában egészszéges lelkéből gyakran feltörő optimista életfelfogásának derűs sugarai!

Nyomorúságában és sértődöttségében egy sereg versében kívánja a halált. De amikor ezt betegségében közelegni érzi, egyszerre felbuzog benne az életöröm:

Hiába! bármi a halál,
Az élet nála többet ér.
Van ottan béke — semmi más;
Van itten bú — de vigadás
Kéjében is pezsg ám a vér.

Ha mégis meghalna, barátai ne gyászolják :

Természetünkől ez elűt —
Mert tudjátok, velem együtt,
Ti mind víg ficzkók voltatok. *(Hattyúdalféle.)*

Amikor a *Felhők* pesszimista lélekaszályából kigyógyul, többször elemzi a maga lelkét : miért is komorulhatott el körülötte ennyire a világ? Már azt hitte, hogy sohasem lesz víg napja többé : s most bokáját újra össze- és kalapját félre-csapja. Mi az oka ennek? Az, hogy lelke gyökerében egészséges :

Szivem még ép virág, amelynek
Féreg nem bántja gyökerit ;
Elhervad minden ősszel, ámde
Minden tavasszal kivirít.
(Most kezdem én csak még ismerni ...)

Petőffinek ez az önvallomása meggyőzően igazolja, hogy sokszor szinte visszariasztó érzelmi és erkölcsi pesszimizmusa igazában nem lelke mélyéből fakadt, hanem csak vagy pillanatnyi hangulat viharos terméke, vagy pedig a fájdalommal való kéjelgés költői műfogása.

A sokszor búsongó Petőfi néha maga is meglepődik határtalan jókedvén : dalol, fütyül, összeveri a bokáját, noha nem szól muzsika. Szobája világos, bár nap sohasem süt bele ; cseréppipájának kapadohánya rózsaszínűen füstöl ; szíve szerelemtől háborog, pedig egy lány sem váltott vele szót. S mindez akkor történik vele, amikor zsebének zord egén a pénzfogyatkozás éje ül sötéten. A világ előtte most szép tulipánbokr. Jókedvének csattanó magyarázata :

Kár, hogy addig lesz csak az, mig
Kimegy fejemből a bor. *(Mi lett ?)*

Van neki egy kedves cimborája, aki mindig megvigasztalja, akár nemzetének sorsán töpreng, akár szerelmi bújában epekedik, akár éhezik és didereg. Barátjának mindig van a bút-bajt felejtető szava. Csakhogy ennek a jó fiúnak van egy komor, goromba bátyja, aki öccsét mindig csúfosan fölpofozza s a költőtől kegyetlenül elkergeti. Végre kedves

humorral megvallja Petőfi, ki az a barátja, akinek optimiz-
musa tartja benne a lelket :

Vigasztaló pajtásom a remény,
S komor, goromba bátyja a való. *(Két testvér.)*

Tudatos pajzánsággal játszik a pesszimizmus és opti-
mizmus egyébként komoly világnézeti kérdésével. Meg-
fogadja, hogy nem ír többé víg dalokat. Ismerje meg végre a
világ : eddig álarcot viselt, melyet most ünnepélyesen letép.
Vidám dalait nem lelkéből írta : a kedv, nevetés csak olyan
rajtuk, mint a virág a síron, amelyben férgek rágódnak.
Enyelgő dalokat írt, míg lelke fájdalomban haldokolt. Többé
nem lesz komédiás, aki a közönség előtt víg ábrázatot vág
s a színpalak mögött arcán a kinszenvedés könnyei égnek.
Egyszer csak a költőnek ez a Rigoletto-hangulata feloldó-
dik : az optimizmust hirtelen lelki átriadással mint köteles-
séget magára erőszakolja :

Szenvedjen bár szívem : a vig dalok
Ne szűnjenek meg... hátha általok
Kissé vidítom szomorú hazámat. *(Ismerjetelek meg !)*

Bámulatos finomsággal elemzi bánatát és örömét : nála
mindkettő csak maximális fokban jelentkezhetik. Csak szélső
pesszimista, vagy szélső optimista tud lenni. Nincs olyan bú,
mint az ő búa. Ha ő búsul, keble oroszlánbarlang s szíve
benne bárány : az éhes oroszlánok fogukkal-körmükkel szag-
gatják, vérért isszák, csontját rágják, velejét kiszívják. De
olyan öröm sincs, mint az ő öröme. Ha ő örül, keble édeni
kert s szíve benne rózsza : napsugarakkal, tarka lepkékkel ját-
szik s körülötte csalogány zeng. Egy angyal röpül oda, le-
szakítja a rózsát, csókkal illeti, keblére tűzi — és az égbe
repül vele *(Búm és örömem)*.

A sápadt pesszimizmust a holddal, az éltető optimizmust
a nappal jelképezi. A hold, melyet sokan oly epedve bámul-
nak, a megtestesült sóhaj. Petőfi büszkén vallja, hogy az ő
lelkének megtestesülése a nap. Ő és a nap két hűséges szerető.
S ha sírjába le fogja üldözni a sors, csak azt fogja fájlalni,
hogy szeretőjét, a szép napot, a föld alól nem láthatja. Egy

óra a holtak számára szabad : az éjféli. Az ő koporsója azonban éjféli idején legyen zárva s délben nyíljon meg neki! (*Én és a nap.*)

Optimizmusát nemcsak a nap, hanem a csillagok útján is mintegy kozmikus zománcsal vonja be. Nagy csüggedtsége és világútálata közepett a *Felhők* egyik darabjában (*Már sokszor énekeltem...*) szerelmet vall a csillagoknak, mert ezek sugarai mosolyukkal mindig szebb világba csalogatják :

S oly jól esik nekem
Oda tekintenem,
Hol egy kis vidámság van
E szomorú világban.

Sok nélkülözése, betegsége, az emberekben való esalódása, kritikuszainak méltatlan bánásmódja, a nemzet szomorú állapota, mind komor életfelfogásra hangolják. Ebből eleinte, mint láttuk, a természet kezdi kigyógyítani, aztán Júlia iránt föllobbant szerelme pesszimista multját egészen fölperzseli. Eleinte még nem tudja, mi lesz : sötét árnyék-e vagy fényes napsugár? Ez Júliától függ (*Júliához*). Még akkor is, amikor már meggyőződik Júlia szerelméről, olyan rabnak érzi magát, kinek lábáról lehullott a lánc, de még sokáig úgy jár, mintha rajta volna, annyira megszokta a szomorú terhet. Az ő szíve is úgy megszokta a fájdalmat, hogy most, amikor lerázta, még mindig igazán nem tud örülni. Buzdítja szívét, hogy örüljön, mert kinek van a földön ilyen boldogsága? (*Mikor a lánc lehull...*). Ez is mutatja, milyen nehezen váltódik át fájdalmas multja a jelen boldogságába. De amikor végre Juliskája az övé, nem ismer rá magára a sokat szenvedett Petőfi. Azt kérdi magától, vajjon ő-e az az ember, aki annyit szenvedett? Akinek szíven ahány nap, annyi átok feküdt? Ő most a legboldogabb ember,

Ki, míg a világ világ lesz,
Boldogságban párt nem kap.

(*Birom végre Juliskámat...*)

A világ most napsütésben ragyog előtte minden zugában. Alig akarja elhinni, hogy ő volt az egykor, aki átoknak gon-

dolta az életet s a földön mint éji kísértet bolyongott. A szégyen égeti most ezért arcát. Vad ifjúkorának szélvésze kitombolta magát, a mennybolt kék, tiszta szemmel mosolyog rá. Újra kert a szíve, melyben sok tarka virág virít. Az emberekbe vetett bizalom, melyet régebben lelkéből kiűzött, most két karral fűződik lelkére. Nem néz a gyanú kancsal szemével régi jó barátaira : elverte a gyanút, az ördögnek ezt az atyjafiát. S ha még eszébe jut ifjú virága, Júlia, ez a szép hajnali álom, akkor

Mily édes az élet,

Mily szép a világ! *(Mily szép a világ !)*

Mindig eszébe jut boldogsága tetőfokán is ellentétképen régi világgyűlölő pesszimizmusa. De most a legnagyobb gyűlölet a legnagyobb szerelemmé váltódott át :

S e szerelem nagy! egykor a világot

Borítá el gyűlölség képiben ;

Most téged illet, téged egyedül

E szerelemmé vált nagy gyűlölet,

E felhőktől-megvált mennyboltozat.

(Válasz kedvesem levelére.)

Még franciás deizmusát is, mely nem hitt a személyes Istenben, hanem csak a «világszellemben» (ezért szerette a hetykeség nem minden látszata nélkül az Isten nevét kis i-vel írni) s amely nem hitt a lélek halhatatlanságában,¹ a szerelem boldogsága kiemeli merevségéből. Szép napkelet virányának érzi lelkét, melyen megterem minden szép virág. Csak egy hiányzott belőle : a hit virága, a sírontúli életnek hite. De ez is kikelt s virít már lelkében : szerelme beleültette. Amiről a büszke, elbizakodott ész egy hangot sem tudott neki mondani, azt hitvese könnyedén megmagyarázta. Most már hisz a túlvilágban : a koporsó nem az enyészet rideg tanyája, hanem vidám sajka, amely velünk ebből a szép életből egy még

¹ Petőfi világnézete nem volt összhangban a pozitív kereszténységgel. «Reám és feleségemre nézve — írja Zoltán fia születése után (Naplójegyzetek. 1849. július) — maradt volna, mint született, becsületes pogány embernek ; de ipam és napam kedvéért, kik igen buzgó keresztények, meg kellett kereszteltetnem. Gondoltam hát, hogy legalább a neve legyen pogány, s lett belőle Zoltán».

szebb élet partjára átevez. Csak még egyet nem tud : hogyan él majd hitvesével a másvilágon :

Mint ágrul-ágra
A csalogánypár,
Csillagru-csillagra szállunk, te s én?
Vagy mint két hattyú
Ringunk szelíden
Az örökkévalóság tengerén? *(Szép napkeletnek...)*

Petőfi, aki személyiségének időbeli egységére, önazonosságára, jellemének változatlan szilárdságára, elvei megdöntetlenségére mindig oly büszke, most sem tagadja meg pesszimista multját, vissza-visszatér reá, hogy finom lélektani fordulatokkal igazolja értékelő irányának, életfelfogásának megváltozását. Sőt :

Ha úgy kívánod, elveimről is
Lemondok érted ; hordom fejemen,
Mig élek, s ha meghaltam, siromon
A megvetés és gyalázat bélyegét!
De ezt kívánni tőlem nem fogod.
(Válasz kedvesem levelére.)

Júlia nem is kívánta tőle elvei megtagadását, sőt lelkébe fölszívta urának világszemléletét. Ezt azonban a szerelem boldogsága önkényt, minden tudatos elvtagadás nélkül, átformálta : Petőfit átkozódó pesszimistából életvidám optimistává varázsolta, óriássá, «ki ölében tartja az egész mennyországot» *(Ilyen óriást, mint...)*. Ennek a nagy metamorfózisnak lélektani kulcsát már régen kezünkbe adta Petőfi a *Tündérálomban*, az első szerelem ragyogó elemzésében : a világ nem olyan, amilyen valóban, hanem amilyennek mi látjuk :

«Más a világ, más, nem olyan, minő volt»,
Feleltem én, «vagy csak mi változánk?
De bármiként van, mit törődünk véle,
Midőn e változás áldás reánk!»

TARTALOM.

	Lap
I. <i>Petőfi világnézetének gyökerei.</i> Világnézet és költészet. — A pesszimizmus fajtái: érzelmi, erkölcsi, történetfilozófiai és metafizikai pesszimizmus. — Petőfi pesszimizmusának lelki forrásai	3
II. <i>Az ifjúkor pesszimizmusa.</i> Az ifjú Petőfi pesszimizmusa. — Romantika és pesszimizmus. — Petőfi, mint a serdülőkor lélekbtúvára. — Tündérálmom	12
III. <i>Érzelmi pesszimizmus.</i> Petőfi lelki depressziói. — Ciprus-lombok. — A fájdalomban való kéjelgés, mint ihletpótlék: luxury of pity. — Felhők. — Petőfi és Nietzsche. — Pesszimizmus és fantázia. — Pesszimizmus és emlékezet. — Pesszimizmus és mámor. — Pesszimizmus Petőfi népdalaiban	19
IV. <i>Erkölcsi pesszimizmus.</i> Petőfi túlzott érzékenysége. — Embergyűlölete. — Az emberi gonoszság költészete. — Az örült pesszimizmusa. — Petőfi lelki egészsége. — Goethe és Petőfi egyetemes humanizmusa	34
V. <i>Politikai pesszimizmus.</i> Világnézet és politika. — Költészet és politika. — Petőfi és a francia fölvilágosodás politikai eszméi. — Szabadság és boldogság. — A jelen pesszimizmusa és a jövő optimizmusa. — A magyarság történeti hivatása. — Hazafias pesszimizmus és szatíra. — Erkölcsi pesszimizmus, mint a politikai pesszimizmus alapja. — Az ifjúságban való csalódás. — Pesszimizmus és cselekvésvágy. — Az Apostol politikai radikalizmusa. — A demokrácia optimizmusa	44
VI. <i>Történeti pesszimizmus.</i> Az emberi történet célja és értelme. — A »haladás» eszméje. — A társadalmi fejlődés fokozatossága. — Petőfi történeti boldogság-elmélete: a multa és jelenre nézve pesszimista, a jövőre nézve határtalan optimista. — Petőfi és Rousseau. — A romantika és a történeti pesszimizmus. — Széchenyi és Petőfi anti-	

hisztorizmusa. — A történet végítélete. — Petőfi és Hegel. — A világtörténet theodicaea. — A történeti optimizmus «nagy szürete»	64
VII. <i>Metafizikai pesszimizmus</i> . Petőfi és a determinizmus. — Petőfi és a természet. — Petőfi időtudata. — Petőfi és a bergsoni durée. — A jövő, mint az optimizmus forrása. — Petőfi és a mulandóság érzése.	83
VIII. <i>Petőfi optimizmusa</i> . — Petőfi lelkének gazdagsága: szélső fokú öröm- és fájdalom-kapacitása. — A pesszimizmus és optimizmus váltakozása. — Kozmikus optimizmus. — A szerelem optimizmusa.....	96

